

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje.

Östör József⁽¹⁾: Széchenyi és vármegyéje.

Az isteni Gondviselés osztotta el nagyjainkat hazánk különböző tájain. Felsőmagyarországnak megvan a maga Rákóczi Ference és Kossuth Lajosa, Erdélynek Bethlen Gábor és Teleki Mihály, Zala vármegyének Deák Ferenc, Biharországnak Tisza Istvánja – hogy csak az államférfiaknál maradjunk –, így van meg nekünk, Sopron vármegyének ezer esztendő legnagyobb magyarja: gróf Széchenyi István.

Mert valóban a mienk ő, ha a sors játéka folytán a napvilágot nem is vármegyének területén, sőt nem is Magyarországon látta meg. De a Széchenyi-család már attól kezdve, hogy György primással az élén országunk történeti családjai közé lépett, Sopron vármegyében telepedett le, ezt tekintette igazi fészkeének és valóban vármegyének is volt az. A primás unokaöccse. Széchenyi György, még a 18. század közepén Széplakon lakott és utódai itt maradtak egész addig, míg ezt a sopronmegyei zálogbirtokot Esterházy hercegnek vissza nem kellett adni, ami ugyanabban az időben következett be. Akkor telepedtek át Cenkre. A múzeumalapító gróf Széchenyi Ferenc, – noha ekkor csak az egyetlen Széchenyi volt – itt is maradt és magyarországi birtokai közül Cenket tartotta főlakóhelyének. A családi kriptát is itt építtette. Így elmondhatjuk, hogy Széchenyi István az egész országot ugyan, de reá mi sopronmegyeiek különös just formálunk, hiszen már 1826-ban a megye rendjei azzal üdvözlük, hogy „Kebőlünk való és így méltán dicsekedhetünk”. Ha a kereszténység hőskorában élénk, azt hiszem, hogy őt választotta volna Sopron vármegye védőpatronusának.

Ez az elgondolás vezetett, hogy 150 esztendő születési évfordulóján róla, aki annyira a mienk, elsősorban a velünk való vonatkozásban és kapcsolatban emlékezzem meg. Hozzuk az ő nagy történeti alakját közelebb hozzánk. Hiszen itt élt dédatyáink ²⁵² között, velük tárgyalta vármegyének közügyeit éppen úgy, mint ahogyan azokat most mi tárgyaljuk egymás között; ezek a falak látták őt, ruganyos alakját, olajbarna arcát, sűrű szemöldöktől árnyékolt szemének kutató pillantását; hallották okos beszédét itt ebben a teremben azokban az ügyekben, amelyek akkor őt és a vármegyét a legközelebből érintették. Hozzuk őt magunkhoz közelebb, mert ez a közelség szívünket is kinyitja, meleg érzélemmel önti el, nemcsak bámulni, hanem szeretni is fogjuk.

Annál inkább tehetjük ezt, mert Széchenyi István bemutatandó sopronmegyei szereplése kicsiben ugyanazt tükrözi vissza, mint nagyban országos szereplésében. Csak a tér más: Pozsonyban és Pesten országos ügyek, itt megyeiek; amott az alsó- és felsőháznak díszes, itt az ő szűkebb hazája székházának szerényebb terme. De a mozzanatok ugyanazok, az írásnak és beszédnek ugyanazok a nyelvezete és fordulatai, a

gondolatoknak ugyanazok a rajzásai. Széchenyi István volt ő amott és Széchenyi István volt ő itt is.

És ha így nem tekinthetünk a napba, legalább gyönyörködünk a nap sugarait visszaverő vízcsöpp ragyogásában, amely milliárd társával együtt a magyar égre varázsolja az emlékezés szivárványát.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / „Magyarország alkotmánya elvesztette szent szűziességét.”

„Magyarország alkotmánya elvesztette szent szűziességét.”

Az 1823. esztendő az, amelyben Széchenyi István először sopronmegyei eseménnyel nevezetesebb érintkezésbe kerül. Nem vesz benne cselekvőleg részt, csak szemlélője, azonban az akkori magyar közállapotokról való felfogására nyomatékos behatással van. Széchenyi már 32 éves, de e késői érintkezésén nem kell csodálkoznunk, hiszen 17 éves kora óta katonáskodik, sőt még most is kapitány az 5. sz. Debrecenben állomásozó Simonyi obester parancsnoksága alatt álló huszárezred kötelékében. Most azonban éppen Cenken időzik, csak néhány nappal azelőtt érkezett meg Bécsből és készül vissza ezredéhez Diószegre egy jó kanyarítással Somogyon, Baján, Szegeden, Nagyváradon át, hogy az országnak ezt a részét is alaposan megismerhesse.

A vármegyében, de az egész országban is szomorú események játszódnak le. Ferenc király 1811. év óta nem tartott országgyűlést, ennek ellenére megkövetelte, hogy országgyűlési megajánlás nélkül is fizessék az adókat és szolgáltatassanak újoncokat. Az ország vármegyéinek többsége ellenáll, köztük Sopron vármegye is. Királyi biztosokat küldenek a vármegyékbe a rendelet végrehajtására, hozzánk gróf Cziráky Antalt. Mivel a megye közgyűlése ekkor sem hajolt meg, a királyi biztos április 25-én a megyei tisztviselőket egyenként rendeli maga elé, s mivel ennek sincs hatása, másnap a vármegyeház elé gyalog- és lovaskatonaságot állíttat, maga pedig a megyeházába¹⁽²⁾ nyomul s megparancsolja a vele lévő tiszteknek, hogy addig ne távozzanak, amíg az oda hívott megyei tisztviselők nem intézkednek az újoncok felosztása és az adónak befizetése tárgyában. A magisztrátus enged a kényszernek és a közvetlen utasításokat a községeknek kiadja.

Jelen volt-e Széchenyi István a vármegyeházának katonai megszállása alkalmával, – és látta-e ezt? Láthatta, bár erre egész biztos adatunk egyelőre nincs, de az bizonyos, hogy még aznap, április 16-án Naplójába beírja; „Sopronban a megyeháza előtt egy eskadron és egy kompanit állítottak fel, a magisztrátust forma szerint elfogják. A magyar alkotmány elvesztette szent szűziességét. Adózni, amelyre kényszerrel szorítanak, – ez a nóta vége.” Tünődni kezd, hogy nem lenne-e jobb, ha füttyülne a közügyekre és csak saját jólétével gondolna, vagy pedig – fűzi tovább a hamleti töprengést – „elkészülni mindenre, ami igazságos és méltányos, ezért mindent merészelné és feláldozni, – semmitől sem félni, sőt még nemtelen halálnak is nyugodtan szembenézni”.

Konkolyi László, a soproni felsőjárás főszolgabírója ilyen gondolatainak ébresztgetője.²⁽³⁾ Ez mondja neki azt is, hogy Magyarország a többi koronatarományokhoz képest aránytalanul sokat fizet a közterhekhez. Széchenyi előveszi Ürményi József országbíró sugalmazta Rosemann István-féle közjogot és kezd adatokat gyűjteni, hogy tisztán lásson az időszerű kérdésben. Mikor néhány hét múlva Somogyba utazik, ott újra felveszi az erről való gondolatok kifejtését Somsich Pongráccal, a későbbi alispánnal. És ebben az időben, a sopronmegyei események hatása alatt született tanulmányai, vizsgálatai és közvetlen érdeklődései közepette kérdezi, amit azóta annyiszor hallottunk idézni: „Hát Magyarország igazán szabad? A nemes

ember szabad, – a paraszt azonban szolga és rabszolga.”

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / A kolerabiztos.

254A kolerabiztos.

Alig telik bele két esztendő és Széchenyi István országos híre emelkedik. Természetesen Sopron vármegye is tudomást vesz erről, sőt elhatározza, hogy őt saját arcképének megküldésére kéri fel, amit azonban Széchenyi – magától érthető okoknál fogva – visszautasít. Csak tíz év után, mikor már az új vármegye-háza 1834-ben felépült, határozza el a vármegye, hogy maga gondoskodik úgy István grófnak, mint atyjának, a múzeumalapító Széchenyi Ferencnek az arcképéről, az előbbi hamarosan el is készítteti Barabás Miklóssal, és most is a vármegyei közgyűlési terem egyik legszebb darabja. Széchenyi Ferenc képe várja, hogy az immár százesztendős megyei határozatnak elég tétessék. De ez mind csak külsőség. Az is, hogy 1828. augusztus 6-án személyesen jött el a közgyűlésre, megköszönendő említett üdvözlését; a bensőséges viszonyt bizonyítja „A Lovakrúl” című munkájának a vármegye részére való megküldése is; sőt eljön a következő évben, amikor a vármegye táblabírójának is kinevezik és bevásztják „a systematicus operatumok” megvizsgálására kiküldött megyei bizottságba, vagy hogy még régebben Liebenberg, a Későbbi Lunkányi János személyében általános meghatalmazottat valljon, sőt már 1816-ban bevásztották abba a küldöttségbe, amely Ferenc királyt Karolina Augusta bajor hercegnővel, egyszer majd Széchenyi István, nagy pártfogójával való negyedik házassága alkalmával a magyar nemzet örömezéséről volt biztosítandó. Mindez, vagy hogy már 1836-ban vármegyénk őt az országgyűlésnek és a többi törvényhatóságnak koronaörnek ajánlja jelöltetni – legalább is Széchenyi István mértékével –, csak külsőleg, noha bizonyára jól esett neki. A figyelmet a megyei rendek azzal okolják meg, hogy „keblünkől veszi származását”.

De már járni-kelni, dolgozni, éjjelt is nappallá téve, saját egészségének, sőt életének veszélyeztetése árán, veszélyt elhárítani, az ő magyar népének a feje felül, mikor még az is fáj neki, ha egy magyar rablógyilkost kivégeznek, mert oly kevesen vagyunk, – ez már azután Széchenyi Istvánnak való terület. A kolera 1831. nyarán nálunk is kezd elterjedni, sokan elmenekülnek az országból, köztük, Széchenyi István nem kevés bosszankodására, saját bátyja, Széchenyi Pál is. Július 12-én érkezik Cenkre nyári pihenőre, hogy ez alatt az akkor már megjelent és híressé vált „Hitel” című munkáját németre fordítsa. De nem olyan fából faragták, aki ezzel megelégedjék és elzárja magát a külvilágtól, hogy a veszedelmes nyavalya közelébe ne férközzék. Ellenkezőleg! Már néhány nap múlva Sopronba megy, ahol elvállalja a vármegye kolerabizottságába való jelölését. És ettől a naptól kezdve október közepéig Cenken marad, hogy onnan 255beutazza a veszélyeztetett községeket és a kolera leküzdésében magyar testvéreinek segítségére legyen. Két kisebb vesztegzárat állít fel, amelyet szorgalmasan ellenőriz, egyet Eszterházán, egyet meg Bánfalván, közben sűrűn jár be Sopronba, hogy a kolerabizottság elnökével, a megye alispánjával érintkezést keressen. Megfordul Csepregen, Eszterházán, Szanyban, Bodonbelyen, Egyeden, Lozson, Darufalván, Bánfalván, Balfon, Gyülevizen, és mindenütt tanácsol, intézkedik, de főleg a gyakran megokolatlan ijedtségtől óvja az embereket. Sokszor azt hiszi, hogy már maga is beleesett a vészbe, de nagy lelkierejével leküzd, legalább is ennek tulajdonítja, meg a hideg zuhanyoknak, amiket szervezete erősítésére kitűnőnek tart. Közben összetűz az ő atyai jóbarátjával, felsőbüki Nagy Pállal, mert ez megyei közgyűlést akar összehívni. Ilyen időkben – kiált fel Széchenyi. De összetűz vele azért is, mert Széchenyi Nagycenk község lezárásáról gondoskodott és erre szigorúan felügyel. Nagy Pálnak ez nem tetszik, nyilván, mert Sopronba való utazását a lezárás akadályozza, de Széchenyi nem enged, hiába panaszkodik Nagy Pál az alispánnak. Igen – válaszolja –, ha

a kolerabizottság ezt elhatározza, akkor engedelmeskedik, de egyes bármily tekintélyes panaszkodónak nem.

E kolerás időkből érdekes levelet találunk, amit augusztus 26-án Wesselényi Miklósnak ír. Érdekes belőle a következő részt közölni, mert éppen az akkori egészségügyi viszonyokat is érinti: „Azóta, hogy nem láttalak, igen összehalmozták magokat a legkülönszínűbb tárgyak. Julius 13.-án hagytam el Pestet, azóta Bécsben voltam néhány napig, 's most itt vagyok; akartam néked életjelt adni 's Tőled is csak azt kérem. Ezen Megye egy küldöttséget rendelt, mellynek én is Tagja vagyok, 's mellynek tisztje 's kötelessége az egészségre felügyelni. Gondolhatod, hogy sokat fáradozunk 's lehet mondani némi sikerrel, mert eddig Egyeden 's Höfleinon kívül az egész Megyénk cholérától még ment. Azonban most látszik Hazánknak gyengesége legjobban. Mint egy eldarabolt test alig mozog 's csak haldoklik, ha legkisebb baj 'éri. Se pénz, se Egyetértés, se engedelmesség 's a. t. hanem annál több parancsoló, projectans, maga feje szerint élő 's a. t. Ebből mi lesz, azt tudja az Isten, 's ha ez nem segít, honunknak sorsa igen kaján leend, mert valóban honiintelligentiánk felette sokat segíteni nem fog.”

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / Megyei utak és vasutak. – Rábaszabályozás.

Megyei utak és vasutak. – Rábaszabályozás.

Magyarország közlekedésügyének megjavítása és fejlesztése Széchenyi István legkedvesebb munkaköreinek egyike volt, szinte szívügye. Idevonatkozó elgondolásainak a betetőzése volt az a hatalmas munkaterv, amelyet „Javaslat, a magyar közlekedésügy 256rendezéséről” címmel 1848-ban már mint közlekedési és közmunkaminiszter terjesztett az országgyűlés elé, s amely kiváló mű mai napig alapja út- és vasúti hálózatunk fejlesztésének. Ezek után könnyű elképzelni, hogy szűkebb hazája idevonatkozó bajai és szükségletei iránt is a legnagyobb figyelmet tanúsított még akkor is, amikor már 1845-ben meghivatván a helytartótanácsba – éppen a közlekedésügyek vezetésére –, teendőinek száma az ő szinte elképzelhetetlen munkabírása mellett is hatalmasan megszorodott. De azért nem vette le tekintetét Sopron vármegyéről. Pedig, hogy milyen volt abban az időben az utazás, azt élénken bizonyítja ennek egyik megörökítése Naplóiban (1845. március 28) egyik pesti-nagycenki lejegyzete alkalmával. Korán reggel indult el Pestről kocsin. Gönyű előtt elakadt úgy, hogy gyalog kellett a községbe mennie és a kocsiját ökrökkel bevontatni. Másnap kora reggel elindult, de Abdánál felfordult. Tovább utazik, Pomogynál nincs híd, gyalog kell tovább mennie. Végre kocsija nagy kerülővel utóléri. Örökös süllyedési veszélyek között ér Szécseny községhez, de ismét elsüpped. Innen gyalog megy be Cenkre, kocsiját másnap reggel négy ökör vonatja a kastélyba. De azért neki nincs pihenése, hiszen mikor Németországba utazott, hogy a Lánchíd részvényeire aláírásokat gyűjtsön, és ez az utazás Pozsonytól Hamburgig tizennégy napig tartott – ebből csak négy éjt töltött ágyban, a többi a kocsiban aludta át. Így érthető örömmel fogadta a vármegye akkori első alispánjának Högyész Pálnak³⁽⁴⁾ a tervét, hogy miképp gondolnák utainkat rettenetes helyzetükből kimenteni. A legjobb utak ugyanis csak a községek fenntartására voltak bízva. Minden falu köteles volt a határán átvonuló megyei utakat rendben tartani. Képzeltető, hogy lehetetlenség volt ilyen rendszernek eredményt elérni, teljesen eltekintve az egyes községeket nagyon igazságtalanul érő teherviseléstől. Nem a község vagyoni jólététől függött az útgondozás terhének nagysága, hanem attól, hogy milyen hosszúságban vagy éppen milyen röviden szeli át az út a falu határát. Högyész ezen segíteni akart, még pedig úgy, hogy az utakat állandó munkásokkal, úgynevezett „útgondozókkal” akarta rendben tartani és a költségeket mindenkire, a nemesi rendre is, kivethetni és avégből a megyei birtokosokhoz fordult, köztük Széchenyhez

is, aki örömmel fogadta az alispán tervét. Válasza eddig a gazdag Széchenyi-irodalomban is teljesen ismeretlen volt. Az eredeti levelet – amelyben Széchenyi elgondolása és irálya nagyszerűen visszatükröződik – Sümeghy Dezső főlevéltáron találta meg, tehát az eddig ismeretlen, rendkívül becses kéziratnak fellelése neki köszönhető. 257 (1838. VI. 12.) Széchenyi levele – ráismerni gondolatmenetére és irányára – a következően szól:

*„Igen tisztelt Vice-Ispány Ur,
Nékem különösen Jó Uram!*

E folyó hónap 9kén hozzám intézett becses sorait annál nagyobb örömmel vettem, minél – rég kimondott elveim szerint – napról napra erősebben megvagyok győződve arról, hogy mindaddig, míg honunkban mindenki külömbiség nélkül a' közösülések fentartásához nem járul, mindaddig bizon csak pangó állapotban maradand az, 's nem csak kereskedési, de egyenesen civilizatioi kifejtésében is, – minthogy egyedül szabad mozgalom – légyen erkölcsi, légyen anyagi – alkothatja annak valódi alapját. – Igen igen örömet járulok tehát minden közösülési terhekhez. – Miután azonban más részről – nem csalhatom meg magamat, mikép egyedül – lör talpra esett rendszer vezet célhoz – holott nélküle milliók sem szülnek sikert, és 2szor csak úgy mozdíthatni terhet, ha mindnyájan egyiránt huznak azon – csak úgy nyerhetni diadalt – ha mindnyájan egyiránt vesznek a' bajban részt: csak azon feltétel alatt ígérem az érintett célhoz való járulásomat I° Ha részletesen előlme adatik azon terv, melly szerint mi nemesek is járulandók volnánk a' közlési terhekhez, és az helybenhagyásomat is nyeri, és 2or ha nem viseli az egész „a liberum oblatum” mai században valóban többé nem illő szellemét – de igazságos kulcs szerint – kiki járul vagy pénzzel vagy tenyerével a' köz teher hordásához.

Reméllem, Igen tisztelt Vice-Ispány Ur, ezen kissé pedánt színű válaszomért nem fog visszaérteni – és két feltételeimet bujósdi ajtócskának tekinteni, mirül legelső alkalommal személyesen meg fogom nyugtatni; – Addig is azt nyilatkozván, mikép minden tehetségemet arra fogom használni, – hogy Sopron Vármegye valódi előmeneteléhez mindig, – de kivált most midőn az olly igen Jóakaróm' kormánya alatt van, mint Tekintetes Vice-Ispány Ur – olly mértékben járuljak, mint ez gyarló tehetségemtől csak kitellik.

Vegye tisztelt Uram ezen soraimat szokott nyájasságával, és valódi tiszteletemről bizonyos lévén, tartson meg utóbb is barátságában, jóvoltában ki maradok

Tekintetes Vice-Ispány Urnak

kész szolgálja rokonkeblű honfitársa

Széchenyi István sk.

Czenk Junius 12.-én 1838.”

Mikor 1845-ben a helytartótanács közlekedésügyi bizottságának az élére állítják és a megye emiatti örömének ad kifejezést, 258Széchenyi pedig ezt megköszöni (1845. IX. 25), nem szorítkozik a kizárólagos udvariasságra. Széchenyi rögtön hasznosítani kívánja a közösség céljaira vármegyéjének hódolatát és az ő működése iránt előlegezett áldozatkészségre. Mindjárt a köszönőlevélben a rendek figyelmét a sopron-győri rossz postaútra irányítja és a többek között ezt írja: „Több ideje, hogy rendes postaközlekedésének felállítása terveztetik Sopron és Győr között; és vajha létesülne már! Miután Sopron mintha külföldön volna, Buda-Pesttel, a hon szívével' ugy szólván nincs is igazi összeköttetésben; mert hiszen egyik helyről a másakra rendesen és időveszteség nélkül alig juthatni, levél pedig egyenes vonalban és kellő időben éppen

nem érheti el célját. A tárgy azonban már szinte meg volna érve, mert csak tegnap kaptam felsőbb helyről tudósítást, hogy e részben akadály többé nincs: miután azonyban olly fertelmes rossz a Győrtől Sopronba vezető utnak egy része, miszerint azon brancard és gyorskocsi némi időkből teljességgel nem járhat: természetesen mindaddig, míg ez rendbe nem jó a postavonal sem fog létesülni. Szabad mozoghatás nélkül nincs élet és annál kevésbbé van szabadság. Sopronból pedig most valóban kényelmesben mehetni vagy küldhetni levelet Prágába sőt Drezdába, mint Pestre; ha azon kérést újra és újra ismétlem: méltóztassanak eszközteni, hogy Kapuvár, Csorna stb. felé minden időben járható legyen az út és ezen minél előbb létrehozva rendes posta-vonal: – azt hiszem, hogy nem fogok hibázni.” A megye hallgatott nagy fiára, utasították Simon János alispánt, hogy a győri püspök által rendelkezésre bocsátott kövek szállítását azonnal kezdjék meg és Győr megyét is felszólították hasonló intézkedésre. A postavonal tehát létesült, Széchenyi volt a kezdeményezője és létesítése az ő nevéhez fűződik, annál is inkább, mert már 17 esztendővel azelőtt mozgalom indult meg ebben az irányban és a postaállomások helyei is ki voltak jelölve. A megyén kissé lazán vették akkor az ügyet, mert a kormány úgylátszik nem akarta megadni az engedélyt. Mikor Széchenyi István belépett a kormányba és a helytartótanácsban megbízást vállalt, íme az első ténykedések egyike volt, hogy az eddigi akadályt elhárítsa.

A vasutak jelentőségét senki nem ismerte fel olyan korán, mint az Angliát járt Széchenyi István. Már az 1833–36. országgyűlésen sikerrel sürgeti hazánkban is a vasutak építésének megkezdését. Szűkebb hazájában három irányban terelődik ki erre a figyelme. Az egyik, hogy a bécsújhely-trieszti vonalat vezessék a nyugati magyar megyéken át. Nagy küzdelmet indít meg ezért az országgyűlésen és itthon is, ahol természetesen ezt a nagyszerű elgondolást lelkesedéssel karolják fel. A nádorhoz küldöttséget vezet (1842. II. 6.), amelynek tagjai Högyész Pál alispán, Eötvös József, a kir. ügyek aligazgatója, Bezerédy Pál és Vághy Ferenc volt soproni polgármester, a hétszemélyes tábla ülnöke.

A nádor megígérte támogatását és azt, hogy a királyhoz is eljuttatja a küldöttségnek a fogadásukra vonatkozó kérését. Ez azonban nem sikerült. Akkor a bécsi kormány már véglegesen döntött a mellett, hogy ezt a fontos vasútvonalat Ausztriánál vezetni a legforgalmasabb adriai kikötőhöz.

Nyilván ebbe kapcsolódott bele Széchenyinek az a terve, hogy a Bécs-bécsújhelyi vonalat hosszabbítsák meg legalább Sopronig és azután Kanizsán át Fiumeig. A Bécsújhely-soproni elágazás megvalósítására végett megalakult a Sopron-Bécsújhelyi Vasúttársaság (1843. III. 28.), amely elnökének választja. Az építést csakhamar megkezdik. Egyik soproni látogatása alkalmával felmegy Nagymartonba és megnézi az új vasúti völgyhidat (1847. II. 24.), amelyet óriásnak talál, olyan mint egy római mű. Sőt azt hiszi, hogy könnyelműség ilyesmit tervezni. Ugyanekkor van Rohonczi Ignác volt alispán, most már főispáni helytartónál vasútügyi értekezlet, utána a Kaszinóban (a mostani róm. kat. elemi belvárosi iskola helyén) az új Vasúttársaság ülése. Ugyanezen esztendőnek őszén Cenkről már csak Sopronig jön kocsin, felül a vonatra, mely akkoriban nyílt meg. „Nagyszerű benyomást tett rám” – jegyzi meg, úgyhogy az embernek önkénytelenül eszébe jut a mai viszonyokra alkalmazottan Petőfi Sándornak „Vasúton” c. költeménye és ebből a következő sorok: „A madár röpködött csak eddig, most az ember is röpködik...” Azt a kocogást akkor egy Széchenyi és Petőfi „repülésnek” nevezte.

A sopron-kanizsa-fiúmei vasútvonal Széchenyi idejében nem kerül még kiépítésre, mert ennél sokkal fontosabb vonalakra van szükség. De közlekedésügyi miniszter-jelentésében benne van és az ő elgondolása szerint építik is meg.

A Rábának szabályozása kicsi dolog ugyan a Vaskapunak és a Dunának megzabolázásához képest, de nem kicsi annak – Széchenyi Istvánnak –, akinek figyelme kiterjed mindenre és aki tudja nagyon jól, hogy

gyakran a legkisebb részletekből támadnak a legnagyobb alkotások.⁴⁽⁵⁾ De egyébként a Rábának rakoncátlankodása kihat az ő vármegyéjére is. Sok gondot okozott a vármegyének, hogy miképp szabaduljon az árvizektől, nem csodálkozhatunk tehát azon, ha végül is Széchenyi Istvánra gondoltak, akinek Deák Ferenc szerint oly „szerencsés keze van”, mert minden sikerül, amihez hozzányúl. A kormány megbízza a ²⁶⁰győri Kisduna-Rába-Rábca és Marcal folyók szabályozásával. De ez már csak 1847 közepén történik és működésbe az új kormánybiztos nem léphet, mert rövid idő választja el az országot már csak a 48-as eseményektől, amelyek azután minden hasonló vállalkozást hosszú időre lehetetlenné tettek.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / A Sopron-Vasi Szederregylet.

A Sopron-Vasi Szederregylet.

Ez az ügy kicsiben Széchenyi István egész egyéniségét ismét jellemzően mutatja be. A Magyar Tudós Társaság vagy akár a Buda és Pest között létesítendő hídnak az eszméje sem 1825-ben pattant ki Széchenyi István elméjéből; évtizedekre visszamenő, sürgető története van ezeknek. De ő volt az, aki azokat – megvalósította. Iskolapéldája annak, hogy mi az államférfi lényege. Kossuth Lajos igen jól eltalálta ezt Széchenyi Istvánra vonatkoztatva, amikor azt mondta, hogy éppen a kellő pillanatban lépett fel, se nem későn, se nem korán. Széchenyi tudta, vagy talán inkább megérezte az ő államférfiúi lángeszével, nemcsak azt, hogy mi szükséges, hanem azt is, hogy az adott pillanatban *mi valósítható meg*. Hiszen éppen ebben volt közte és Kossuth Lajos között a nagy különbség. Kossuthban több volt az elképzelés, Széchenyiben a valóságérzés.

A selyemhernyótenyésztés emelése végett is sokat zavarta a kormány már a 18. században a vármegyét, de sikertelenül. Mindenféle kifogásokkal állottak elő, teszem, hogy a mennydörgés következtében – ami Magyarországon nagyon gyakori – a selyemgubók tönkre mennek; azután – a többek között a mi vármegyénk –, hogy nálunk „a hideg havasok közelsége a selyemtenyésztés kifejlődését gátolja” és más hasonlók. Tudjuk, hogy Széchenyi lombardiai utazásai közben milyen érdeklődéssel figyelte az ottani szederfaültetvényeket és az ezzel kapcsolatos selyemtenyésztést. Naplóiban az idevonatkozó legrészletesebb tanulmányok olvashatók. Így ő Cenken már 1835-ben megkezdte a selyemhernyótenyésztést. Mikor azután a helytartótanács a vármegyénél újból megsürgette ezt az ügyet, ez Széchenyihez fordult felvilágosításért. (1836. IX. 12.) Széchenyi az ő szokott alaposágával és gondosságával mindenre kiterjedő felvilágosítást adott a vármegyének, amelyből kitűnik, hogy már 1829-ben Olaszországból, Milánó tájékáról nemesített, vagyis oltott szederfákat hozatott és ezekből nagycenki birtokán immár 12.000 darab van elültetve, eleven gyepeken 25.600, faiskolában pedig 66.200 db, így az oltott szederfák száma 103.800 darabra rúg. A helytartótanács újra sürgeti a vármegyét és ez az ügy 1840 július 13.-i közgyűlésen újból szóba kerül, most már az új vármegyevezetésénél, ahol Széchenyi István is jelen van. Felkéri, hogy álljon a mozgalom élére, ami meg is történik és pedig háromféle ²⁶¹irányban. Elhatározzák, hogy magán- és pedig egyesületi úton valósítják meg a selyemhernyótenyésztést, mindenekelőtt pedig az ehhez szükséges szederfaültetvényeket. „De – azt mondja Széchenyi – ne bízzuk se a kormányra, se a törvényhatóságokra, hanem ha sikert akarunk elérni, egyesüljünk e célra.” Széchenyi fáradhatatlan az egyesület létrehozásában, már ennek az esztendőnek a nyarán, de különösen 1841-ben jóformán bejárja Sopron és Vas vármegye minden községét, hogy oktasson, buzdítson és tanácsoljon. Megfordul Horpácson, Pál bátyjánál, Csepregen Jankovichéknál, Pinnyén Rohonczy Ignác főjegyzőnél⁵⁽⁶⁾ és Simon János aljegyzőnél,⁶⁽⁷⁾ Szerdahelyen Bezerédy Pálnál, Sárkányban Hőgyészkyéknál, Egyeden Festetics Vincénél, Makkoshetyén Stettner Lajos ügyvédnél, Bükön

Nitczky Sándoréknál, Tömördön Chernel Lajosnál, Röjtökön felkeresi Ürményi Józsefet, Lozson Viczay grófot, Vasban pedig látják őt Surányban, Apátiban, Szécsenyben. Ebergényi Benedeknél, Hermányban, Szombathelyen Vidos József I. alispánnál, Vépen Erdődy grófnál, Kőszegen felkeresi Zichy Viktort, Herényben Gotthardt Istvánt, Pinkafőn gróf Batthyány Miklóst, Ikerváron gróf Bathyány Lajost. azután megfordul Gencsen, Tarcsán, Felsőlvőn, Acsádon, sőt elmegy a győri püspökhöz, Sztankovics Jánoshoz, akit szintén rábír arra, hogy 100 forinttal lépjen be a Szederádába, ahogy ő szokotti megrövidítéseivel a Szederegyletet szerette nevezni. És még számos más helyen. Az az ügy, amitől annyira irtóztak a megyei urak és ha másban nem, ebben valóban egyetértettek, az ő kezében mesterére talált, mert senkit nem hagy ki, ha mágán, ha nemes ember, ha honoratior, ha városi polgár. És nem tudnak ellentállani, mert ilyenkor különösen utólérhetetlen a bájbán, a szellemességben és a legjobb érzésre való hivatkozásban. Most népszerűségének a delén is van, hiszen csak az előző esztendőben – 1840 – vezeti hozzá az országgyűlés nagy küldöttségét Nagycenken Deák Ferenc s köszöni meg, amit eddig az országért tett, kívánja rá a magyarok Istenének áldását. Gotthardt István Herényben – letérdel Széchenyi elé, annyira bálványozzák őt. Ki tudna neki most ellenállani? Az alakuló gyűlés vármegyénk székházában meg is történik (1841. VII. 26.), 212 tagot számol az új egylet és 132-en jelennek meg. Utána a Magyar Királyban közebedre jönnek össze. Széchenyi ezután sem veszi le kezét legfrissebb, ámbár helyi jellegű alkotásáról, a közgyűléseken pontosan ott van, Sopronban nagyobb területet bérelnék, hogy szederfákat tenyészsenek, oda is kilátogat. Három év múlva újból elnöknek választják, [262](#)de már új név alatt, mint Selyemtenyészítő Társulat működnek, mely a Szederegylet telepeit és épületeit bérbe veszi. Ez az új társaság már jobbára soproni, városi elemekből alakul, akik annyira melléje állanak, hogy Széchenyi szerint a soproni polgárok mentették meg a Szederegyletet a bukástól. Sopronmegyei birtokain a szederfák ápolását továbbra is feladatának tekinti úgy, hogy mikor 1873-ban a hitbizományi leltárt felveszik a nagycenki birtokon, 800.000 darab szederfát számlálnak még össze. Ötven év után, 1924-ben megejtett szemle alkalmával egy hatósági szakértő ezt a számot tévesnek nyilvánította.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / A maradi vármegye.

A maradi vármegye.

Széchenyi politikájának velejéhez tartozott a nemesség megadóztatása. Tudjuk, hogy már a Lánchíd megalkotása körül is vezette őt ez a hátsó gondolat. Úgy vélte, hogy a nemesi rend eddigi adómentességén az első rést üti, hogyha a hídon majd a nemeseknek is kell vámot fizetni. Ezt el is érte. Ám ez csak a kezdet volt, tovább kellett menni, még pedig sürgősen, mert az országnak a legszükségesebb célokra pénzre volt égető szüksége. Az ő izgatásának lett a következménye, hogy a negyvenes években az általános közteherviselés elve és gyakorlati megvalósítása már a megyék elé került a követi utasítások keretében. Széchenyi is jelen volt azon a sopronmegyei közgyűlésen (1842. VII. 18.), mikor a követi utasítások kidolgozására a választmányt összeállítják, a megyei rendek „egyetemes kívánságára” Széchenyi is elvállalja a megbízást a választmányban. A közgyűlés foglalkozik azután e fontos kérdéssel (1843. I. 26.), de Sopron vármegye nem fogadta el a közteherviselés behozatalát, sőt ilyen álláspontra helyezkedtek a vármegyék többsége is, a régi köztehermentesség fenntartása kerül tehát bele a követi utasítások legtöbbjébe. De Széchenyi nem pihen. Alig nyílik meg az országgyűlés, előáll azzal a tervével, hogy minden hold föld után fizessenek két garast, így több mint hat millió forint bevételhez jut az ország és ezt a legsürgősebb beruházásokra lehet fordítani. „Adó és két garas” címmel izgat a közteherviselés ez újabb formája mellett. Ez most már újból Sopron vármegyéhez kerül, mégpedig a szomszéd Pozsony vármegye idevonatkozó köriratának kapcsán. (1844. IV. 29.) Vármegyénk azonban Széchenyi Istvánnak most is –

kosarat ad. Nem utasítja el teljesen, csak – kitér előle. Azt határozza, hogy akkor fog majd a pozsonyi körlevéllel foglalkozni, ha az országgyűlés által kiküldött országos küldöttség munkálata is a vármegye előtt fog feküdni. Széchenyi érzi, hogy a vármegyék és a nemesség maradi rétege az indítványt meg fogja buktatni. Hogy győzzön az elv, inkább leszállítja a tervezett két garas hozzájárulást egyre. Pest vármegye ²⁶³ezt el is fogadja, de attól való félelmében, hogy talán ez is elbukik, végeredményében azt indítványozza, hogy szavazzanak meg „szabad ajánlásképpen” csupán négy esztendőre az említett közcélokra három millió pengő forintot. Ilyenformán harmadszor kerül ez a kérdés vármegyénk közgyűlése elé (1844. IX. 27.), de ez akkor sem mutatta meg, hogy megérti a kor szavát. A vármegye választmánya javasolja ugyan, hogyha nem három, legalább másfél millió pengőt szavazzanak meg népnevelési célokra, a fiumei vasútra és kikötőre és egy hitelintézet alapítására, de a vármegye közgyűlése még ehhez a lesoványított javaslatához sem járul hozzá „valószínűleg a felbujtott nemesség” állásfoglalása folytán⁷⁽⁸⁾ és elhatározza, hogy „a vérrel szerzett nemesi jogok, szabadságok megsemmisítésére és a hazai alkotmány felforgatására vezető adóztatás tervezetét sem most, sem a jövőre el nem fogadja s követeit odautasítja, hogy e tárgy felvételét az országgyűlésen ellenezzék, elfogadás esetén e munkálatokat ne fogadják el, sőt akadályozzák meg, hogy törvénné váljon.”

Így hagyta cserben nagy fiát saját vármegyéje, a „legnagyobb magyart”, amely jelzővel Kossuth Lajos akkor már az ország színe előtt Széchenyit felruházta. De cserben hagyta-e Széchenyi István a vármegyéjét? Nem, ő nem hagyta cserben. Ő nemcsak nagy államférfi, nagy magyar, hanem nagy ember is volt. Gőg és bosszúállás az ő mélységes keresztény lelkétől teljesen idegenek voltak. Tudta, hogy az elsöre csak az ostobáknak van joga, a bosszúállásra pedig csak a gonoszoknak. Életének legbiztosabb kútforrásából, Naplóiból látjuk, hogy hány ízben különbözött össze fivéreivel, legjobb barátaival, mint Wesselényi Miklós, Esterházy Vince, azután Batthyány Lajos, Lichnovszky Ede és másakkal. Ezt mind leírja Naplóiban, de rendesen mindjárt hozzá is teszi, hogy ki fog békülni és valóban az első alkalommal kezét nyújt nekik. Elfelelte örökre. Ha végig olvassuk sok ezer oldalra rúgó, a világosi katasztrófa után írt döblingi irodalmi hagyatékát, feltűnik nekünk, hogy *ezekben* és *akkor* Kossuth politikáját alig hibáztatja. Pedig mit küzdött ellene írásban és szóban, tíz esztendőn át és mennyit vádolta őt előre a bekövetkezett szomorú eseményekért. De most nem bántja, Széchenyi nem haragszik, mert jó magyarok között haragnak nem szabad lenni. A közös ellenséggel szemben közös összefogást kell tenni. Látjuk most is, hogy a következő esztendőben már segít az ő „hálás” vármegyéjén és rögtön megcsinálja nekik az oly régen vajdó sopron–győri postautat.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / Mosonyi követ, nyéki képviselő.

²⁶⁴**Mosonyi követ, nyéki képviselő.**

Horváth Mihály és több történetírónak nyomán⁸⁽⁹⁾ elterjedt, hogy Széchenyi István az 1847–48-iki követválasztás alkalmával Sopron vármegyében megbukott. Ez azonban kiigazításra szorul. Az a legelső kérdés, hogy mit értünk „bukás” alatt? Aki jól fog fel valamit, jól is fejezi ki magát, mondta már a híres Boileau. Csak azt lehet „bukott”-nak tekinteni, aki valamire pályázott és a szavazás alkalmával kisebbségben maradt. Aki azonban fel sem lép, vagy a szavazás, tehát a választás előtt visszalép, „bukott”-nak a szó igazi értelmében nem vehető. El lehet mondani, hogy az illető talán azért nem lépett fel, vagy lépett vissza, mert kevésnek látszott a kilátása, de utóvégre mindez más ok miatt is történhet, amint erre számtalan példa van. És mindig kérdés marad, hogy az ilyen fel nem lépő vagy visszalépő jelölt nem

kapott volna-e többséget, ha jelöltségét fenntartja. És éppen ez az eset Széchenyi István követjelöltségében is. Jó lesz ezt megvilágítani, hogy legalább a jövőre tisztában legyünk ezzel a kérdéssel és ne éppen mi sopronmegyeiek legyünk azok, akik magunkat és másokat – számunkra éppen nem hízélgő – tévedésben tartunk.

Vármegyénk közgyűlését, amely erre az országgyűlésre a követeket megválasztandó volt, 1847. okt. 12-ére tűzték ki. Négy nappal azelőtt – tehát már csak október 8-án – vetődik fel Széchenyiben⁹⁽¹⁰⁾ először a gondolat, hogy Sopronban kellene követnek fellépnie. Tudjuk, hogy Széchenyi ebben az időben gyakran foglalkozott azzal, hogy az alsótáblán fog ezen az országgyűlésen részt venni, teszi ezt abban az esetben, ha Kossuth is pályázik követségre, ami még szeptember végén sem volt egészen biztos. Széchenyit felszólították, hogy izgasson Pesten Kossuthnak követsége ellen, amit azonban kereken visszautasított. „De én is elmegyek... még pedig mint követ, ha Kossuth az lesz.” De nem tudta még, hogy hol jelöltesse magát. A választások napja már közeledett, végre az említett napon határozott. E célból felkeresi rögtön Bécsben gróf Majláth Antal kancellárt és Esterházy Pál herceg akkori soproni főispánt. Mindegyik örömmel fogadja Széchenyinek ezt a vállalkozását. „Nem mertem volna tőled ily nagy áldozatot kívánni – feleli neki a kancellár –, de ha magad vállalkozol erre, semmit sem vagyok ellene.” Másnap, vagyis október 9-én tájékozódás végett Sopronba utazik le, ahol arról kell meggyőződnie, hogy a pártok már állást foglaltak és pedig Simon János első alispán és Paál János ügyvéd, táblabíró mellett, sőt van egy harmadik jelölt is ²⁶⁵Döry Ádám főbíró személyében. Esterházy Pál herceg is lejön Sopronba, szeretné, ha Széchenyit választanák meg, a jelöltek közül azonban akkor vissza kellene valamelyiket lépetni. Esterházy azt akarja, hogy lépjen vissza Simon János az első követjelölt és válasszák meg Széchenyit és Döryt. Széchenyi azonban ezt nem fogadja el, megpróbálnak Paál Jánossal beszélni és pedig Franck Márton, Széchenyi Pál ügyvédje útján.¹⁰⁽¹¹⁾ Paál János kijelenti, hogy hajlandó visszalépni Széchenyi javára, de mégsem tette meg. Döry Ádám a választás napján „mód nélkül restelkedik”, végül azonban ő is fenntartja jelöltségét. A választásig rendelkezésére álló két napot Széchenyi arra használja fel, hogy a vármegyében tájékozódó körutat tegyen. A szikár és öles magasságú Pejachevich Márkus gróf, gyülevizi földbirtokos kíséri. Elképesztő, amivel ellene dolgoznak. Teszem: Széchenyit akarjátok megválasztani, aki meg akarja adóztatni a nemes embert? Aki négy milliót akar az osztrák adósságból az országra róni? S aki ezért a bécsiektől egy milliót kap? Hát nincs-e helye neki különben is a Felsőháznál? Ha jót akar, ott is működhet. A követséget csak azért áhítja, hogy Kossuthot ledorongolhassa! A bécsiek miniszterét akarjátok követnek?¹¹⁽¹²⁾ Mindazonáltal vannak, akik biztatják, ha 10.000 pengőt áldoz követségeért. Széchenyi csak ezt válaszolja: „Nem kell.” És később: „Feladom a jelöltséget vidám kedéllyel.” Aggodalmi is voltak ugyanis a sopronmegyei követi megbízatás körül, mert esetleg ellentétbe jutott volna önmagával. Hivatali állása, mint a helytartótanács közlekedésügyi osztályának vezetője, arra kötelezi, hogy a közmunkák megindítása végett jövedelmekről gondoskodjék. Ám a vármegye követi utasításában a közteherviselés ellen nyilatkozott...

A választás a megyeház előtt a soproni Városháztéren, szabad ég alatt történt 1847. október 12-én. A közgyűlésen ott volt Széchenyi István is, sőt vezetője annak a küldöttségnek, amely Esterházy herceg főispánt az ülésre meghívja. Az eredmény az, hogy Simon Jánost egyhangú felkiáltással választják követé, Paál Jánost 1096 szavazattal Döry Ádám 821 szavazatával szemben. Széchenyi fel nem lépve és magát nem jelöltetve, – reá szavazat nem esik. Ez az ő sopronmegyei „bukásának” igazi története.

Ha nem is bukott meg, az kétségtelen, hogy követé nem saját vármegyéje választotta meg, noha – késői jelentkezése ellenére is – megtehetné volna. De fontosabb volt úgylátszik a pártoknak és egyeseknek az érdeke, mint az országé. „Azt hiszem – jegyzi meg Viszota –, Széchenyinek jóbarátai és tisztelői

266bizonyára szégyelték az esetet, de a felbujtogatott tömeg ellen nem tehetlek semmit.”¹²⁽¹³⁾

És ebben sok igazság volt. Széchenyi népszerűsége már régen alkonyodóban volt. Új csillag tűnt fel az égen: Kossuth Lajos, aki elbűvölő szónoklataival meghódította az országot. Már régebben érezte ezt Széchenyi, különösen amióta Kelet Népe című munkáját kiadta. Már ugyanezen 1847. évnek elején (II. 25.) soproni tartózkodása alkalmával az egyik főbíró így nyilatkozik: „Széchenyi István azelőtt inkább a Publicum mellett volt, most azonban a Császár mellé állott, mert Palatinus akar lenni, de István lett (t. i. István főherceg), most Széchenyi haragszik... Nagy pártja van a Tisza mentében... De kisodorják.” Széchenyi hozzáteszi hahotázva: „Én úgy megijedtem.” A tavasszal megint Sopronban járván (IV. 25.) mikor a Magyar Királyban ebédezik, a következőket hallja Inkey Sándor táblabírótól, Inkey Edének öccsétől, aki feleségének, Csibbini Matildnak oly végzetes besúgó szerepe volt a döblingi házkutatásban: „Sopron vármegye – pecsovicus megye lett és mindennek a gróf az oka.” Széchenyi így válaszol: „Én csak azt mondtam, hogy gyujtsatok világot, de íme, ők meggyújtották a házat, mire én így szólok: Megálljatok, szerencsétlenek.” Erre azonban a felelet: „Hiszen Te parancsoltad!... Apostata!...”

Széchenyi még a választás napján elutazik vasúton Bécsbe. Utoljára volt életében Sopronban és Cenken. Néhány nap mulya a szomszédos Moson megyében választják meg követnek nagy többséggel.

Viharos idők jönnek: már a rendi országgyűlés is, mint ilyen az utolsó, heves küzdelmeknek a színhelye. De jön a februári párisi forradalom, ennek hatása alatt nálunk is a márciusi megmozdulás, a pozsonyi országgyűlés felrándulása Bécsbe, a felelős magyar minisztérium kinevezése, benne Széchenyi István mint közmunka- és közlekedésügyi miniszter. Nemsokára feloszlatja a király az országgyűlést és megtörténik az első népképviselői választás. Széchenyi Istvánt Sopron vármegyében választják meg képviselőnek és pedig a nyéki választókerületben. Az erről szóló jegyzőkönyvet Rohonczy Ignác, mint elnök és Pethe Pál táblabíró mint jegyző írják alá. A június 27-éről szóló jegyzőkönyv kiemeli, hogy a szavazás Széchenyi Istvánnak „közakarattal lett elválasztását eredményezte” és ez „az egész nagy néptömeg kitörő örömmel és lelkesedéssel fogadtatott”.

A választás egyhangú, noha Széchenyi kerületébe nem is tudott lejönni. Elégtétel akar ez lenni Sopron vármegye részéről? Erről hallgatnak a régi írások, maga Széchenyi István is. Bizonyára egykedvűen vette, éppen úgy, mint követi jelentkezésénél az őt ért kudarcot. Ő már messze fölötté volt ilyen apró 267dolgoknak. Különösen most, már a nyár közepén, mikor a pesti és a bécsi kormány, valamint az utóbbi által szított nemzetiségeink között a helyzet egyre feszültebb lett és Széchenyi napról-napra biztosabban látja az elkerülhetetlen összetűzést. Megválasztása napján egyébként éppen hazatérőben van Innsbruckból, hogy a királyt rávegyék Magyarországra való jövetelére. Esterházy Pál herceg külügyminiszter is már kifelé igyekszik a kormányból, hiszen ő volt az első, aki abból kilépett, sőt még ő Széchenyinek szemrehányást tesz, hogy engedett a rábeszélésnek és tárcát vállalt. „Nagyon sajnálom – veti neki vissza igazi Széchenyi István-felfogással – senkinek nem adhatok most más tanácsot, mint azt, hogy maradjon helyén. És hol volna egy Esterházy hercegnek más helye, mint a minisztériumban.” Még Eötvös is azt veti szemére, hogy tulajdonképpen ő kezdett mindent. „Magyarország az egyetlen nemzet és én az egyetlen ember, aki testben és lélekben tönkre fog menni.” Lelkét már régen az önvád skorpiói mardossák.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Östör József*: Széchenyi és vármegyéje. / „Cenken – békében.”

„Cenken – békében.”

Hát soha nincs békéje a nyugtalan szellemű legnagyobb magyarnak? Nincs egy óra, amikor elmerülhet a természet csodájában, vagy egy nap, amikor enyhülést talál őt annyira szerető hitvese és gyermekei körében? „Amióta élek – írja a Kelet Népében – kimondhatatlan vágy létezik lelkemben; Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben.” Ennek az elmét, lelket és idegeket feszítő érzésnek tehát nagy multja van és ez oly betegség, vagy olyan életerő, amit kiirtani Széchenyi Istvántól nem lehet. Nincs tehát nyugta, nincs – sehol. Vagy talán csak nagyon ritkán, néha. Házasságát követő néhány napig volt ilyen nyugodt boldogsága és Cenken nagy ritkán, másutt sehol. „Cenken vagyok – nyugodtan”, – írja egy alkalommal és máskor ugyanott „Békében”. Csak ennyi a beírás erről a két napról (1840. VI. 26. és VIII. 11.) és ez ritkán, nagyon ritkán ismétlődik. Pedig bosszankodott is néha, de nem Cenkre, hanem saját magára, mert időnkint elkésértette, hogy rosszul építtette át lakását és ezért saját magát vádolta. Döblingi első legsötétebb éveiben írja már Görgennek és Tasernak (1850. IV. 21. és 1851. III. 14.), hogy kimondhatatlan vágyat érez családjá körébe (Cenkre) visszatérni, de ezt „lelkiismeretem, ez a rettenetes hatalom” nem engedi. Cenk magándolgai iránti érdeklődése azért nem csappan és Lunkányi János jószágigazgatójával mindent saját maga intéz még Döblingből is. Utolsó áldozatos mozdulatainak egyike éppen a nagycenki „imoda” (templom), Ybl Miklós nagyszerű tervei után való újjáépítésének elrendelése és pedig már azért is – mint Gyürky Antalnak írja –, mert „Czenk nyugot felé [268](#)– honnan igen hideg szelek jönnek – első hely, amelyben honi nyelven dicsértetik a nagy Isten, kinek áldása nélkül valódila nem sikerül semmi.” (1860. I. 7.) Lunkányi halála után törvényes gondnokává a soproni főbíró Széchenyi István felelőjét nevezte ki. [13\(14\)](#)

Széchenyi tehát a sopronmegyei követválasztás után nem jött föbbé Cenkre, azaz – egyszer mégis eljött. Még egyetlen egyszer. Húsvét kedden 1860-ban. Most is vasúton érkezik Sopronba. Az állomáson rokonainak, barátainak és tisztelőinek nagy serege várja – talpig feketében. A városi hatóság is szeretett volna megjelenni, de a megyefőnök nem engedte. Zuhogó esőben kísérték a város *elkerülésével* – a cenki kastélyban lévő családi kápolnába. Húsvét utáni csütörtökre volt a temetés tervezve és hirdelve, de parancs jött, hogy már szerdán el kell temetni. Éppen úgy, mint a döblingi gyászmisét is előbb kellett a tervezettnél megtartani és a nagy halottat sietve elszállítani. A bécsi kormány félt a halottól oda át és itt is. Ennek ellenére Cenken 6000 főnyi tömeg jött a temetésre, aki csak megtudta abban a kényelmes korban, sietett gyászjelentés és meghívás nélkül – élükön Deák Ferencsel – eljönni. Némán kísérték a cenki földesurat a kriptához, amelynek ő már akkor 16. lakója lett. Beszéd nem volt – csak zokogás. Utána ezer ajkon egy lélekkel zendült fel Széchenyi István legkedvesebb magyar éneke – a Szózat. Gyászba borult az egész ország. Pest órák alatt fekete színbe tompult. Itt volt a tavasz, de a magyarok nem engedték, hogy a természet mosolyogjon s virágait mutassa. Ezrével adakoztak jótékony célokra és tettek alapítványokat Széchenyi István emlékére. Ilyen gyászt csak azok láttak meg egyszer, akik megérték 1894. március 20-át. Szcitovszky primás mondta a gyászmisét a pestbelvárosi templomban és ez nagyon is kicsinek mutatkozott az óriási tömeg befogadására. Legalább tízezen voltak ott. Kitárták a templomajtókat, hogy eggyé olvadjanak a bent és kint szorongók. Ezer fáklya lobogott a templom bejáratától a Dunapartig képzett embersorok között az ő Dunájáig, amelyet átszel immár az ő Lánchídja s amelynek hajjai elviszik a gyászhiót le a Vaskapuig. A fájdalomban összedobban – ami ezeréves történetünkben oly ritkaság – az egész nemzet és ekkor fogamzik meg a költőben a felemelő gondolat s ekkor tör ki koporsójából Széchenyi István szelleme, ekkor lett világos, hogy tragikus halálában is nemzetének szolgált:

*Mi felkelünk, a fájdalom vígasztal:
Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,*

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / A soproni polgárjog megszerzésének története.

269A soproni polgárjog megszerzésének története.

Írta és a Magyar Történelmi Társulat 1941. október 16-án megtartott ülésében felolvasta: **Dr. Vitéz Házi Jenő.**

Sopront városi rangra IV. László király emelte 1277-ben kiadott oklevelével, amelyben Sopron lakosait a cseh háborúk során tanúsított hűségük megjutalmazásaképpen a már korábban élvezett kiváltságaik megerősítése mellett a megyei ispán joghatósága alól kivette, önkormányzati jogot adott nekik és egyéb újabb kiváltságokkal is felruházta őket.¹⁽¹⁵⁾

A királyi várban, a mai belvárosban, lakó és katonai szolgálatot teljesítő magyarok, az ugyancsak katonáskodó és talán bessenyő származású lövérek, kik a vár közelében, annak nyugati részén elterülő domboldalon laktak, és végül még a szentistváni időre visszavihető és a királyi váron kívül eső Szent Mihály plébániatemplom mellett megtelepedő, jobbára németnyelvű vendégek IV. László király említett oklevele alapján azonos jogú és kötelességű polgársággá egyesítettek, vagyis Sopron város öspolgári eleme belőlük alakult meg.

A különböző fajú, vérmérsékletű, foglalkozású, szokású és társadalmi állású, magyar- és németnyelvű ősi polgárság egybeolvadása azonban nem ment egykönnyen. A folytonos belzavarok, a szomszédos Ausztriával meg-megújuló határszéli harcok távolról sem voltak alkalmasak arra, hogy a polgárság békés összeszokását biztosítsák, Már 1283-ban a királynak kellett intézkedni azirányban, hogy a polgárság egy része visszatérjen ismét a városfalak közé.²⁽¹⁶⁾ III. Endre királytól év nélkül hasonló tartalmú oklevél maradt fenn.³⁽¹⁷⁾ Róbert Károlynak 1317-ben Komárom alatt kiadott oklevele ebből a szempontból viszont azért fontos, mert világosabb képet nyújt a polgárság kebelében dülő pártviszályokról. Ebből megtudjuk, hogy főleg a városi tanács és városbíró választása és az adókivetés körül voltak az összetűzések.⁴⁽¹⁸⁾ Bár a király Nagymartoni Simon fia Pált is Sopronba küldte a polgárság közti béke megteremtésére, ez mégsem sikerült, mert 1318-ban újból meg kellett ismételni az előző évi parancsot.⁵⁽¹⁹⁾ Egy időre helyre is állott a rend, de 1328-ban a királynak Dezső sopronmegyei ispánt kellett a városban dülő pártviszályok elsimítására ismét kirendelni.⁶⁽²⁰⁾ 1330-ban pedig két parancsot is intézett a városon kívül, az ú. n. Burg-ba kivonult ²⁷⁰polgárságnak visszaköltöztetésére.⁷⁽²¹⁾ Ezzel le is záródott a soproni polgárság kebelében fel-felújuló viszálykodások hosszú láncolata, amelyeket nemcsak az újszerű kötelességek teljesítése váltott ki, de felfogásom szerint az öspolgári elem nagyon is vegyes összetétele szintén táplált és ezek az ellentétek csak a harmadik nemzedékben olvadtak fel teljesen.

Az ősi polgári elem elsősorban a természetes szaporodás folytán újult meg, de ez távolról sem volt elégséges. Egy-egy járványos betegség, a közismerten nagy gyermekhalandóság, néha-néha pedig a háborúk nagyon megritkították a polgárság sorait, az így keletkezett hézagokat pedig ki kellett tölteni, mert a város védelme a határszálen megkövetelte, hogy bizonyos számú fegyveres erő állandóan a városfalak között tartózkodjék. A pótlás Sopronban folytonos bevándorlás és nem telepítés útján történt. A városba való szabad beköltözést már az 1277. évi kiváltságlevél biztosítja, de ezenkívül újabb királyi rendeletek is jelentek meg ebből a célból, így 1324-ben,⁸⁽²²⁾ 1360-ban,⁹⁽²³⁾ 1366-ban,¹⁰⁽²⁴⁾ 1368-ban,¹¹⁽²⁵⁾

1399-ben¹²⁽²⁶⁾ és így tovább. Ezeknek az lett a következménye, hogy a polgárság ősi eleme már a középkorban részint eltűnt, azaz kihalt a férfiágon, részint pedig női ágon felszívódott az újonnan bevándoroltakba olyannyira, hogy a középkor végén már nem ismerünk olyan polgári családot, amelyről határozottan mernők állítani, hogy egyenesen az ősi polgári elemből származnék.

A polgárság nyilvántartása szorosan összefügg az írásbeliség térhódításával. Kezdetben minden intézkedés előszóval történt, ami kevés ügyet írásba kívántak fektetni, azt elvégezték a Szent János lovagrendnek tagjai, akik hiteleshelyi működést fejtettek ki Sopronban mindaddig, míg 1351. évi decretum 3. cikkelye alapján ezt be nem kellett szüntetniök. Rövidesen a rendház el is néptelenedett és így nem véletlen, hogy a legelső ismert soproni városjegyző nevével, Siegfrieddel, 1354-ben találkozunk,¹³⁽²⁷⁾ de jellemző, hogy Vilmos, aki Siegfried után 1358-ban városjegyző, egyúttal még iskolamester is volt.¹⁴⁽²⁸⁾ Bár a városjegyzők névsora nagyon hiányos, mindamellett alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Sopron ezután már állandóan tartott jegyzőket, akik Sopron legrégebbi idő óta fizetett tisztviselői voltak, mivel a tanács tagjai a polgármesterrel és a városbíróval egyetemben egész középkoron át rendes fizetést nem kaptak. ²⁷¹hanem csupán bizonyos kedvezményben részesültek, így nem fizettek adót, nem kellett robotolniok, őrsegen állniok, éjjel strázsálniuk stb.

Egyik ilyen ismeretlen városjegyzőtől maradt fenn 1379-ből a soproni polgárok legelső teljes névsora, akik nevét a házaikkal egyetemben írták össze a bel- és külvárosban abból a célból, hogy a földközösségben gazdálkodó polgárok között a szántót igazságosan szétosztthassák. Ez értékes összeírás becstét növeli még az a körülmény is, hogy a középkorból több ilyen jegyzéket nem bírunk. Eszerint a belvárosban 94 ház volt 93 birtokos kezében, ezek közül 10 zsidó 11 házat mondhatott magáénak, kiknek házai után azonban szántóföld nem járt, míg a külvárosban lévő 100 ház már 290 birtokos között oszlott meg, úgyhogy Sopron lakosságát ebben az időben 2200 lélekre becsülhetjük.¹⁵⁽²⁹⁾

A lassan fejlődő írásbeliségnek Sopronban erősebb lökést *Ernst Konrád* városjegyző adott, akiről tudjuk, hogy Bécsből származott Sopronba és akinek első említését e tisztségben 1419-ből bírjuk, de aki még 1448-ban is e szolgálatban állott. Ő kezdte rendszeresebben a végrendeleteket az ú. n. statpuch-ba beírni és az ítéleteket a gerichtspuch-ba. A legelső fejadót tartalmazó névjegyzék is 1424-ből tőle való és ilyen e századból már több is maradt fenn.¹⁶⁽³⁰⁾ E névjegyzékek nemcsak a polgárokat tartalmazzák, hanem a zselléreket és a még nem polgár, de már adót fizető vendégeket is, éppen ezért nagyon alkalmasak e jegyzékek a város lakosságában tapasztalható folytonos hullámvásárral való kísérésére. A házak számának szaporodására nézve e jegyzékek – sajnos – nem tájékoztatnak.

Ernst halála után *Ziegler János* lett a városjegyző, aki tovább folytatta az elődje által megkezdett könyvek írását és tőle való annak a fogadalomnak a leírása is a gerichtspuch-ba, amelyet az újonnan felvett polgárnak kellett a polgármester előtt elmondani és amely így szól:

„Ich glob ew, herr, her burgermaister anstat der herren aller vnd der ganczen gemain, das ich ewr aller trewr mitwoner wil sein, nach allem meinem vermügen ewern frummen ze trachten vnd ewren schaden ze wennten bey tag vnd bey nacht vnd das glob ich also stetcehalten bey meinem trewen vnd eren an ains gsworenn aids stat treulich vnd vngeuerlich.”¹⁷⁽³¹⁾

Ugyancsak Ziegler jegyezte fel 1469. június 14-én a gerichtspuch-ba, hogy Czemper Simon, Czemper Bálint, Magusch Imre, Arusch János és Sabo Péter – mindnyájan magyarok –, majd június 24-én Chelle Bálint – szintén magyar – polgárok lettek ²⁷²és mint ilyenek a fogadalmat letették,¹⁸⁽³²⁾ de e feljegyzések nem folytatódnak általa, az 1484–1498. évekből mindösszesen 5 polgár felvétele van megörökítve Ziegler

utódai által, azután pedig teljesen elmaradtak az új polgárookra vonatkozó bejegyzések, úgyhogy kizárólag a már említett adójegyzékekre vagyunk utalva, ha Sopron lakosságával foglalkozunk.

Ez a helyzet idővel végül is tűrhetetlen állapotokhoz vezetett, mert kényes vitákra adhatott alkalmat annak eldöntése, hogy ki a polgár és ki nem, miért is 1535-ben a városi tanács egy polgárkönyv vezetését rendelte el az újonnan felvett polgárokra nézve és ugyanakkor határozatot hozott, hogy a felvételi díj fejében ki-kí köteles vagy egy magyar forintot lefizetni, vagy egy puskát adni, azután tartozik az illető polgári esküt is letenni, ezzel szemben mentes egy éven át minden polgári teher viselése alól, mint: adózás, robot, őrsegen és kapuőrsegen való állás alól, hasonlóképpen az ingóságai után, melyeket a városba költözése alkalmával magával hozott, régi kiváltságok alapján nem kellett harmincadot és vámot fizetni Magyarország területén, Ezzel szemben állt az a kikötés a visszaélések elkerülése céljából, hogy legalább három évig helyben kellett maradni, melynek biztosítása céljából 1552 után szokásba jött, hogy az új polgárnak két kezet kellett állítani, kik jótálltak érte. A nemes embertől reverzálist kértek, hogy a polgári terheket viselni fogja, a magyarországi jobbágytól pedig a földesura elbocsátólevelének felmutatását kívánták, mivel Dózsa-lázadás óta a magyar jobbágy szabad költözködési joga el volt törölve. Végül csak azt vették fel polgárnak, aki házat vásárolt magának és ha nőtlen volt még az illető, úgy megígérte, hogy egy éven belül megházasodik. Aki polgárlányt, avagy özvegyet vett feleségül, annak a felvételi díjat elengedték.¹⁹⁽³³⁾ Az iparosoknak a születési bizonyítványon kívül, melyet a törvényes származás igazolása miatt követeltek meg, még a felszabadítólevelet is meg kellett mutatni, amelyet az érvényesség szempontjából nemcsak a tanács, hanem az illetékes céh is felülvizsgált és részben a versenytől, részben a pálya túlszűfoltóságától féltő céhek igyekeztek minden kis lehetőségbe belekapaszkodni, hogy az új céhtárs letelepedését megakadályozzák. A tanács azonban legtöbbször a céhek kifogásait nem vette figyelembe.

Miként az elmondottakból láthatjuk, nem volt egyszerű dolog Sopronban polgárjogot szerezni. Csak akkor volt az megkönnyítve, ha az illető polgárlányt, vagy özvegyet vett el feleségül, ha pedig már az atya polgárjogot élvezett, ez esetben a fiúnak csak esküt kellett tenni, egyébként annyira természetesnek ²⁷³tekintették, hogy az egyenes leszármazottak polgárjogot élvezzenek, hogy sem a neveiket, sem az eskü letevését a 16. század folyamán nem szokták feljegyezni, illetve ezek megörökítése csak kivételesen történt.

1535-től kezdve 1848-ig bezárólag vezették a polgárkönyveket. A gyűjteményből 13 kötetet őriz a városi levéltár. E hosszú idő folyamán két helyen van hiány, még pedig 1581–1611. között, amikor a polgárkönyv írását abbahagyták, míg 1655–1676. évek közti polgárkönyv a tűzvésznek esett martalékul. Mivel 1575. év óta a tanácsülésekről rendes tanácsjegyzőkönyveket vezettek és ezekbe fel vannak jegyezve a felvett polgárok nevei is, és e tanácsjegyzőkönyvek megvannak, ezért sikerült a polgárkönyvi hiányokat pótolni és ilyenformán 300 évnél hosszabb időn át az esküt tett polgárok névsorát össze lehet állítani. Igen nagy munka ez, mert a pontos összesítés szerint 11.697 újonnan felvett polgárról van szó, de megérdemli a fáradságot, mivel ezek feldolgozásával családtörténet, úgyszintén foglalkozás, származás, népesség és vallás szempontjából olyan értékes anyag gyűl egybe, amely van olyan tanulságos, mint a város politikai története. Mivel ez a munka folyamatban van és az adatok feldolgozása egy vagy két vaskos kötetre fog terjedni, ezért a jelen felolvasásom keretében csupán egy szempontnak a megvizsgálását tűztem ki célul és ez az 1535-ben lefektetett felvételi feltételeknek az idők folyamán tapasztalható változásainak az ismertetésére szorítkozik.

Említettem már, hogy a polgárfiúk esküjét nem szokták feljegyezni a 16. század folyamán a polgárkönyvekbe, mit érthetővé tesz az a körülmény, hogy felvételi díjat nem fizettek és kezeseket sem kellett nekik állítaniuk. E tekintetben változás 1600-ban következett be, amikor 254 új polgár nevét

tartalmazza a tanácsjegyzőkönyv, kik túlnyomórészen polgárfiúk.

A tanács 1613-ban a felvételi díjat újból szabályozta. Eltörölte a puskaadás kötelezettségét és ehelyett 6 tallér lefizetését követelte meg, míg aki a polgárjogot házasság útján szerezte meg, azaz aki polgárlányt, vagy özvegyet vett feleségül, az csak 3 tallért adott. A polgárfiú eszerint sem fizetett semmit, de már az ő nevét is feljegyezték a polgárkönyvbe, amikor esküt tett.

Kétségtelen, hogy a háborús idők hozták magukkal, hogy már 1622-ben a felvételi díj ismét rendezés alá került. E rendezés szerint mindenkinek, tehát a polgárfiúnak is kellett egy puskát beszolgáltatni a városi fegyvertárba és ettől kezdve kezeseket is állított, míg az idegenből jött ezenfelül 6 tallért, ha pedig beházasodott, úgy annak felét fizette be a városi kamarába. A felvétel többi, már említett feltételén annyiban esett változás, hogy amennyiben a születési bizonyítvány, vagy a felszabadítólevél [274](#) esetleg nem volt kéznél, úgy azok beszerzésére a kezesek szavatossága mellett több-kevesebb határidőt engedélyezett kivételesen a tanács.

Az 1676. évi november 28-án keletkezett óriási tűzvészben – mely a városházát is elhamvasztotta – elégett polgárkönyvek idejére esik, hogy az 1535. óta szokásos puskaadás helyébe a felveendő polgárnak tekintet nélkül arra, hogy polgárfiú volt-e, vagy sem, egy szabályt kellett adni, egyéb felvételi díjak változatlanok maradtak. Új teherként jelentkezett azonban a nagy tűzvész után az ú. n. ampergeld, amely egyformán 4 forint volt kivétel nélkül mindenkinél. Az ampergeld rendeltetése az volt, hogy a város tűzoltóberendezését az így befolyt pénzből fejleszthesse.

A polgárság soraiban – kimutathatólag 1622. óta – mind több és több jobbággy vétette fel magát, akik rendszerint Sopron közvetlen környékéről szivárogtak be és elég vagyonosak voltak, mert meg tudták fizetni nemcsak a váltságdíjat földesuruknak felszabadításukért – amelynek nagysága alku tárgya volt és esetenként változott –, hanem Sopronban a szokásos felvételi díjon kívül még a kizárólag jobbággyokra kötelező ú. n. extraordinari onus-t is, amelynek összege 15 forintban volt megállapítva.

A jobbággyok felvételét a felvételi díj alapján 1774-ig tudjuk ellenőrizni és az ezirányú statisztika igen érdekes. Így az 1622–1654. közti időben felvett polgárok létszáma 626 volt és e számból 54 a jobbággy, vagyis közel 9%. Ezzel szemben 1677–1700, között felvett 776 polgár közül már 291 a jobbággy származású, azaz már 37%. Az 1701–1774. közti időben felvett 2290 polgár közül jobbággy 664, vagyis már nem egészen 29%. Ezek a számok beszédes bizonyságok arra nézve, hogy az újabb városi polgárság Sopronban milyen nagy mértékben jobbággy származású, míg ugyanakkor a nemesség köréből polgári esküt letevők száma még az 1%-ot sem éri el.

1691. óta a jobbággy származásúak extra díját a tanács ismét felemelte, de különbséget tettek aközött, hogy a felveendő iparos-e, avagy csak szőlőkapás, mert az iparosnak 20 forintot, míg a szőlőkapásnak 30 forintot kellett fizetni. Körülbelül ez idő óta lett általános szokássá az is, hogy szablya helyében egységesen 3 forintot kellett mindenkinek leróni.

Megemlítést érdemel az a körülmény is, hogy lassankint a polgárfiúkra vonatkozó könnyítéseket a felvételi díjnál oly szigorúan értelmezték, hogy ha pl. a felveendő polgárfiú születésekor az atya még nem tette le a polgári esküt, úgy az ilyen fiút nem tekintették polgárfiúnak és az ilyennek olyan felvételi díjat kellett fizetni, mintha idegen lett volna. Ezzel szembe fordítva azt is meg kell jegyezni, hogy indokolt esetekben a tanács [275](#) mérsékelte is a felvételi díjt; így pl. az ügyvédeké, a tanácsosok fiainak és azoknak, akik a kuruc harcok folyamán vitézül küzdöttek a városfalakon.

A sokféle felvételi díj, mint a szablyapénz, ampergeld, a rendes onus tallérban, a rendkívüli onus pedig forintban számítva nagyon körülményessé tette a díjak lefizetésének nyilvántartását, melyekre néhányszor részletfizetési kedvezményt is adott a tanács, ezért 1749-ben a felvételi díj gyökeres rendezés alá került és a tanács nagy bölcsen az egységesítés keresztülvitelével kapcsolatban alapos drágítást hajtott végre és egy új szempontot is figyelembe vett: a külföldi és belföldi származást. Az új felvételi díjakat a tanács a következőképpen állapította meg:

1. A polgárfiú ezentúl 12 forintot fizetett,
2. a nemes és más sz. kir. városi polgárnak már 30 forintot,
3. a belföldi jobbágnak 56 forintot kellett fizetnie,
4. míg a külföldi részére, akár jobbágy, akár szabad származású volt, egyformán 60 forint volt a taksa.

Amennyiben az 1–4. alattiak polgári lányt, vagy özvegyet vettek feleségül, úgy a felvételi díjai 6 forinttal mérsékeltek.

Ezeket a magas felvételi díjakat a tanács 1768-ban a polgárfiúk díján kívül csökkentette és pedig:

1. A külföldi származású egységesen 40 forintot,
2. a belföldi jobbágy 30 forintot fizetett,
3. míg a nemes és más sz. kir. városi polgár 24 forint lerovására lett kötelezve. A beházasodási kedvezmény továbbra is érvényben maradt.

A városi tanács eddig önhatalmú intézkedési jogát a felvételi díjakra vonatkozólag 1774-ben kiadott 4265. számú m. kir. helytartótanácsi rendelet megszüntette és a díjakat lényegesen mérsékelte, mert a polgárfiú e rendelet alapján 4 forintot, a belföldi 6 forintot és a külföldi pedig 8 forintot fizetett, akár jobbágy volt az illető, avagy polgár. A rendi állás tehát teljesen figyelmen kívül maradt.²⁰⁽³⁴⁾ Hasonlóképpen ez időtől kezdve nem részesültek előnyben azok sem, akik soproni polgár lányát, vagy özvegyét vették el feleségül. Az osztrák tartományokból származó külföldiek letelepedését semmi sem korlátozta, de egyéb külföldi kimutathatólag már 1765. óta csak előzetes királyi engedély után nyerhette el a polgárjogot. Ezzel az intézkedéssel a Németországból való korábbi nagyméretű beözönlés nehezült meg.

Ugyanekkor gyökeres változáson ment át az az 1535 óta fennálló sarkalatos elv is, hogy a polgárjelöltnek háztulajdonosnak kellett lenni. Igaz, hogy kivételes esetekben e követelménytől ²⁷⁶a tanács el is tekintett, pl. ha olyan iparos telepedett le, akinek szakmájában épen szükség mutatkozott, de csak 1775. óta vált általános szokássá és követendő szemponttá, hogy a jelöltet „auf seine profession, auf seine wirtschaft, auf seinen weingarten” alapján is felvették immár akadály nélkül polgárnak, vagyis csak azt tekintették előfeltételnek, hogy az illető ipara, vagy ingatlana után adófizető legyen. Attól a mindig követett szemponttól azonban, hogy a jelölt házas legyen, vagy legalább rövid időn belül megházasodjék, és az iparos mester legyen, vagyis önálló kézműves, a tanács sohasem tárgyalt.

A lényegesen lecsökkentett felvételi díjakat József császár 1785. évi 13.604. számú resolució-jában újból mérsékelte, amikor egységesen 4 forintban állapította meg, nem téve különbséget abban, hogy külföldi, vagy belföldi, jobbágy, vagy polgár az illető, vagy sem.²¹⁽³⁵⁾ Ez a rendelet azonban a császár halálával érvényét veszítette és így 1790. óta ismét a kir. helytartótanács 1774. évi, már említett intézkedése lépett

érvénybe, míg 1799. év végétől a felvételi díj újabb emelés alá esett, mert ettől kezdve a polgárfiú 6 forintot, a belföldi és külföldi idegen iparos 12 forintot, ha pedig csak földműves volt, akkor 50 forintot fizetett. tekintet nélkül arra, hogy milyen rendű volt az illető és hogy soproni polgárnőt vett-e feleségül.

Ezeket a felvételi díjakat kellett leróni 1848-ig, amikor a rendi állam megszűnt és ezzel kapcsolatban a polgár fogalma is elvesztette az igazi jelentőségét csakúgy, mint a magát mindig többre tartó nemes előjogai is a mult emlékei közé sorozódtak. A polgár- és nemesi jog helyébe lépett az állampolgárság és illetőség fogalma, amelyeket azonban már csak a kiegyezés utáni törvények szabályoztak.

Végigkísérve az egész időszakon át Sopronban a polgári elem sorába való felvétel feltételeit a polgárság előjogainak az eltörléséig, amelyekhez még kapcsolódott az az írásba nem foglalt, de mindig követett szempont is, hogy összeférhetetlen természetű és laza erkölcsű embereket a tanács nem tűrt meg a városban, nem lesz érdektelen pár szóval arról sem megemlékezni, hogy tulajdonképpen mi volt a jelentősége annak, ha valaki városi polgár lehetett. A polgári eskü letevésével az új polgár tagja lett egy olyan közösségnek, amely királyi nagy kiváltságok birtokában a 17. század második felétől az abszolutizmusra törő kormány és hasonlóképpen a politikai hatalom teljességét élvező nemesi rend elnyomó törekvéseinek két malomköve között még mindig felbecsülhetetlen előnyt jelentett a röghöz kötött jobbágysághoz viszonyítva. A városi polgár viszonylagosan nagyobb személy- és vagyonbiztonságban élhetett, mint sok nemes, [277](#)főleg a háborús időkben. A megélhetés gondjaiban nem volt magárahagyatva, hanem számíthatott erkölcsi és anyagi támogatásra a város részéről kölcsönök és munka nyeresével, mert a városi tanács feladatának tekintette, hogy polgárai el ne hatalmasodjanak a többiek rovására, de el se sorvadjanak a többiek kárára. A szerény mindennapi kenyér minden polgár részére biztosítva volt. Ezt a célt szolgálták a céhek is, amelyeket e törekvéseikben a méltányosság határáig a város is támogatott. Az iparos és kereskedő polgár vám nélkül vihette vásárra cikkeit, olyan előny volt ez abban az időben, amikor az ipar és kereskedelem útjában majdnem minden faluban tilalomfák állottak, hogy ma alig tudjuk ezt már kellőképpen értékelni. Ebből a célból a polgár a régebbi időkben megkapta a város pecsétes írását, a 18. századtól kezdve pedig szabályszerűen kiállított polgárlevelet, amelyek felmutatására a vámosok mindenkoron, a harmincadosok pedig sok esetben fizetés nélkül engedték útjára a polgárt.

De más anyagi előnyöket is élvezett a polgár. A földközösség időszakában szántót és rétet kapott, a városi erdőben fát vághatott, a saját borát kimérhette. Ezeknek a jogoknak élvezése biztosította tulajdonképpen mindenkinek a megélhetés legalsó fokát. Aki többre törekedett, az ipart űzött, vagy kereskedést folytatott a céhekbe tömörülve, Saját maguk által választott tisztviselők, a polgármester, a városbíró és tanácsosok állottak felettük és ezek örködték a rend és fegyelem felett, mely nagy és szigorú volt, de távolról sem terhes.

A városban minden jog élvezése és gyakorlása ahhoz volt kötve, hogy polgár-e az illető, A kötelességek ezzel szemben: mint adózás, robot a városi erődítmények karbantartására, őrség a falakon és városkapukban, elviselhetők voltak, terhesekké csak a háborús időkben váltak, de ekkor senkinek sem volt jó sara az országban.

Sopron lakosságát nem szabad úgy elképzelni, hogy azok csak polgárok lehettek. Mindig nagy volt azok száma, akik a polgári jogok keretén kívül állottak és nem tartoztak az ú. n. kiváltságos osztályhoz, mint a papok és a nemesek. Ilyenek voltak a zsidók, akiket 1526-ban elűztek és akiknek a városban 1840-ig letelepedni nem volt szabad. Ilyenek voltak a zsellérek, szolgák, szolgálólányok, mesterlegények és inasok. A most nyomás alatt álló Soproni oklevéltár pótkötetében az 1430-as évből egy értékes kimutatást közölök a városban élő zsellérek lélekszámáról lakhelyeik feltüntetésével. E szerint a zsellérek lélekszáma 380, vagyis

Sopron akkori összlakosságának hozzávetőlegesen 12–15%-a. Ez a százalékarány az idők folyamán nemhogy fogyott, hanem inkább emelkedett. Bizonyoságul hivatkozom itt az 1825/27. évi országgyűlés 7. cikkelye alapján végrehajtott [278](#)összeírás végső eredményére: eszerint Sopronban 892 házban 99 „honoratior”, 1177 polgár, 202 házrésszel bíró és 620 háznélküli zsellér találtatott. E számok természetesen a családfőkre vonatkoznak. Foglalkozásra nézve 621 iparos és 95 kereskedő volt, míg a mesterlegények száma 543, az inasok száma 94, ezenkívül volt 183 háziszolga és 514 cseléd lány.[22\(36\)](#) A polgárság többi része csekély részben háztulajdonos volt és abból élt, nagyrészt pedig „gazdapolgár” volt, németül „Wirtschaftsbürger”, amely kifejezéssel a polgárkönyvekben legelőször 1780-ban találkozunk, Bár kétségtelen, hogy e társadalmi réteg gyökereiben visszanyúlik a középkorig, de az is bizonyos, hogy 1775. évig túlnyomó többségében a polgári jogok keretén kívül állott és a város vezetésében semmi része sem lehetett. A már említett felvételi feltételek tették lehetővé e szőlőművelésből élő zselléreknek a polgárok soraiba való jutásukat kapcsolatban azzal a körülménnyel, hogy éppen ebben az időben a jezsuita rend eltörlése és az oltárospapi beneficiumok javainak eladása révén sok zsellér földhöz jutott és így mód nyílt számukra a polgárjog elnyerésére. Számukat növelték még azok az iparosok is, akik részint megúnásból, részint a kedvezőtlen viszonyok hatása alatt, felhagytak iparukkal és a gazdálkodással adták magukat.

Ámbár, miként láttuk, a felvételi díjakat királyi rendeletek szabták meg egy időben, abba azonban, hogy a városi tanács kit vesz fel polgárnak és kit nem, a kívülálló tényezőknek beleszólási joga nem volt sohasem. Ajánlások egyházi és világi főurak részéről történtek, de ez ajánlások figyelembevétele, avagy mellőzése teljesen a tanács tetszésétől függött, amely igazán lényeges kérdésekben is, így pl. a vallási ügyekben, sokkal gerincesebb magatartást tanúsított felfelé, mint ahogy azt idáig általában gondoltuk.

Egészen a legújabb időkben vált szokássá a díszpolgárrá való választás gyakorlata, amely még ma is tart. Sopron városánál legelső ízben 1835-ben találkoztam ezzel az újkeletű gyakorlattal, és hogy a választás mindjárt ez alkalommal gróf Széchenyi Istvánra esett, erről mindenesetre csak dicsérrel lehet megemlékezni most, amikor a Legnagyobb Magyar születésének 150. éves fordulóját ünnepelte meg az egész ország.

Mindent összefoglalva, a polgárkönyvek az anyakönyvekhez hasonló becses adatokat tartalmaznak Sopronban 400 évre visszamenően hiánytalan sorozatban. Ez a tény magában véve annyira fontos a lakosság eredetének, egyes polgári családok történetének, az ipar és kereskedelem, úgyszintén a földművelés ismeretének szempontjából, hogy ez adatok nélkül körülbelül [279](#)olyan helyzetben volnánk, mint a hajós, akinek iránytű nélkül kellene gyöngé hajójával tengerre szállni.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / A soproni polgárjog megszerzésének története. / Dr. Vitéz Jenő
Házi: Die Geschichte der Erwerbung des Bürgerrechtes in Sopron.

Dr. Vitéz Jenő Házi: *Die Geschichte der Erwerbung des Bürgerrechtes in Sopron.*

Die Stadt Sopron wurde im Jahre 1277 zur königlichen Freistadt erhoben. Als Bürger galt, der sein eigenes Haus oder Hausanteil hatte. Im Mittelalter wurde deshalb über den in die Reihe der Bürger aufgenommenen kein Verzeichnis geführt. Mit der Zeit traten aber dadurch Verwirrungen und Mißverständnisse hervor, und eben darum verordnete der Magistrat im Jahre 1535, daß ein jeder, der den Bürgereid leistete, in das sogenannte Bürgerbuch eingeführt werde. Von dieser Zeit an wurden diese Bürgerbücher bis 1848 sehr sorgfältig geführt; diese aus 13 Bänden bestehende Reihe bewahrte die Namen von insgesamt 11.697

Bürgern. Die Eintragungen zeigen sehr oft den Ort, aus dem der jüngst aufgenommene Bürger eingewandert ist, wer die Eltern waren, seine Beschäftigung und zuletzt seine Religion; für familiengeschichtliche Forschungen sind also diese Bürgerbücher von unvergleichlicher Bedeutung. Bis 1775 wurden die Aufnahmegebühren ausschließlich durch den Magistrat bestimmt, nachher auch durch die oberen Regierungsbehörden. Das Recht der Entscheidung über die Aufnahme in den Stand der Bürger blieb aber stets der Stadtbehörde vorbehalten.

Die Sitte, Ehrenbürger zu wählen, beginnt im Jahre 1835. Der erste Ehrenbürger der Stadt Sopron war Graf Stefan Széchenyi, der größte und treueste Ungar.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Berecz Dezső: Frankenburg Adolf harmadik felesége.

280 Berecz Dezső: Frankenburg Adolf harmadik felesége.

Frankenburg Adolf¹⁽³⁷⁾ háromszor házasodott, 1835-ben vette feleségül Vilt Ninát, akivel egri jogászokodása idején ismerkedett meg. A kékszemű Nina egy sóházi tiszt leánya volt. Nem volt szép, de nagyon művelt és gyönyörűen zongorázott. „Kedves, felejthetetlen” feleség lett belőle, akiről Frankenburg sokszor elmondta: Csak egyszer szomorított meg életében azzal, hogy meghalt.²⁽³⁸⁾ A *Hölgyfutár* 1850. október 18-iki száma közli a hírt, hogy Frankenburg felesége október 13-án hosszas szenvedés után meghalt. Egy fia maradt. Frankenburg 1851-ben a bécsi legfőbb törvényszék fogalmazója lett s ez év augusztus 22-én feleségül vette br. Urraka alezredes leányát.³⁽³⁹⁾ Ez a házassága nem volt boldog. Második felesége nem tudta megérteni a magyar érzésű Frankenburgot, csakhamar elszakadtak egymástól, törvényesen elválni azonban nem tudtak. Első házasságából származó egyetlen fia, Emil, aki katonatiszt volt, 1858-ban öngyilkos lett.⁴⁽⁴⁰⁾ A második asszony 1881-ben halt meg s Frankenburg ez év október 10-én feleségül vette Carina Annát, korának híres operaénekesnőjét, akihez már évek óta meghitt barátság fűzte. Feltűnő, hogy az első feleség kitűnően zongorázott, a harmadik pedig énekesnő volt s így nyilvánvaló Frankenburgnak a zene iránt való vonzalma, sőt az, hogy érzelmi világában nagy szerep jutott a zenének.

Ki volt Carina Anna? Erre a kérdésre keresek választ. Családi neve Gschmeidler Katalin volt, Bécsben született, apja nyug. kormánytanácsos. Elsősorban hivatkoznom kell a lexikonokra, melyek szerint 1839. november 15-én született, 1862-ben Würzburgban lépett fel először és 1878-ban vonult vissza (Zenei Lexikon); már 7 éves korában zongorázott, Pacher tanítványa volt, majd énekelni tanult és Marchesi⁵⁽⁴¹⁾ legkedvesebb tanítványa lett. Würzburgból Frankfurtba szerződött s ott ő énekelte először Elzát (Lohengrin), mely szerepében maga Wagner is hallotta. 1863–67 közt a pesti Nemzeti Színház operaénekesnője volt, utána nagysikerű németországi és olaszországi működés következett (Pallas), A fenti születési év valószínűleg téves. A házassági levél szerint ugyanis Carina Anna 1881-ben 45 éves volt s e szerint születési éve 1836 lehetett. Ugyancsak ²⁸¹téves, mint majd később látni fogjuk, a Zenei Lexikonnak az az adata, hogy Carina csak két évig volt szerződött tagja a Nemzeti Színháznak s hogy 1867-ben ismét Pestre került.

Ismeretes, hogy a pesti Nemzeti Színházban mindaddig, amíg a külön Operaház 1884. szeptember 27-én meg nem nyílt, drámai és operaműsor váltakozott egymással. A sajtó eleinte kárhoztatja a sok pénzt emésztő operaműsort, amely a drámát háttérbe szorítja, de az abszolutizmus korában belátják, hogy az opera idegenajkú közönséget is vonz s hogy eredeti dalművek alkotására ösztönöz. Mindamellett mindvégig megmarad az a vélemény, hogy a két műfaj nem fér meg egy fedél alatt. A Nemzeti Színházban 1884.

június 30-án volt az utolsó operaelőadás, ez alkalommal *A sevillai borbély* került színre, vagyis ugyanaz az opera, amellyel 1837. augusztus 29-én az operai műsor, Dérynével az élén, megindult.⁶⁽⁴²⁾

Carina Anna.

Carina Anna 1863. április 1-én szerződött a Nemzeti Színházhoz. Átvett szerepeiből kitűnik, hogy Hollósy Kornélia utóda volt. Érdekes véletlen, hogy Hollósy Kornélia szerződését annakidején Frankenburg követelte az *Életképek* hasábjain.⁷⁽⁴³⁾ A *Hon* 1863. április 2-iki számában olvasunk egy hírt, amely a majna-frankfurti újságra hivatkozva, megemlíti Carina Annának *Fidelió*-beli szereplését, amely a legszebb reményekre jogosít. „Hatalmas hangját alárendeli a szerző szellemének, a műértők különösen azt dicsérik, hogy a művészi feladat megoldására veti a súlyt s nem a kápráztató hatásra.” Nem tudjuk, véletlenül került-e ez a hír a pesti lapba éppen akkor, amikor Carina már szerződött tagja volt a Nemzeti Színháznak, bizonyos azonban, hogy az első fellépéséről beszámoló tudósítás is csak annyit árul el: „*Mint halljuk*, Carina már szerződötve van.” Úgy látszik, hogy az akkori újságírók és az akkori közönség a színházak és művészek magánügye nem érdekelte annyira, mint máma.

²⁸²Carina Anna 1863. április 1-től 1867, december 31-ig volt a Nemzeti Színház szerződött tagja, saját kérelmére azonban már 1867. július 1-ével felmentik a szerződés alól. Ebben az időben Radnótfáy Nagy Sámuel volt a színház intendánsa, egyébként a helytartótanács tagja és udvari tanácsos. Erre az időre vonatkozó forrásom a korabeli sajtón kívül a Nemzeti Színház levéltára, amelyet az Országos Levéltár szívésségéből tanulmányozhattam át.

A szerződés ez éveiben Carina Anna neve a személyzeti lajstrom élén áll s neki van a legmagasabb

javadalmazása, 1863-ban évi fizetése 3333.33 forint és 1666.67 frt fellépési díj, összesen 5000 forint. Ugyanakkor Jókainé Laborfalvi Róza évi fizetése 3045 frt, Prielle Kornéliáé pedig évi 2255 frt, 1867-ben Carina gázsija már 7000 frt volt.

Ha már az anyagiaknál tartunk, jellemzésül hadd közöljek néhány érdekes számadatot. Íme a Nemzeti Színház helyárai abban az időben: Földszinti és I. em. páholy 7 frt, II. em. páholy 6 frt, erkélyszék 1.50 frt, földszinti zártszék 1.10 frt, földszinti bemenet 0.70 frt. Legolcsóbb a karzati bemenet: 0.20 frt. A Nemzeti Színház számadása 1865. április 1-től szeptember 30-ig terjedő időre:

<i>Bevételek:</i>		<i>Kiadások:</i>	
Fejedelmi segély	10.000.– frt	Intendáns	525.– frt
Országos segély	12.500.– frt	Személyzet javad.	81.086.– frt
Magánsegély	7.500.– frt	Vendégdíjak	3.237.– frt
Bérlet	25.419.– frt	Szerzők tantiémje	1.023.– frt
Napi bruttó bevétel	40.258.– frt	Ruhatár költsége	676.– frt
Egyéb	4.646.64 frt	Díszítmény	328.– frt
Összesen	100.423.64 frt	Színpad napi költs.	8.683.– frt
		Egyéb	9.592.45.frt
		Összesen	105.150.45 frt

Ugyancsak jellemző az akkori világra a színház igazgatóságának 1863. október 31-én kelt körlevele, amelyben Csepregi Lajos titkár a következőket írja: „A Nemzeti Színház intendánsa, Radnótfáy Sámuel úr ömértósága az intézet művésznőit az év hidegebb s nedvesebb évszakában gyakori meghűléstől megóvni óhajtván, akként intézkedett, hogy a t. c. művésznők f. évi november hó 1-ső napjától kezdve próbákra és előadásokra s azok végeztével haza kocsin vitessenek. Ez intézkedésről alább megnevezett t. c. művésznők azon figyelmeztetéssel értesítetnek, hogy próbáik előtt egy órával, előadásaik előtt 2 órával az indulásra készen legyenek, mivel a kocsi 5 percnél tovább senkire sem fog várni.” Ezt a körlevelet Carina Anna is tudomásul vette [283](#)s így valószínű, hogy Egyetem-utca 1., majd Négyszög-utca 5., illetve Dorottya-u. 1. sz. alatti lakásáról a színház kocsiján ment a próbákra és az előadásokra, föltéve, hogy toalettjével kellő időben elkészült.

A Nemzeti Színházban 1863. április 25-én szerepel először Carina a *Hugenottak*-ban. A *Pesti Napló*, br. Kemény Zsigmond lapja, örömmel üdvözli a művésznőt és várva-várja további fellépéseit. Így ír: „Magas szoprán hanggal bír. A 3-szor vonalozott C-t mindig tisztán, könnyedén és minden erőltetés nélkül megüti és kitartja, mint ezt ez operában többször tevő. Mély hangjai azonban, az úgynevezett mellhangok, gyöngébbek. Nagy tűzzel és sok helyt mély érzéssel énekelt s a nagyszámú közönség gyakori kihívásokkal és tapsokkal nyilvánítá megelégedését.” Április 28-án lép fel másodszor a *Trubadur*-ban még nagyobb hatással, mint első ízben. A *Pesti Napló* így ír: „Szép érces hangját és tüzteljes előadását e szerepben még

inkább kitünteté.” Harmadik fellépése május 9-én volt az *Ernani*-ban.

A Nemzeti Színház 1863. szeptember 2-án mutatta be Gounod Faust-ját s az első pesti Margit Carina Anna volt, akit ezután ez a hálás szerep egész művészi működése során végigkísért. „Carina k. a.” – írja a *Pesti Napló* – „igen szende Margaréta volt, mind éneke, mind játéka egyöntetű vala. Ezen szerepben újra megmutatta, hogy komoly művészi tanulmányokat tett és mindig előre törekszik s halad is.” Az *Álarcosbál* első pesti előadásán ő énekelte Amáliát, 1864. január 16-án. Ismét a *Pesti Naplót* idézem: „A működők közül elsőnek kell említenünk Carina Anna kisasszonyt, ki szerepe drámai és zenészi részét egyaránt helyesen fogta fel, minden művészi igénynek megfelelni iparkodott és a közönség tetszését, mely többszörös kihívásokban és tapsokban nyilvánult, kivívta. Általában a tisztelt művésznő mindinkább megnyeri a közönség tetszését, amit egyébiránt szorgalma által is igyekszik megérdemelni; alig van a Nemzeti Színháznak szorgalmasabb tagja, mint ő, legtöbbször énekel, gyakran háromszor is egy héten és mióta a Nemzeti Színház tagja, nem volt eset rá, hogy őmiatta opera elmaradt volna.” Verdi zenéjét már megszokták a pestiek, ezért írnak róla melegebb hangon, míg a *Faust*-ról az a sajtó véleménye, hogy zenéjéhez még szoknia kell a fülnek.

Emlékezzünk meg egyben a harmadik operabemutatóról, amely Carina nevéhez fűződik: 1866. december 1-én a *Lohengrin*, melyben Brabanti Elza szerepét énekelte, Wagner Richárd zenéjének megszólalása természetesen Pesten is forradalmi jellegű volt. A pestiek először 1863-ban kaptak belőle ízelítőt, amikor a mester két hangversenyét vezette s műveinek egyes részleteit mutatta be. A sajtónak az volt az óhaja, hogy a „szép részletek” után vajha az egészszel is megismerkedhetne. A *Lohengrint* tehát 284 nagy érdeklődés előzte meg és nagy volt a siker is, bár a sajtó azt írja; „Kétségkívül többszöri hallás szükséges, hogy közönségünk a megszokott formáktól teljesen elütő zenét eléggé megszokja s meg is szeresse.”⁸⁽⁴⁴⁾ A *Fővárosi Lapok*-ban Ábrányi Kornél írja Carináról: „Mindvégig nemes érzéssel, bensőséggel énekel.” Egy másik cikk ugyanebben a lapban Carina kifejező énekét, drámai játékát, festői jelmezét dicséri. Hozzáteszi: „A szerelem gyöngéd kifejezője.” Ellenben kifogásolja, hogy a szöveget a többi szereplővel egyetemben nem ejti ki elég érthetően.

A már említettekén kívül énekelte még Normát, a Zsidónőt, *Don Juan*-ban Donna Annát, Lady Macbethet, *A bűvös vadász* Agatáját, Borgia Lucretiát, *Hunyadi László* Erzsébetjét, Művészi arcképének teljessége kedvéért álljon itt néhány idézet a *Fővárosi Lapok* bírálójának tollából: „A siker főleg Carina kitűnő iskolájának és hangerejének köszönhető. A játék nem erős oldala, bár ebben is halad. Testtartása feszes, a mosolyokkal gazdálkodni kellene.” (Norma.) – „Carina Borgiaja mindenkit kielégített. Hév és szabatosság előadásában most is együtt volt.” – „Csak Carina kisasszonyt emelhetjük ki, ezúttal is hatalmasan énekel s művészileg játszott... Az egymásra torló indulatokat valóban jeles színezéssel fejtette ki. A közönség többszöri elragadtatására teljesen méltó volt.” (Macbeth.) – „Carina k. a. igen szépen énekelte Donna Annát s kivált a levélírást, mely egyik legerősebb próbaköve az énekesnők hang- és előadásképeségének.”

Mindebből azt lehet következtetnünk, hogy Carina Anna hatalmas, terjedelmes és érces drámai szopránhanggal rendelkezett, iskolázottsága folytán a legértékesebb szerepekre vállalkozhatott s szereplése a magyar operakultusz erősödését és kiegészítését szolgálta. A színjátszás nem lehetett nagy erőssége, valószínű hogy az érzelmességet és a temperamentumot kora színjátszásához viszonyítva is túlozta.

A Nemzeti Színház levéltárában van egy 1867. április 19-én kelt levél, amelyben Carina július 1-ével felmentését kéri, hivatkozva arra, hogy a bécsi opera három évre szóló előnyös szerződéssel kínálta meg, mint első drámai énekesnőt. A levél aláírása: „Gschmeidler Anna, művészi nevén: Carina Anna.” E levél tartalmánál sokkal lényegesebb az a körülmény, hogy elejétől végig, még az aláírás is, Frankenburg Adolf

kezeírása. Tehát Carina Anna és Frankenburg Adolf ismeretsége már ebből az időből származik. Tudjuk, hogy Frankenburg 1866 őszén lépett nyugdíjba és Bécsből Pestre költözött. Radnótfáy Sámuel intendáns 1867. február 1-én kelt levelében fölkérte Frankenburgot, hogy Jókai Mórral, Gyulai Pállal, Salamon Ferenczel, [285](#)Tóth Lőrincel, Tóth Kálmánnal, Greguss Ágosttal, Vadnay Károllyal, Paulay Edével egyetemben vegyen részt a drámapíráló bizottságban s Frankenburg e felkérésnek eleget is tett. Február 4-én válaszolva, köszöni a bizalmat s igyekezni fog „a drámairodalom felvirágzásáért közreműködni”, Frankenburgnak tehát megvolt a kapcsolata a színházzal s így minden okunk megvan arra, hogy Carina és Frankenburg ismeretségének, barátságának és későbbi szerelmének csiráját ezekben az időkben keressük.

Carina előbb említett levelére Radnótfáy intendáns 1867 április 28-án válaszolt. Nehéz szívvel ereszti el Carinát, mert jól tudja, hogy „a tisztelt kisasszony kilépése mily hézagot hagy maga után s mily pótolhatatlan vesztesége lesz a Nemzeti Színháznak, melynek oly kitűnő, érdemes tagja volt” s őszinte köszönetet mond „a tisztelt kisasszonynak a Nemzeti Színház érdeke és haszna előmozdításában szerződtetése kezdete óta folytonosan tanúsított fáradhatatlan szorgalma, buzgó közreműködéséért s jóakarataért”.

Hasonló melegséggel és elismeréssel búcsúztatja a sajtó is. A *Fővárosi Lapok* utolsóelőtti fellépéséről (Elza, június 22) így ír: „A nézőtér egészen megtelt s a jeles énekesnőt gyakran megtapsolták s kihívták. Igen erőteljesen és művészi kifejezéssel énekelt s akinek öutána jut Elza szerepe, annak nem lesz előnyös feladata. Carina Anna ma lép fel utólszor s holnap már Bécsbe utazik, víve a pesti közönség tiszteletét, melyet néhány évi ittléte alatt kiváló érdemekkel nyert meg.” Június 25-én búcsúzott Pesttől leghíresebb szerepében, Margitban. Ismét a *Fővárosi Lapokat* idézzük; „A színház tömve volt s a nézőtérrel koszorúk, virágok, verscédulák hullottak özönével a színpadra, a tapsnak, kihívásnak nem volt vége-hossza. Annak idején, amikor Carina először lépett föl, egy magyar énekesnő²⁸⁶ helyét kellett betöltenie s közönyös fogadtatásban részesült. De nemsokára fölismerték értékeit. A Faustban ünnepelték először, mert nemcsak ritka erejű, képzett hangja van, hanem kifejező játéka is. A közönség kedvence lett. Azóta talán 100-szor énekelte Faustot s egyéb nagy szerepeket, melyekben nehezen kapunk hozzá méltó Margitot, Elzát, Lucrétiát, Leonórást stb.”

Valóban nagy ürt hagyott maga mögött. Szerepein négyen-öten osztozkodnak, köztük Kocsis Irma, Kendelényi Fáni és Pauliné Markovics Ilka. Frankenburg elkísérte Bécsbe. Legalább erre mutat Frankenburgnak Bécsből 1867. július 28-án keltezett levele, amelyet Radnótfáyhoz írt s amelyben igen jókedvűen és pajtáskodó hangon (az intendánst kedves öcsémnek szólítja) köszöni „azon sokféle jóindulatú szívességét, miket Carina kisasszony [286](#)irányában tanúsított s azon kegyért és barátságért, melyben engem részesített”. Frankenburg bécsi címe: Weihburggasse 4/a.

Carina Anna csak egy évig volt a bécsi állami operaház szerződött tagja. Szerződtetése előtt, 1867. március 18-án vendégként énekelte Margitot, március 21-én a *Hugenották* Valentine-jét, majd szerződöttsége alatt az előbbi szerepeken kívül Aliee-t az *Ördög Róbert*-ban, a *Don Juan*, *Zampa* és *Trubadur* c. operák női főszerepét. A pesti Nemzeti Színházban mint vendég énekelt 1870 tavaszán, 1873 nyarán és 1877 decemberében.¹⁰⁽⁴⁶⁾ Az 1870. évi vendégjátékát a *Fővárosi Lapok* április 17-iki száma hirdeti s megemlíti, hogy Carina Anna a breslaui színház tagja évi 6000 tallér fizetéssel. Ugyane lapnak 1873. szeptember 4-iki száma hírrül adja, hogy a vendégművésznő Pestről Firenzébe utazik, hol a Pergola-színház szerződött tagja. További művészi pályafutásáról ennyit tudunk s most pesti vendégszerepléseit ismertetjük, hogy művészi fejlődését megvilágítsuk.

Carina Anna 1870 áprilisában öt estén át énekelte a Nemzeti Színházban. 19-én a *Faust*-tal telt nézőtér előtt

kezdte vendégjátékát. A *Fővárosi Lapok* kritikusa ezt írja: „Hangerőben nyert azóta, hogy megvált a Nemzetitől. Az ének kiszínezésében is sokat haladt. Felső hangjai minden élességet elvesztettek, portamentója szép s a pianókat is sikerrel tudja használni, szóval éneke nüanszírozottabb, mint annakelőtte.” Játékában sok méltányolni valót talál, azonban karjának folytonos mozgását kifogásolja. A Grätchen-hagyomány helyett hősnőt ábrázol s ma már inkább szenvedélyesebb hősnőkben éri el diadalát. Alakja is teltebb. A magyar szöveget jól megérteti. Április 23-án az *Afrikai nő* kedvéért telik meg a nézőtér s Carina ismét nagy sikert arat. Éneke a valódi drámai művészet színvonalára emelkedett. Szilaj indulattal játszott, melynek hevét a közönség sokallta is. (Főv. Lapok.) 26-án *Trubadurt* kisebb érdeklődés mellett énekelték, 28-án ismét *Faust* van soron. 30-án Donna Anna szerepében búcsúzik. Az opera címét így hirdeti a színpad: Don Juan vagy a köszobor vendég. Carina kitűnően énekel, levéláriája után hatszor tapsolják ki. Ez az előadás arról nevezetes, hogy Carinán kívül még két hírneves primadonna szerepel benne: Pauliné Markovics Ilka (Zerlina) és Balázsne Bognár Vilma (Elvira).¹¹⁽⁴⁷⁾

1873-ban újabb vendégszereplés következett, amely április 28-án megint csak *Faust-tal* kezdődött. „Hangban, szenvedélyben, játékban megint lényeges előmenetelt tett”, – olvassuk a *Fővárosi Lapok*-ban. – „Szerepének drámai és zenei elemeire ő egyforma gondot fordít s minden mozdulatán és kifejezésén látszik, hogy értelein és ízlés képezi biztos vezetőit és sohasem áll az esetleg uralma alatt. S ez az, amiért nagyon megérdemli a művésznő nevet, a közönség tapsát s a kritika elismerését.” Különösen a templomi és a börtönjelenetben dicséri drámai erejét. Június 3-ig énekl még *Ördög Róbert*-, *Don Juan*-, *Afrikai nő*-, *Fidelio*-, *Hugenották*-, *Lohengrin*-beli szerepeit, majd ez év augusztusában újabb sorozatba kezd ismét csak *Faust-tal* s énekl híres szerepeit a *Trubadur*-ban. *Hugenották*-ban, *Fidelio*-ban, az *Álarcosbál*-ban, *Ördög Róbert*-ben és búcsúzásul a *Don Juan*-ban. A májusi *Don Juan*-előadással kapcsolatban írja a *Fővárosi Lapok* kritikusa, hogy nagy elismeréssel szerepelt. „Kivált a kerti jelenet nagy elbeszélő énekét, melyben a fájdalom, borzadás és bosszúvágy hatalmas kifejezést kaptak, oly erőteljes drámai hangon adá elő, minőt bárhol is csak ritkán van alkalmunk hallani. A levéláriát szintén hévvel, szenvedéllyel éneklés több kishívásban részesült.”

Ezekből a vendégjátékokból látjuk, hogy Carina megállapodott műsora utóbbi időben csak *Fidelio*-val bővült, aminek természetes oka lehet az is, hogy csak olyan operákban szerepelhetett, amelyeket a Nemzeti Színház előkészített. A sajtóidézetek szerint énekbéli tudása még terjedelmesebb lett, zenei és drámai ábrázoló készsége megerősödött. Közel járván 40-ik életéhez, hősnő-szerepekre hívatott.

A Nemzeti Színház levéltárában egy 1877 december 2-án kelt levelet találtam, amelyet Frankenburg Sopronból írt báró Podmaniczky Frigyes akkori intendásnak s amelyben bejelenti, hogy Carina Anna nővérevel december 12-én indul Pestre, hogy vendégszerepléséről személyesen tárgyaljon. Az intendáns másnap német nyelven magának Carinának válaszol (címe: Sopron, Szt. György-utca 24) s a játék sorát így javasolja: december 15-én *Fidelio*, 18-án *Faust*, 22-én *Afrikai nő*, 27-én *Hugenották*, 29-én *Don Juan*. 5-én ismét Frankenburg felel, Carina nevében elfogadja a tervet abban a reményben, hogy „az mindkét félnek előnyére váland” s magát az intendáns „becses úri hajlamaiba” ajánlja. Az öt estére tervezett vendégjáték azonban három napra zsugorodott. Hogy miért, azt nem tudni, sejteni lehet azonban abból, hogy a két első szereplés csak „szépszámú” közönséget vonzott, pedig a *Fővárosi Lapok* kiemeli, hogy Margitot Carina énekelte először Pesten s a *Faust* népszerűsége az ő érdeme. „A Nemzeti Színház közönsége igen szívesen üdvözölte a művésznőt, régi ismerőst s Leonora nagy magánszámát, mely 28-án énekének fénypontja volt, zajosan megtapsolta. Hangjának ritka ereje kevésbé tiszta, de e fogyatkozása nem feltűnő. Előadásában még nyert mióta utoljára láttuk. Hévvvel és szép plasztikával játszik.” (Pesti Napló.) A *Fővárosi Lapok* kritikusa hozzáteszi, hogy „érthető, gyakran egészen tiszta kiejtéssel” mondta a

magyar szöveget. Margit szerepében a drámai részek sikerültek legjobban s a közönség e részeknél nem is fukarkodott a tapsokkal (Pesti Napló). A *Fővárosi Lapok* is a drámai részek sikerét s a vendégművész nő hangjának bravúros erejét hangsúlyozza. (Faust szerepében Ellinger nem tehet róla, hogy a sátán nem tudta jobban megfiatalítani.)¹²⁽⁴⁸⁾

Carina Anna 1877 december 22-én a pesti Nemzeti Színházban búcsúzott a színpadtól, amelyen 15 éven keresztül sok-sok sikerben és diadalban volt része. A *Don Juan*-ban búcsúzott, ugyanabban az operában kezdte a würzburgi színpadon művészi pályafutását. „Azóta sok sikert aratott és sok érdemet szerzett. Ezek nagy része a Nemzeti Színházhoz fűződik, e színháznak volt éveken át jeles és buzgó énekesnője. A magánélet csöndjébe is a tisztelet kíséri. A közönség sok tapssal ünnepelte a búcsú alkalmával.” (*Fővárosi Lapok*.)

A művészi arckép teljességéhez tartozik, hogy Volkmann a *Sapphó*-t Carina számára írta. Carina Anna a soproni *Irodalmi és Művészeti Kör* estéin gyakran énekelt, így a legelső műsorban is, 1877 március 10-én s a közönség igen szerette, melegen ünnepelte.

Carina Anna (Gschmeidler Katalin Cicelle Eugénia) és Frankenburg Adolf Antal 1881. október 10-én kötött házasságot a nagycenki róm. kat. templomban. A 69 éves vőlegény foglalkozása nyug. udvari titkár, a menyasszony 45 éves, mindketten soproni (Szt. György-u. 24) lakosok. Frankenburg szülei: F. Antal volt németkereszturi gazdatiszt és Grill Anna, a menyasszony szülei: Nemes G. Gotthárd volt cs. kir. udvari hivatalnok és Reck Ágnes. A tanúk: Gschmeidler Ágoston bécsi ügyvéd, a menyasszony bátyja és Vaszary Sándor uradalmi tisztartó. Az esketést Tolnay Antal plébános végezte. Frankenburg azért akart Nagycenken esküdni, mivel édesanyja ott született és szülei is Nagycenken esküdtek.

Frankenburgék október 20-án Pestre költöztek. A soproni barátok szeretettel búcsúztak tőlük, a pestiek pedig tárt karokkal fogadták őket. Id. Szinnyei József kedves bátyám többször említette, hogy ismerte Frankenburgot. Ebben az időben történhetett, hogy visszaadta Frankenburg látogatását s a lakásán két idősebb hölgyet talált, egyik a felesége, másik a sógornője. Valahogy egyik pesti Faust-előadásra terelődött a szó és Szinnyei áradozva dicsérte Margit ábrázolóját. Nem is sejtette, hogy ²⁸⁹szemközt ül vele. Csak amikor már alaposan megdicsérte és Frankenburgné faggatására újabb és újabb magasztaló szavak következtek, akkor árulta el a háziasszony, hogy akkor ő énekelte Margitot.

Frankenburg halálának körülményei eléggé ismeretesek. 1884 július 3-án a Grác melletti Eggenbergben halt meg, ahol gyógyulást keresett. A *Fővárosi Lapok* július 4-iki számában jelent meg nekrológ (K) jelzéssel. Valószínűleg maga Vadnay Károly¹³⁽⁴⁹⁾ írta, a folyóirat szerkesztője és Frankenburg jóbarátja. A következő távirat érkezett, – írja: „Kedves férjem meghalt. Holtteste e hó 6-án Budapesten lesz. Frankenburgné.” Ismerteti Frankenburg életpályáját, írói és szerkesztői működését, megemlíti, hogy annakidején, amikor a *Pesti Hírlap* munkatársa volt, Kossuth Lajos komoly lapja fűszerének nevezte, aki elmés tollal és erős magyar törekvéssel írt. Elmondja, hogy Frankenburg néhány éve betegeskedett. 1882 karácsonyát feleségével és sógornőjével együtt Vadnayéknál töltötte, vidám volt, beszélt a multról, melyben a rózsák sok tövissel termtek számára, a jelenről, amely boldogsággal töltötte el. Majd félrehívta Vadnayt s a következőket mondta; „Jó feleséggel és vidám sógornővel megáldva, régi és új jóbarátokkal környezve, úgy érzem, soha soha sem voltam boldogabb, de érzem azt is, hogy már nem soká tart örömöm. Az vigasztal csak, hogy a nekrológhoz nem írhatok rólam rosszat.” Halála előtt néhány hónappal tévedésből valami erős szer került a kezébe, az beteggétette s bár szívós természete soká ellenállt, egyre gyöngült. Így végződik a megemlékezés: „Az élet alkonyán, úgyszólván egy visszanyert éden örömei közül ragadta ki a halál e

kedves öreget, ki oly sokat meg tudott őrizni a szív és kedély fiatalságából”.

Juli 5-én délután 5 órakor temették a Kerepesi-temető halottasházából. Érckoporsója tele az irodalmi társaságok és barátok koszorúival. Megjelent Pauler Tivadar miniszter, a Tudományos Akadémia képviselőjében Ballagi Mór, Pesty Frigyes és Peregriny Ede, a Kisfaludy-Társaság képviselőjében Jókai Mór és Vadnay Károly, a Petőfi-Társaság képviselőjében Ábrányi Emil és Reviczky Gyula, a Nemzeti Színház képviselőjében Paulay Ede, a soproni irodalmi kör képviselőjében Fialovszky Lajos. Először Paulay Ede beszélt az írók és művészek nevében, majd Vadnay Károly, aki Frankenburg mélyszégyen hazaszeretettét hangsúlyozta: „Téged nem a születés esetleg tett igazi magyarrá, hanem saját lelkesedésed. A magyar szó és szellem véreddé vált. Mindig és mindenütt ugyanaz maradtál: szabad szellemű, erős érzésű magyar író.” Végül Jókai Mór búcsúztatta [290](#)a magyar irodalom családjának nevében: „Te voltál az, aki engem az életbe bevezettél, bocsásd meg, ha én vagyok az, aki az életből kikísérlek.” (*Főv. Lapok*, 1884. VII. 8.)

Frankenburgot pontosan tíz hónap múlva követte a halálba Carina Anna is. 1885. május 7-én halt meg a Stáció-utcai 36. sz. alatti lakásban. A *Fővárosi Lapok* aznapi száma megírja, hogy kiváló énekesnő volt, aki a Nemzeti Színháznak is elsőrendű tagja volt, majd bejárta Olaszországot és hosszabb ideig Firenzében énekelt. Visszavonulása után férjével boldog családi életet élt. Mult nagypénteken férje sírjánál járt, meghült s azóta az ágyat őrizte. Torokgyulladást kapott s most, amikor már fölkelhetett volna, ismét lázba esett és szívszélhűdésben hirtelen elhunyt. Hűségese ápolója, Matild nevű nővére volt mellette.

Temetésén megjelent Beöthy Zsolt, az akadémia képviselői, a Nemzeti Színház nevében Bignio Lajos és a jóbarátok. A *Fővárosi Lapok* május 14-iki számában E. D. [14\(50\)](#) jelzésű cikk búcsúztatja Carina Annát és megemlékezik a soproni irodalmi kör első, fentebb már említett estjéről. Carina külföldről, valószínűleg Weimarból érkezett, hogy „a megnyitó ünnepség érdekét és fényét énekével emelje”. Így végzi megemlékezését: „A nemes nő most meghidegült, néma ajakkal nyugszik s immárcsak emlékezetünkben él. Nem úgy tűnt el, mint a vakítva ragyogó meteor, de lassan elhalva, mint szelíd esthajnali pir.”

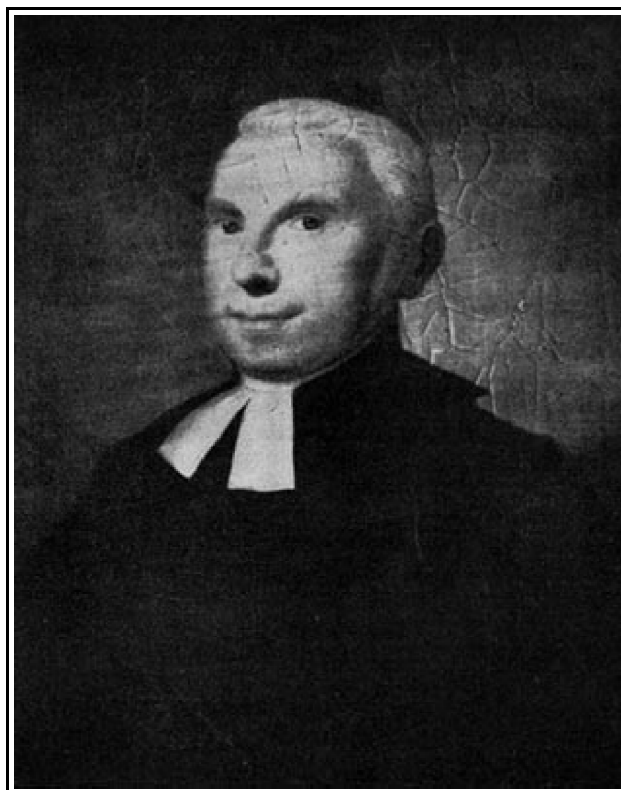
Carina Anna emlékében mi azt a művészi értéket becsüljük, mely nevét a pesti Nemzeti Színház történetéhez fűzi s azt az emberi értéket, mely Frankenburg Adolf hányatott, küzdelmes életét nyugalommal és boldogsággal koszorúzta.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról.

[291](#)Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról.

Gamauf halálának 1. százados évfordulója alkalmából írta **Hamar Gyula**.

Száz esztendeje, hogy Gamauf Teofil soproni ev. lelkész és történétíró 1841. február 14-én szélhűdés következtében 69 éves korában Sopronban meghalt.

Gamauf Teofil arcképe.
(Eredetije a soproni ev. konvent dísztermében.)

Jóllehet nem volt soproni születésű,¹⁽⁵¹⁾ mégis 37 éves soproni működésével a legteljesebb mértékben igazolta Sopronhoz való tartozandóságát. Nem szólva papi hivatásának buzgó teljesítéséről, hivatást végzett a soproni helyi történetírásban is. Hangyaszorgalmú történelmi kutatásai s rengeteg feljegyzései ²⁹²nélkül teljesen és pótolhatatlanul elveszett volna a soproni utókor számára sok-sok történelmi adat, sok-sok történelmi tény emlékezete. Írásainak szere, száma nem volt, azonban sajna, nem kis részük szóródott szét és kallódott el avatatlan kezek között. Írásait németül írta, mégis van köze a magyar irodalomhoz is, főleg Kis Jánoshoz való viszonya és nagyszámú levelei révén, amelyekkel korának egyes vezető magyar tudósait (pl. Schwartner Mártont, Horváth Istvánt, Jankovich Miklóst, Rumy Károlyt stb.) felkereste. Irodalmi munkásságáról áttekintést ad Szinnyei József a „Magyar írók élete és munkái” c. nagyszabású irodalmi gyűjteményes műve III. kötetének 991–993. lapján. De a Szinnyei-féle adatok nem teljesek, így pl. Szinnyeinek úgylátszik nem volt tudomása arról az ötkötetes nagy ívrétű, 1090 számozott lapon németül megírt Gamauf-féle kéziratos műről, melynek a szerzője ezt a címet adta: „Geschichte der evangelischen Kirche Oedenburgs,²⁽⁵²⁾ s amely nélkül aligha (vagy csak sokkal hiányosabban) készülhetett volna el a Payr-féle „A soproni evangélikus egyházközség története” c. nagy mű eddig megjelent I. kötete. A kötet előszavában Payr részletesen és meleg elismeréssel szól Gamaufról, a szorgalmas adatkutatóról és történetíróról, akinek nemcsak öt kötetnyi kéziratot kész művét használta fel, hanem az alapjául szolgáló sokkal bővebb forrásgyűjteményből az értékes, jellemző adatokat is átvette és az anyag elrendezésében is sok helyütt egy csapán járt a Gamauf-féle művel.

A több mint 100 éves Gamauf-féle műben megírta a szerzője többek között Kis Jánosnak, a lángész

Berzsenyi Dániel felfedezőjének életrajzát is. Kis János³⁽⁵³⁾ Gamauf Teofilnek kortársa volt, aki „hazai irodalmunk emelésében és gyarapításában félszázadon át kifogyhatatlan munkásságával és szorgalmával tevékeny részt vett s irodalmunk alapító munkásai, serkenő művelődésünk kalauzai közé tartozott”.⁴⁽⁵⁴⁾ Egyébként Gamauf és Kis nem csupán kortársak, hanem a soproni ev. eklézsia papjaiként 33 éven át egymásnak kortársai és barátai is voltak, akik már kora ifjúságuk óta ismerték egymást. Ugyanis mind a kettő egyidejűleg volt a soproni ev. gimnáziumnak tanulója, mégpedig Gamauf 1785-től 1792-ig. Kis pedig 1782-től 1791-ig. Kis János soproni tanuló koráról azt jegyezte fel Gamauf, hogy nem anynyira vezetőire, mint inkább saját szorgalmára támaszkodott, s hogy Németh László nevű barátjával együtt ő alapította a líceumi Magyar Társaságot („...,wo er jetzt mehr durch eigenen ²⁹³Fleiß, als durch der Führer Unterricht sich bildete, und auch im Jahre 1790 mit seinem Freunde Ladislaus Németh, der Stifter einer ungrischen noch bis jetzt bestehenden Gesellschaft wurde”). Gamauf és Kis 1792-ben egyidejűleg került Göttingenbe, ahol egy évig együtt tanultak. Arra az időre vonatkozóan azt írja Gamauf, hogy Kis Göttingenben még nagyobb szorgalommal fordult a könyvekhez, mint annakelőtte.⁵⁽⁵⁵⁾ Útjaik azután jóideig eltértek egymástól, mígnem 1808-ban mind a ketten a soproni ev. gyülekezet megválasztott papjaiként ismét és véglegesen találkoztak. Gamauf már 1803. október 16-án, Kis pedig 1808. április 3-án mondotta el soproni lelkészi beköszöntőbeszédét, mégpedig németül. Hogy miképpen vált a tősgyökeres magyar Kis János, az addigi nemesdömölki magyar predikátor, soproni német pappá s hogy milyen érzelmektől eltelve foglalta el a soproni németnyelvű gyülekezetben a neki felajánlott lelkészi állást, ő maga így írja meg; „Oda hivattatásom egy bizonyoságul szolgálhat arra, hogy az emberi élet’ története sokszor igen vékony ’s észre alig vehető fonálnál fogva függnék össze egymással, és hogy csekély környülmények gyakran fontos következményeket huznak magok után, 1806-ban a’ ’superintendentia’ ’s a’ soproni convent között fenforgott némelly vizsgálódások’ elintézése végett néhai ócsai Balogh Péter belső titkos tanácsos, főispán és septemvir királyi biztossképen küldetett-ki, mint különben is a’ magyar-országi evangélikusok’ akkori főfelügyelője. Ennek üdvezlése ’s egyszersmind a’ tanácskozásnak lehetőségig s’ ’superintendentia’ kívánsága szerint intézése végett az egyházkerületi gyűlésen két világiak és két egyháziak nevezettek – ki, ’s az utolsókhoz ’én is tartoztam. A’ királyi biztos a’ hivatalbeli foglalatoskodást megelőző napon a’ város’ nevezetességeit ’s ezekkel együtt az evangélikusok’ templomát is megsejmelvén, mint szokatlan vendég ’s fő rangú ur, nem csak a’ deputatusok, hanem városi nagy számu lakosok által is kísérteték. Midőn a’ templomot nézegette, több kérdések között azt is teve, valljon abban a’ szónok’ szava jól megértethetik-e. Erre én azt mondom, próbát tehetek a’ predikálószéken, ha kívánja. Indítványom általa helyeseltetvén felléptem ’s egypár mondatot elszavaltam. Utóbb ez határozta-el soproni predikátorrá választásomat. Mert a’ választáskor, midőn a kijeltek között én is neveztettem, de néhány előkelő urakat, kik által kijellettetem, kivéve, a’ convent’ egyéb tagjai ’s a’ tömeg előtt esmeretlen voltam, egyik ur, egyéb ajánlásai mellett, azzal ²⁹⁴jellemzett, hogy az vagyok, ki Balogh Péter királyi biztos’ jelen létekor a’ predikálószéken szóltam. Ekkor közös véleménykép nyilatkoztatott-ki, hogy mivel jól megérthető szavu vagyok, ’s több urak által is ajánltatom alkalmas egyén leszek, ’s ennél fogva a’ szavazatok’ többségét én nyertem-el. Falusi életemnek városival ’s anyai nyelvemnek idegennel felcserélése Sopronba érkezésemkor olly aggodalmat okozott bennem, millyenről előbb álmodni sem tudtam. Akaratom ellen szünet nélkül az forgott előttem; mi lesz belőlem falusi emberből városon, született magyarból német nyelvű gyülekezetben, Aggodalmam az által is öregbült, hogy Bogsch, ki után a’ hivatalban következtem, tagadhatatlanul a’ hazánkban legfelesebb hitszónokok közé tartozott, Alig lehet olly szomorító képeket gondolni, mellyeket aggodalmam előmbbe festett.”⁶⁽⁵⁶⁾

1898 óta 33 évig, Gamauf haláláig, együtt munkálkodott a két soproni lelképásztor.

Gamauf sok érdekes adatot jegyzett fel Kis János soproni életéről és működéséről. Feljegyzései nem csupán

érdekes, hanem értékes, hiteles kiegészítő adalékok Kis János irodalomtörténeti életrajzához és jellemképéhez. A két hivatali társ úgyszólván napról-napra találkozott egymással; egymás tőzsomszédságában, a mostani soproni ev. templom tornya s a körülötte levő tér helyén volt a lakásuk.⁷⁽⁵⁷⁾

Kis János jellemzésére a következőket írja Gamauf: Kis született magyar és 12 évig volt magyar predikátor, mégis kitűnő német szónok. Csak a legkritikábban történik, hogy elhirtelenkedve vét a német nyelv törvényei ellen. Még a hangsúlyozásán sem veheti észre az ember valami különösen, hogy nem született német. A hozzáértő jól tudhatja, hogy nem sok szónok van, aki két nyelven képes ugyanazzal a készséggel egyformán helyesen, egyenlőképpen kellemesen beszélni. Kis e tekintetben kiváló, épen azért nem is csak egyszerűen utódjává lőn hivatali elődjének, Bogschnak, hanem egyúttal annak tisztelete és szeretete is azonnal rászállott örökségképen... Mit is gondolhatnának Sopronról, ha nem becsülné meg azt a férfit, akit egész egyházkerülete, sőt az egész honhaza is oly nagyra értékel!⁸⁽⁵⁸⁾

295 Amikor Kis Jánost a dunántúli ev. egyházkerület főpásztorává megválasztották, senki sem gondolt arra, hogy egy magyar szuperintendens ereiben nemesi vérnek kell lüktetnie; és bizonyos, hogy nem csupán a szerencsés karszellem volt az, ami fölöslegessé tette a nemesi származás tekintetbe vételét, hanem legfőképpen az, hogy a megválasztandónak szelleme és szíve volt nemes.⁹⁽⁵⁹⁾

Kis János a tekintélyét magyar anyanyelve szolgálatában írt rendkívül sok irodalmi művének köszönhetette... Két német prédikáció és néhány tudományos folyóiratban megjelent ismertetés kivételével Kis János minden munkáját magyarul írta. Munkái immár kis könyvtárra rúgnak.¹⁰⁽⁶⁰⁾

Kis János soproni hivatali dolgaira vonatkozólag azt írja Gamauf, hogy sokféle – elsősorban püspöki – elfoglaltsága mellett nem végezhetett már oly osztatlan figyelemmel, mint annakelőtte, mert sokszor heteken át is távol kellett lennie Soprontól. Tehát káplánokkal helyettesítette magát.¹¹⁽⁶¹⁾

Püspöki minőségében ki tudta eszközölni Kis János a megüresedett lelkészi állásokra vonatkozó jelölés jogát. Hasznos iskolai könyveket is vezetett be egyházkerületének iskoláiba; a könyvek legnagyobb részét ő maga készítette. Számos egyházlátogatást végzett és 173¹²⁽⁶²⁾ egyént avatott lelkésszé és káplánná.¹³⁽⁶³⁾

296 Rendkívül érdekesek Gamaufnak Kis János anyagi helyzetére vonatkozó feljegyzései is. Azt írja, hogy véleménye szerint Kis talán az utolsó a soproni predikátorok sorában, aki még gazdagon hal meg. Takarékosága és könyveinek írása révén tekintélyes vagyont gyűjtött.¹⁴⁽⁶⁴⁾ Két fia¹⁵⁽⁶⁵⁾ közül mindegyiknek immár 21.000 bécsi forintot juttatott és halála után körülbelül mégannyit kap mindegyik. Egyáltalában alig gondolható el Kis Jánosénál boldogabb predikátor-sors. A falusi szántóvető fia 135 gyülekezet főpásztorává emelkedett, megkapta a magyar nemességet, 6 vármegye táblabírájává s a magyar tudós társaság (Magyar Tudományos Akadémia) tagjává választották, elnyeré a királyi tanácsosi méltóságot; függetlenül a megélhetés gondjaitól, amelyek a szellemet nehéz béklyókba szokták verni, sokféle teendője közepette is talál szabad időt, hogy kedvelt tanulmányaival foglalatostkodhassék; gyermekeiről tudja, hogy deliek, derekak, boldogok; tetézi mindazt kedélyének nyugodtsága s mindennemű tomboló szenvedélytől való mentessége. Lehetséges-e, hogy papi állásban levő emberfia józan ésszel még többet kívánjon! És mindazokból Kisnek legbőségesebben jutott.¹⁶⁽⁶⁶⁾

Kis János jó kartársa volt Gamauf Teofilnak, Csupán egyetlen egy alkalommal vesztek össze, de a nap nem nyugodott le az ő haragjukon.¹⁷⁽⁶⁷⁾

Kis János arcképére vonatkozólag is hagyott reánk Gamauf fölötte érdekes adatot. Gamauf ugyanis felsorolván Kis Jánosnak **297** 1840-ig megjelent művelt, többek között megnevezi Kis János összes

verseinek Kazinczy Ferencről rendezett háromkötetes kiadását s megjegyzi, hogy az első kötetben megvan Kis Jánosnak *jól sikerült* arcképe.¹⁸⁽⁶⁸⁾, ¹⁹⁽⁶⁹⁾

Amikor Gamauf Teofil a soproni ev. egyházközség történetének utolsó átdolgozását 1840-ben, tehát nem sokkal halála előtt befejezte, Kis János még nem írta volt meg Emlékezéseit; azoknak 1. kötete csak 1845-ben, négy évvel Gamauf temetése után látott napvilágot. Emlékezéseiben Kis János, midőn több helyütt szól Gamauf Teofilról, tulajdonképpen irodalomtörténetileg is megörökítette Gamauf nevét. A teljesség kedvéért hadd álljanak itt Kis Jánosnak Gamauf Teofil emlékét megörökítő sorai: „Az új életmódhoz szokást gyülekezetem’ kedvezőleg fogadása mellett különösen könnyítették több oly előkelő hallgatóim, kik egykor velem deákoskodtak ’s ekkor már közhivatalokat viselvén mindjárt eleinten szíves baráttimma lettek ’s mindenkor azok maradtak. Ezekhez számlálandók azok közül, kik már megholtak, különösen új tisztitársom Gamauf Teofil, akkori soproni predikátor és utóbb²⁰⁽⁷⁰⁾ soproni felső vidéki esperes is, egy nagy műveltségű ’s széles tudományu férfi ’s egyszersmind jeles és igen kedvelt hitszónok, ki velem egész 1841-ben történt haláláig nem csak ritka collagai egyetértésben, hanem szoros barátságban is ’élt...”²¹⁽⁷¹⁾ „Gamauf nem annyira mély, mint széles tudományu, nagy szorgalma ’s olvasottsága és jeles műveltségű férfi, munkákat magyar nyelven ugyan nem, hanem csak németen írt, de a’ történetírásnak nagy buvára lévén, ebből több kötetekből álló materiálekak hagyott kéziratban, melyeknek egy része a’ történetírónak, kivált, annak, ki Magyarország ekklezsiai történeteiről, ’s különösen Sopron városa viszontagságairól akar írni, nagyon hasznos szolgálatot tehet. Nagyon használhatónak mondhatom némelly’ egyéb kéziratalt is, ha jó kézbe kerülendnek.”²²⁽⁷²⁾

Egy hónappal Gamauf elhalálása után a következő megemlékezés jelent meg a „Jelenkor” 1841. évi 26. számának 111. lapján; „Gamauf írói érdemei. Kis János kir. tan. és superintendens ²⁹⁸’s a’ t. urtól köv. levelet vettünk az írói munkásság ’s érdem kellő kitüntetésére: T. szerkesztőség! Olly meggyőződéssem mellett, hogy még a’ középszerű tudósok is, kik a’ tudományos műveltség terjedését valamely részben elősegítették érdemesnek a’ maradék emlékezetére, mint némelly nagy emberek, kik az emberi nemzetnek csak kárt tettek, illőnek tartom köv. jelentésemet közzé tenni. Néhai nt. tud. Gamauf Theophil sopronyi ev. predikátor és Soprony vgyei felső kerületbeli senior ur, ki mult febr. 14kén 70 eszt. korában kimult, nemcsak mint ember közszeretetre nemcsak mint egyházi szónok és felügyelő nagy figyelemre, nemcsak mint barát szíves hajlandóságra érdemes volt ’s mindenektől, kik ismerték, méltónak is tartatott, hanem tudományos tekintetben is a’ haza és maradék előtt köv. című munkái által dicséretes említést érdemel: 1) Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen über Erzeibens Anfangsgründen der Naturlehre. Wien und Triest 1808–1812. 8 vo drei Bändchen. 2) Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen über Astronomie. Wien und Triest 1814. in 8 vo. 3) Erinnerungen über physikalische Geographie. Wien und Triest 1818. in 8 vo. 4) Többféle értekezés a’ Hesperus című időszak lapokban 1816-tól fogva. 5) Predigt auf den Tod Kaiser Franz des Ersten. Oedenburg 1835. in 4 to. 6) Trauerrede für Herrn Michael von Szontagh, Oedenburg. 1836. in 4 to. 7) Kurzer Unterricht in der Erdbeschreibung für Kinder. Pressburg 1840. 8) Ueber den ungarischen Superintendenten Stephan Beythe, Stäudlin és Tschirner archivjának 4 dik kötetében. 9) Könyvbírálatok az österreichischen Annalen der Literatur und Kunst című időszak munkának 1811 dik ’s 1812 dik évi folyamatában, 10) Számos cikk Ersch és Gruber nagy encyclopaediai szótárában. 11) Több iskolai könyvecskét is megjobbítva adott ki az alsóbb német iskolák számára. Kéziratban pedig mint nagy történetírási buvár két nevezetes gyűjteményt hagyott maga után köv. czimek alatt: a) Oedenburgs Kirchengeschichte von Jahr 1565-1840. vier Foliobände, b) Chronik Oedenburgs vom Jahr 800–1606, ein Band in Folio. Ezen jelentésemet azzal fejezem be, hogy a’ megboldogulttal 33 évig kívánt egyességben ’s kipótolhatatlan barátságban éltem. Ki illendő tisztelettel vagyok a’ tekintetes

Szerkesztőségnek Soprony mart. 26 kán 1841. Alázatos szolgája Kis János s. k. sup.”

A két jóbarát együtt alussza örök álmát a soproni ev. temető Gálffy-féle sírboltjában.

**1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról. / Hamar, Gy.:
Aufzeichnungen Gottl. Gamaufs über Joh. Kis.**

Hamar, Gy.: Aufzeichnungen Gottl. Gamaufs über Joh. Kis.

Gelegentlich der 100. Jahreswende des ewigen Abganges Gottlieb Gamaufs, ev. Pfarrers zu Sopron (gest. 14. Febr. 1841), ist ganz besonders [299](#)zu beobachten, daß ohne seine unermäßig vielen handschriftlichen Aufzeichnungen so manches, was die spezielle Geschichte Soprons anbelangt, vergessen und für die Nachwelt unwiederbringlich verlorengegangen wäre. Obwohl er seine Schriften in deutscher Sprache verfaßte, geriet er dennoch durch seinen 33 Jahre lang dauernden persönlichen und freundschaftlichen Verkehr mit seinem Antsbruder, dem Superintendenten Johann Kis, außerdem durch seinen regen Briefwechsel mit den hervorragendsten ungarischen Geschichtsforschern seiner Zeit, in ein engeres Verhältnis zur ungarischen Geschichtsliteratur, und aus dein Standpunkte der örtlichen ev. Kirchengeschichte Soprons sind seine enormen handschriftlichen Werke geradezu unersetzlich, Seine literarische Tätigkeit wird in dem großzügigen bibliographisch-lexikalischen Werke von Jos. Szinnyi („Magyar írók élete és munkái”) ausführlich beschrieben. Aus seinen Aufzeichnungen über Joh. Kis, eines der Bahnbrecher und Tonangeber der ungarischen Literatur, sind in dem vorangehenden Aufsätze Anführungen in deutscher Sprache reichlich zu finden.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere.

Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere. / 1.

1.

A földrajzi viszonyok szerepét az ember életében nem kell részletesen ismertetnem. Síkság, vagy magas hegység, pusztta, vagy erdőség egymástól fényegesen különböző életformákat teremt.

Gyakran olvashatjuk, de írjuk és mondjuk is: „a föld és népe”. Az ilyen „közhelynek” csúfolt szólásmódok mögött mindig rejtőzik valami igazság. A nép valóban egység a földdel. A föld története a népe is, a nép műveltsége egy bizonyos térben fejlődik ki és életfeltételei nagyban függnnek a domborzati, növényzeti és vízrajzi viszonyoktól, a természetszabta és a politikai határoktól.

A külön földrajzi jellegű vidékek népének életmódjában, szokásaiban, építkezésében, ruházkodásában, sőt nyelvében is jelentős különbségeket figyelhetünk meg. A tudományos kutatás, – amely kezdetben anyaggyűjtéssel és leíró ismertetéssel foglalkozott, – pontosan megfigyelte és hűségesen leírta ezeket a jelenségeket.^{[1\(73\)](#)} Arra azonban, hogy ezeket a különbségeket a [300](#)vidéknek földrajzi, történelmi, sőt

antropológiai viszonyaival magyarázzák, csak jóval később gondoltak.

A tájegységek fontosságára a nyelvjáráskutatás mutatott rá. Az egyes nyelvjárásterületek határai *nagyjában* egybeesnek a középkori, esetleg újkori politikai határokkal. Kialakulásukban jelentős szerepe volt az országutaknak és egyéb közlekedési viszonyoknak. Sőt a nyelvjárásterület *nagyjában* megegyezik egy bizonyos sajátosan regionális jellegű népi műveltség kialakulásának területével is.²⁽⁷⁴⁾

A kutatók felfigyeltek a nyelvjárás, népviselet, építkezési mód, stb. szembeszökő különbségeire, valamint arra, hogy a nyelvjárási különbség más egyéb néprajzi különbözőségeket is jelent.³⁽⁷⁵⁾ A további, egyre lelkesebben elmélyített vizsgálódás eredményezte a *tájegység* fogalmát. „Tájegységnek” fordítom a különlegesen néprajzi értelmű *Raum* szót. A *Raum* német meghatározás szerint földrajzi történeti és vérségi egység, melynek különleges jellegét a föld, az ott élő népfaj (Rasse) s ennek a népnek ezen területen lezajló történelme alakítja ki.⁴⁽⁷⁶⁾

A kutatás alapgondolata tehát a tájegység. A néprajz tájegységenként akarja megragadni a népi egységeket, hogy belőlük felépítse előbb a hazai, majd pedig az egész európai népi egységek összefüggő képét.

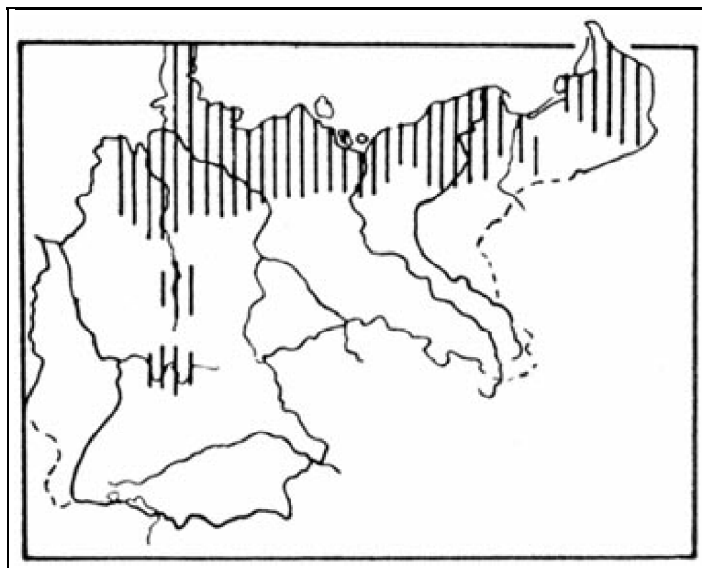
*

A földrajzkutatás segédeszköze mindenkor a *térkép* volt. A legrészletesebb leírásból sem lehet olyan világos, áttekinthető képet alkotni, mint egy térképből. Világos tehát, hogy a tájegységek felkutatásának legfontosabb eszköze a térkép lesz. Persze ez a térkép különös követelményeket támaszt. Feladata, hogy a *népi jelenségeket* (a legkülönbözőbb népszokásokat, népi hiedelmeket stb., stb.) *oly módon ábrázolja, hogy abból a vizsgált jelenség földrajzi elterjedéséről egy pillantással képet alkothassunk.*

További magyarázat helyett pillantsunk az első ábrán közölt térképre. Az *Atlas der deutschen Volkskunde* I. füzet (Leipzig. 1937.) 5. sz. térképe után készült. Németország területét ábrázolja és annak szemléltetésére szolgál, hogyan vélekedik a nép a pénteki nap szerencsés vagy szerencsétlen volta felől. A csíkozással fedett területen *szerencsésnek*, az ettől délre elterülő³⁰¹ fehér vidéken *szerencsétlennek* tartják. Más magyarázat nem szükséges: a térkép beszél.

Ugyancsak jó példa ez a térkép a nyelvjárásterület és kultúrterület szoros kapcsolatainak bemutatására is. A két terület határa nagyjában azonos a *niederdeutsch* (északi) és a *hochdeutsch* (déli) nyelvjárásterületek határával, az ú. n. *Benrather Linie*-vel.

A jelenség magyarázatát abban lehet találni, hogy az északi törzsek térítése nehezen haladt s azok sohasem lettek olyan bensőségesen katolikusok, mint a déliek, főleg a Habsburg-tartományok lakói. A protestantizmus is északon talált termékeny talajra. Így azután északon érintetlen maradhatott az a hiedelem, amely Frija (a germán Venus, a termékenység istennője) napját szerencsésnek tartotta. Délen viszont a péntek katolikus színezetű hiedelmek hatása alatt (mint Krisztus halálának napja) szerencsétlen jellegűvé alakult át.

1. ábra.

Természetes, hogy egyetlen jelenség térképen való rögzítésére, egy néprajztérkép⁵⁽⁷⁷⁾ még nem elegendő. Térképek egész sorára van szükség. Az ábrázolandó jelenségeket gondos tanulmányozás után kell kiválasztani s azokat az ország egész területén fel kell kutatni. Néprajzi térképek elkészítése épp ezért évek hosszú munkájának eredménye lesz. Egy egész ország néprajzi térképének elkészítése országos vállalkozás, sok önzetlen munkatárs közreműködésével készül 'és jelentős anyagi áldozatot kíván.

A népi jelleg felismerése, az ország tájegységeinek felkutatása azonban, – minthogy ez egész néprajzi szemléletünk át alakulásához, ³⁰²valószerűsítéséhez fog vezetni, – minden fáradságot, áldozatot megér.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere. / 2.

2.

A térképező módszer hatvan éves multra tekinthet vissza. 1879-ben indította meg ugyanis *Georg Wenker* német nyelvjárástérképeinek munkálatait.⁶⁽⁷⁸⁾

Minthogy akkor még a tájegységek szemlélete nem alakulhatott ki, *Wenker* más célt tűzött maga elé. Be akarta bizonyítani a nyelvi (főleg a hangtani) szabályok kivétel nélküli érvényességét az egész németül beszélő területen.⁷⁽⁷⁹⁾

E célból 44,000 német iskolát keresett fel kérdőívvel és a beérkezett válaszokból a vezetése alatt álló intézet 1500 nyelvjárástérképet készített. *Wenker* halála után (1911) *Ferdinand Wrede* vette át az intézmény vezetését és 1926-ban megjelentette a térképek első füzetét nyomtatásban is.⁸⁽⁸⁰⁾

Az eddig kidolgozott nyelvjárásföldrajzi és térképészeti módszerek további jelentős lépések megtételét tették lehetővé. Noha a német nyelvátlasz eredeti célját – a nyelvi törvények kivételnélküliségének bizonyítását – nem érte el, sokkal nagyobb eredményeket hozott. Megalapozta a nyelvi és néprajzi tudományok földrajzi szemléletét, kultúrterületek, tájegységek kutatását kezdeményezte, hatalmas irodalmat és kartográfiai

irányú munkát eredményezett.

1928-ban, két évvel a nyelvi atlasz megjelenése után, megindultak a német néprajzatlasz munkálatai, 5 kérdőív 243 kérdésére mintegy 23.000 munkatárs válaszai érkeztek be.⁹⁽⁸¹⁾ A feldolgozás eredménye gyanánt 1937 és 1939 között 5 füzetben jelent meg az *Atlas der deutschen Volkskunde*. (Herausg. v. H. Harmjanz und E. Röhr, Berlin, I–V. 1937–39.)¹⁰⁽⁸²⁾

303 Franciaországban 1896-tól 1900-ig folytak a nyelvatlasz adatfelvételi munkálatai, az eredmények pedig 1903-ban már sajtó alá is kerültek.¹¹⁽⁸³⁾ A nyelvjárási atlasz Németországban a néprajzatlasz gondolatát vetette fel, Franciaországban ez irányban semmi sem történt 1931-ig. A francia néprajzi társaság (*Société du Folklore Français et du Folklore Colonial*) 1931. nov. 12-i ülésén vetődött fel a kérdés. A társaság, főleg az újonnan alakult néprajzi múzeum (*Musée National des Arts et Traditions Populaires, Palais Chaillot*) fel is karolta a munkálatokat.¹²⁽⁸⁴⁾ Ezeknek eredménye gyanánt a francia néprajzi múzeum az 1937-ben Párizsban megtartott nemzetközi néprajzi kongresszuson mintegy 12 térképet mutatott be.¹³⁽⁸⁵⁾ A térképezés munkája egyre folyik, de a háború bizonyára nagyban hátráltatja az eredmények közreadását.

Magyarországon a néprajzatlasz gondolata 1930-ban vetődött fel. Tehát időrendi sorrendben hazánk a második a többi külföldi kezdeményezéseket megelőzi. Az *Atlas der deutschen Volkskunde* vezetőségének felkérésére tervbevétték a hazai németiség néprajzi adatainak gyűjtését térképezés céljából. A budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Német Nyelvtudományi Intézetének ekkor néprajzi szakosztálya alakult. Tanárelnöke, *Petz Gedeon* a bölcsészettudományi kar hozzájárulásával a munkatervezetet felterjesztette a felsőbb állami és tanügyi hatóságokhoz és azok támogatását az ügy számára megnyerte.¹⁴⁽⁸⁶⁾ A gyűjtést munkálatok *Schwartz Elemér* azidőszereint egyetemi magántanár s a néprajzi szakosztály előadója vezetésével indultak meg.¹⁵⁽⁸⁷⁾ A munkatársak kis száma, anyagi természetű nehézségek, majd *Petz Gedeon* nyugalmabavonulása, a fentemlített intézet kettéválása egyrészt Német Irodalomtörténeti és másrészt Német Nyelvészeti és Néprajza Intézetre, az intézetek megalakulásának kezdeti nehézségen nagyban hátráltatták a munkát. A Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet 304 igazgatója, *Schwartz Elemér* azonban állandóan ébrentartotta az atlasz gondolatát.¹⁶⁽⁸⁸⁾ Végre az előmunkálatok elvégzése után 1941. szeptemberében elkészült az alaptérkép. A próbakérdőívek eredményeinek feldolgozása s a térképek rajzolása folyamatban van.

A másik, igen jelentős néprajz-kartográfiai törekvés Magyarországon a kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarisztudományi Intézetének terve. Ez az intézet az 1938/39. tanévben alakult *Eckhardt Sándor*, azidőszereint bölcsészettudománykari dékán kezdeményezésére.¹⁷⁽⁸⁹⁾ Az intézet már az 1939/40. tanévben behatóan foglalkozott egy magyar néprajzi és nyelvi atlasz megteremtésének gondolatával.¹⁸⁽⁹⁰⁾ Kiadta *Gunda Béla* emlékiratát a megszerkesztendő néprajzatlasz ügyében. Ez a kiadvány ismerteti a munkálatok tervét. A több kutatóterületre osztott országban mintegy 400 kutatópontot vesz föl. Az adatfelvételt kiküldött szakemberek végzik az e célra készített kutatólapokon. Az első 20 kutatólap a teherhordás különböző módjait öleli fel. Az adatfelvételi munkálatok 1941 nyarán már megindultak.¹⁹⁽⁹¹⁾

A kartográfiai módszer egyre nagyobb tért hódít. A tudományos világ rendkívüli jelentőséget tulajdonít neki, tudományos atlaszvállalkozások egész sora indult meg.²⁰⁽⁹²⁾

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere. / 3.

3.

A térképes módszer első és legnagyobb kérdése az *anyaggyűjtés*. Egy cikk, tanulmány írója részletkérdés felkutatását tűzi ki célul, a néprajzi térképnek a néprajz egész területét kell felölelnie.

Régebben, amikor szülőföldem néprajzi kérdéseivel foglalkoztam, átnéztem a vidék folyóiratait és napilapjait mintegy 1860-ig visszamenőleg. Számos cikket, adatközlést találtam, amelyek a vidék néprajzkutatásának szolgálatában állottak. Érdekes közös vonásai voltak azonban ezeknek a közléseknek: egytől-egyig kuriózumokat, kivételes ritka eseteket ismertettek. Az írók – tanítók, jegyzők, stb. – együtt éltek ugyan a néppel, [305](#)ismerték annak életmódját, de feljegyzésre méltónak csak a kirívó, „egzotikus” eseteket tartották. [21\(93\)](#)

A néprajztudományt, amely a népet annak minden élet megnyilvánulásában akarja megragadni, nem lehet ilyen kuriózumgyűjteményekre alapozni. A nép szürke hétköznapijai vannak olyan fontosak, mint ünnepei. Ezért mindent átfogó, feltáró, részletes gyűjtő munkára van szükség.

Két út nyitva áll előttünk:

1. A helyszíni felvétel és

2. a kérdőívek módszere.

Mindkettő járt út, ismerjük mindkettő előnyeit és hátrányait s a várható eredményeket. [22\(94\)](#)

A *helyszíni felvétel* a legrégebb és legtermészetesebbnek látszó mód. Sőt általánosságban ez az, amelyet a legszívesebben választanak. Azok az adatok, amelyeket a szerző maga gyűjtött, a teljes biztonság érzetét keltik. A felvetett kérdések ismerője, szakember az, aki a feljegyzéseket végzi. Szakszerű rajzokat készít, nyelvjárási szövegek feljegyzésénél megbízható, ért a dallamok rögzítéséhez, egyszóval gyakorlata van, Tudja, kihez forduljon kérdéseivel, értékeli a választ, gyakorlata megtanította arra, hogy miként kell bánnia az emberekkel, hogy célját elérje. [23\(95\)](#)

[306](#)Ideje azonban véges. Csak nagyon kis számú helységet járhat be. Nem elegendő ugyanis, hogy futtában végigjárja a községeket, az első válaszadó feleleteit feljegyezze és máris induljon tovább. Személyesen meg kell győződnie az adatok helyességéről, egymásután több válaszadót kell megkérdeznie. Ez pedig időbe tart. Legfőképp azonban az tart időbe, míg az emberek bizalmát megnyeri.

Mindenki, aki valaha is megpróbálkozott vele, tudja, milyen nehéz megnyerni az emberek bizalmát, meddig tart, amíg olyan válaszokat kapunk, amelyek megbízhatók. Hogy milyen hosszadalmas ez a munka, arra jellemző adatként említem, hogy a *Sach- und Sprachatlas Italiens und der Südschweiz* adatait egyetlen gyűjtő hat álló esztendeig gyűjtötte és csak 450 helységet kutatott fel.

A *kérdőíves módszer* ezzel szemben sokkal nagyobb területet ölel fel. Az *Atlas der Deutschen Volkskunde* 23.000 helység adatait gyűjtötte össze. Az ívek kiküldése és visszaérkezést között átlag három-négy hónap telt el.

Ennek oka, hogy a válaszadók, mint a község lakói ismerték a viszonyokat, otthonosabban mozogtak és nagyobb bizalmat élveztek. Ezzel ellentétben nem voltak szakemberek és nem rendelkeztek a szakember

tudásával és képességeivel.²⁴⁽⁹⁶⁾

A helyszíni felvételt végző kutató biztos lehet afelől, hogy, ahol járt, onnan lesznek adatai. A kérdőívek szétküldője azonban nem remélheti, hogy minden egyes ívét visszaküldik. Sőt a gyűjtött anyag tudományos értéke is nagyban függ a válaszadótól.

A helyszíni felvétel is lehet nagyszabású, dolgozhat sok munkatárssal (l. a Magyar Néprajzi Atlasz tervezetét), de legfeljebb mintegy ötven emberről lehet szó, és ezeknek kiképzéséről előre gondoskodnak. Más a helyzet a kérdőíveknél, ahol magyarországi viszonylatban kb. 1500–2000 munkatársra lenne szükség.

A kérdőív sikerének, a gyűjtött anyag tudományos értékének előfeltétele a jól kiépített válaszadó hálózat.

Ki legyen a válaszadó? Olyan ember, aki huzamosabb ideje, évek óta él a faluban. Ilyen elsősorban a tanító és a pap. Az *Atlas der deutschen Volkskunde* tanítókra támaszkodva érte el eredményeit. Franciaországban a tanítókon, tanfelügyelőkön, a papságon és a közigazgatás szervein kívül számos vidéki tudós társaság bocsátja rendelkezésre kiterjedt levelező hálózatát.

307Egy anyaggyűjtő-levelező hálózat kiépítésénél nagy súlyt kell helyezni a helyes propagandára. Csak úgy lehet értékes a levelező válasza, ha teljes tudatában van munkája céljának és jelentőségének. A kiszemelt válaszadónak célszerű ismertető kórlevelet küldeni, felhívni figyelmüket a munka jelentőségére és kérni támogatásukat.²⁵⁽⁹⁷⁾ Ezekután megindulhat a kérdőívek szétküldése.

A kérdőív legyen rugalmas. Ne akarjunk egyszerre mindent megtudni. A *Sach- und Sprachatlas Italiens und der Südschweiz* egész kötetben állította össze mindenre kiterjedő kérdéscsoportjait. A későbbi tapasztalatok alapján át kellett alakítani a szöveget, ami a már elvégzett kutatások kiegészítését tette szükségessé és jelentős idővesztést okozott.²⁶⁽⁹⁸⁾ A rövidebb és mindig a legújabb tapasztalatok alapján szerkesztett kérdőív jobban megfelel a célnak.

A kérdőívek szerkesztésénél két szempont érvényesül:

1. Változatos, sokirányú, szervesen össze nem függő kérdések és
2. szerves egészet képező anyag rögzítése.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a két elv helyes arányú vegyítése adja a legjobb eredményt.

A kérdőív legyen gondolati egység, de ne akarjon minden legapróbb részletet megkérdezni. Így azután az egységet képző kérdőívben mégis lehet egy bizonyos változatosság: t. i. többféle, de bizonyos elvek szerint csoportosított kérdést tehetünk fel. (Pl. a karácsonyi ünnepkör szokásai, mezőgazdasági szokások vetéstől aratásig, stb.) A túlnagy változatosság fáraszt, a túlzásba vitt részletezés unalmas.

Ne kérdezzünk vaktában. Kérdéseinket nem vethetjük ki úgy, mint halász a hálót: majd csak akad benne valami. Határozottan kell kérdezni. A kérdés talán akkor a legjobb, ha valamely népi jelenség létét vagy nemlétét kérdezi, mert egyszerű *igen-nem*-mel lehet rá válaszolni. Így sokkal biztosabb az eredmény, mintha azt kívánjuk, hogy a válaszadó valóságos remekműszámba menő parányi, de velős és tömör értekezést írjon a feltett kérdésre.

A kérdés legyen egyértelmű, ne lehessen félreérteni. Nagy gondot kell fordítani a kérdés megszövegezésére. Amit meg akarunk tudni, arra egyenesen „rá kell kérdezni”. Ha pl. meg akarom tudni, hogy ismeretes-e az

a hiedelem, hogy a kenyér dagasztását idegen ember nem nézheti, mert különben az nem kel 308 meg, nem elegendő kérdezni: *Milyen hiedelmek ismeretesek a kenyérdagasztással kapcsolatban?* Ilyenkor esetleg hosszú felsorolást kapunk, ez az egy azonban hiányzik belőle, de csak azért, mert a válaszadónak éppen nem jutott eszébe. A „rákérdezés” azért is előnyös, mert *igen-nem*-mel lehet lehet válaszolni.

Erre meg lehet jegyezni, hogy hiszen akkor csak olyasmit lehet kérdezni, amit már tudunk. Ez természetes, tudunk róla, hogy létezik, de elterjedése, földrajzi tagozódása ismeretlen s ilyenkor az *igen – nem*-ek nagyon fontos szerephez jutnak.

Félreértések elkerülésére soroljunk fel példákat. Így: *Mivel csitítják, ijesztgetik a sírós, nyugös gyereket?* (Pl.: *Eladlak a zsidónak. Elvisz a fekete ember, a török, stb.*)

Ha kérdésünk valamilyen tárgyra, vagy olyasmire vonatkozik, amit szóval leírni nehéz (pl. ekeformák, búzakeresztek összeállítása, stb.), mellékeljük az általános ismert típusok sematikus képét. Ezzel nemcsak tájékozást nyújtunk, hanem eleven példával ösztönözzük a válaszadót arra, hogy, amikor csak lehet, vázlatot is mellékeljen. A sematikus ábrából ugyanis látja, hogy nem a művészi kivitel, hanem a szerkezeti felépítés a fontos. Az egyszerű rajz, amit mellékelünk, szinte csábít, hiszen nem követel különös képességeket.

Bármilyen lelkiismeretesen és körültekintően szerkesztettük is meg kérdőívünket, természetes, hogy nem fog valamennyi visszatérni. Sőt a visszatérő ívek értéke sem lesz egyenlő. Sokan közönyösségből, nemtörődomségből, fásultságból félredobják s nem felelnek. Mások kötelességszerűen válaszolnak, gyorsan odavetve valamit, csakhogy mihamarabb túladjanak ezen a terhes többletmunkán. Ismét mások érdeklődéssel veszik kézbe és lelkiismeretes válaszokat adnak. Néhányan nem elégszenek meg a kérdőíven található férőhellyel, pótlapot csatolnak hozzá, rajzokat, fényképeket, újságkivágásokat mellékelnek, esetleg szinte kis monográfiát írnak.

Ez a két utóbbi a *jó* és *lelkes* válaszadó szolgáltatja a legmegbízhatóbb adatokat. Áldozatos, önzetlen munkája pedig eléggé fel nem becsülhető érték a tudományos kutatás számára, Nem kíméli a fáradságot; mielőtt válaszait leírja, érdeklődik, összehasonlítja a kapott felvilágosításokat, feleleveníti emlékeit, kikeresi régi feljegyzéseit, rajzol; egyszóval lelkiismeretes munkát végez. Tudatában van annak, hogy fáradsága nem vész kárba, hogy minden szava eszményi értékek felismeréséhez vezet, hogy magyarságunk, ősi, népi erőink tudatosításához segít hozzá.

Most mindenki arra gondol, hogy bizonyára ritka az ilyen fehér holló. A statisztika azt mutatja, hogy a kiküldött kérdőívek 45–50%-a érkezik vissza s közöttük 35–40% az értékes 309 válasz. Ha Magyarország kb. 6000 községébe kérdőívet küldenénk, s a válaszoknak csak 30%-a volna használható, ez is 1800 adatot jelentene, azaz minden harmadik-negyedik község szolgáltatna adatokat. Ez pedig teljesen kielégítő.

Felmerül még az a kérdés, melyik anyaggyűjtő módszert válasszuk. Kis területen, egy-két járásban, kisebb vármegyében a helyszíni felvétel ajánlatosabb. Nagyobb, főként elég távoli vidékre kérdőíveket küldjünk. Méginkább helyesnek tartom azt, ha előbb kérdőívekkel az egész vidéket végig tapogattuk s ott, ahol ez érdemesnek mutatkozik, helyszíni felvételt alkalmazunk.

4.

Az összegyűjtött anyagról a térképnek kell áttekinthető összefoglalást adnia. Ezért két követelménynek kell eleget tennie. Elsősorban legyen a térkép szemléltető, azaz egy pillantással ismertesse az ábrázolt jelenség földrajzi elterjedését. Másodsorban, tükrözze a gyűjtött anyagot, legyen adattár is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egyedül a térkép segítségével meg lehessen állapítani, hogy az ábrázolt jelenség mely községben fordul elő.

Hogy a térkép ezeknek a követelményeknek megfelelhessen, az ábrázolandó jelenséget egy *jellel* kell feltüntetni, s a jelet a község földrajzi fekvésének megfelelő helyre kell rajzolni.

Kétféle térképet szokás megkülönböztetni: az egyiket a kutató a begyűlt adatok alapján felépített saját *feltevésének* szemléltetésére rajzolja. A másikon a gyűjtött adatokat azért adják közre, hogy más kutatók *munkájának* segédeszköze legyen. Nevezzük az egyiket *hipotézis-térképnek*, a másikat ténymegállapító vagy *munkatérképnek*.

A munkatérképnek, mint a kutatás segédeszközének teljesen tárgyilagosnak kell lennie, nem szabad szemlélőjét befolyásolnia. Éppen ezért nem húzhatunk rajta *határvonalakat*. A néprajzi jelenségek elterjedési területei nem különülnek el olyan hajszálpontosan egymástól, mint pl. a közigazgatási területek. Az elterjedési területeket átmeneti sávok választják el egymástól, ahol a jelenségek szövevényesen keverednek. Ha tehát valaki határvonalakat húz, azt saját tudományos nézőpontja, feltevése szerint húzza, afelől azonban már nem lehet bizonyos, hogy egy későbbi kutató nem fog-e más feltevések alapján egészen más határvonalakat húzni.

Ugyane szempontból nem helyes a területeket a munkatérképen csíkozással, színárnyalatokkal stb. ábrázolni. Bár ez a mód az egyes területek közötti átmeneti sávokat feltüntetheti, [310](#)de arra nem ad támpontot, hogy pl. az átmeneti sávban melyik községben ismeretes az egyik, s melyikben a másik jelenség.

A munkatérkép számára tehát minden egyes adatnak külön-külön jellel való ábrázolása jöhet csak tekintetbe. A hipotézistérképeknél pedig éppen határvonalak húzása vagy csíkozással, színárnyalással való jelölése a célravezető. Kivitele egyszerűbb, nyomdatechnikai szempontból is előnyösebb. (Ilyen hipotézis térkép az 1. ábra is.)

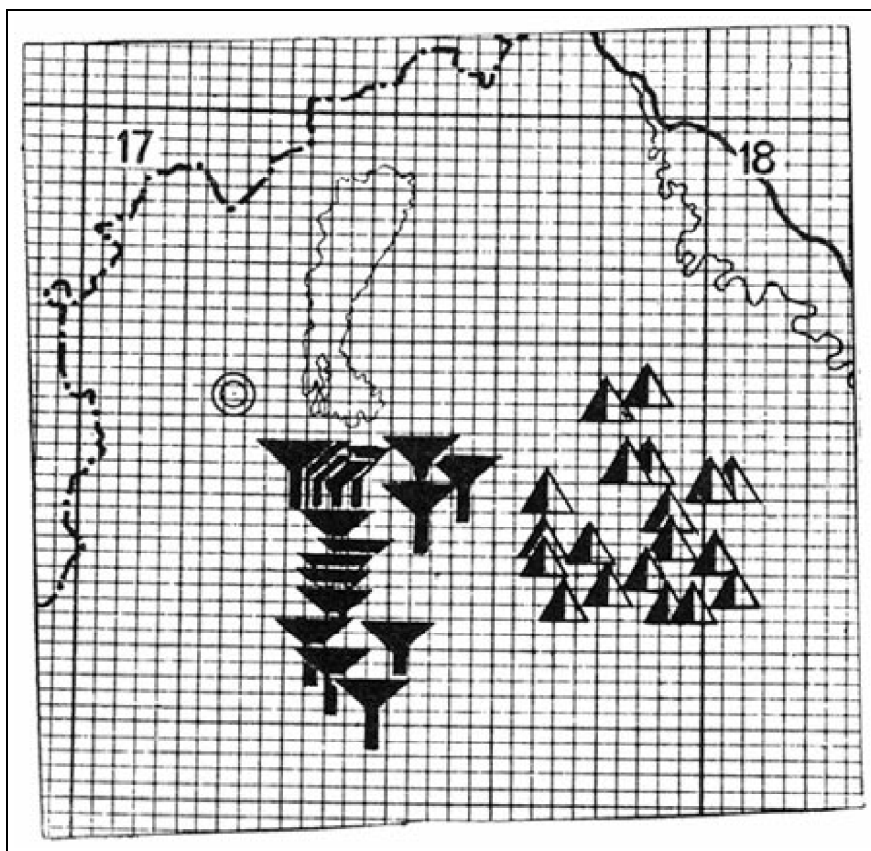
A jelet pontosan *földrajzi* helyére kell rajzolni és lehetővé tenni, hogy a jelből a szóbanforgó község nevét meg lehessen állapítani. Legegyszerűbb lenne tehát a helységneveket feltüntető térképen azokat a helységneveket, ahol a kérdéses jelenség előfordul, aláhúzni. Minthogy azonban egyszerre többféle jelenséggel, vagy azonos jelenség különböző változataival van dolgunk, a különbözőséget csak az aláhúzások alak- vagy színbeli változtatásával szemléltethetnénk. Ez a megoldás, ahol különben is a helységnevek betűi dominálnak, nem nyújt áttekinthető képet.^{[27\(99\)](#)} Sokkal jobb az a megoldás, amelyen a jelenséget ábrázoló jel mellé írt folytatólagos szám teszi lehetővé a helységnév megállapítását.”^{[28\(100\)](#)} Ha azonban az ábrázolt helységek száma nagy, ezrekre rúg, ez a mód is nehézkessé válik. Franciaországban más számozási móddal kísérleteznek. A térképbe belerajzolják a megye- és járáshatárokat. Majd a helységnévtárból kikeresik a megye, a járás és végül a helység sorszámát s az ebből alkotott számcsoporthoz adják a helymegjelölést. Előnyösebb mint a folytatólagos számozás, mert legfeljebb három jegyből álló számokat kapnak. – A helységneveknek számokkal való jelölését nem tartom helyesnek, mert a számok az áttekinthetőség rovására esnek s zavarólag hatnak.

Egyetlen helyes megoldás tehát, ha csak a jeleket rajzoljuk, azonban olyan alpra, amely a leolvasást lehetővé teszi. Ritka eset, hogy egy földrajzi négyzetperc területére egy községnél több essék. Így tehát a földrajzi percnak megfelelő hálózat készül s a szóbanforgó percnégyzet meghatározását számrendszer teszi lehetővé.

Az ábrázolandó területet először négyzetfoknyi mezőkre osztjuk. Ezeket pedig 25 négyzetpercet magában foglaló másodlagos mezőkre (1. 2. ábra).

A kettős körrel jelölt pont: Sopron. A 17. elsődleges mezőben, a másodlagos beosztás 4. hatosorának 2. mezejében tehát $(3 \times 6 = 18 + 2 = 20)$ 20. mezejében és azon belül a 18. négyzetperc területén fekszik. Ezt egyszerűen így fejezzük ki: 31117-24-18. Ezzel a rendszerrel készülnek a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézetének kartográfiai kiadványai.²⁹⁽¹⁰¹⁾

Hasonló alapokon áll a svéd kultúrgeográfiai alaptérkép (Kulturgeografisk underlagskarta över Sverige), amely a térkép szélén feltüntetett koordinátákkal teszi lehetővé a kérdéses mező azonosítását.

2. ábra.

Az utóbb említett két megoldásnál a halványabb színű négyzethálózaton megjelenő élénkszerű jelek áttekinthetőségét semmi sem zavarja.

A fenti elgondolásból indul ki az előkészületben levő *Atlante linguistico italiano*. A szerkesztők (U. Pellis, G. Vidossi, M. Bartoli) egyszerűsíteni akarták az Atlas der deutschen Volkskunde rendszerét. Térképükre

csak a fókuszot rajzolják fel, [312](#)ezen belül folytatólagosan számozzák a helységeket. Nem földrajzi helyüknek megfelelően, hanem sorszám szerint két függőleges oszlopban közlik a nyelvjárási adatokat. Minthogy támpontot csak a fókuszot ad (a szárazföld és tenger határait, a folyókat stb. nem tüntetik fel), az atlasznak inkább táblázat jellege van, hiszen az adatok szabályos hasábokban sorakoznak. A túlságba vitt egyszerűsítés a szemléletesség kárára esik.[30\(102\)](#)

Minthogy a fenti szempontok figyelembevételével az ábrázolási módok közül a határvonalak húzását, a területek csíkozással való jelölését elvetettük, s az önálló jelekkel való ábrázolás mellett döntöttünk, a jelek megválasztásánál körültekintőnek kell lenni.

A *jelek* olyanok legyenek, hogy a különböző területek azonnal szembe tűnjenek. Mindenkor éles, vizuálisan érzékelhető ellentétek képzésére kell törekedni.

A jelek között többféle megkülönböztetés lehetséges, mégpedig: jelleg, alak, árnyalat és nagyság szerint.

1. *Jelleg* szerint lehetnek *pont*-, *vonal*- (kereszt, csillag, „Y” stb.) és *területjelek* (kör, háromszög, négyzet, trapéz stb.),

2. *Alak* szerint *geometria*i vagy *stilizált jeleket* különböztetünk meg.

3. Az *árnyalati* megkülönböztetés azokat a fokozatokat jelenti, amelyeket úgy érünk el, hogy a jelnek vagy csak körvonalait rajzoljuk meg, vagy teljesen, felében, negyedében stb. töltjük ki.

4. A *nagyságszerinti* megkülönböztetésnél elv legyen, hogy a gyakori jelenséget kisebb, a ritkébbat nagyobb jellel ábrázoljuk. Igen sűrűn előforduló jelenségek esetén a pont tesz jó szolgálatokat, mert a többi jelekkel igen éles ellentétet képez.

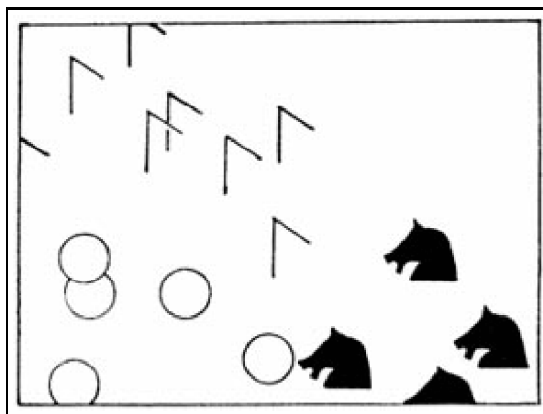
Ilyen jelekre a 2. és 3. ábrán láthatunk példát. A 2. ábra *Soproni Elek*: A kultúrsarok gondjai (Budapest, 1940.) c. sopronmegyei szempontból rendkívül fontos, térképekkel gazdagon, illusztrált művének egyik térképe nyomán készült s a marhahizlalás és állattenyésztés földrajzi eloszlását ábrázolja. A térkép bal (nyugati) részén csoportosuló „Y” alakú, *teljesen fedett* jelek a marhahizlaló községeket, a jobb (keleti) részen levő *félíg fedett* háromszögek a csak állattenyésztéssel foglalkozó községeket jelentik. Egyszersmind példát mutatnak az *árnyalatilag különböző geometria*i jelekre.

A 3. ábra részlet a francia néprajzatlász egyik kéziratos térképéből, amelyet 1938-ban terveztem, s a különböző cséplési módokat ábrázolja a 19. század első felében. *Stilizált*, helyesebben *beszélő jelek*. A *vonaljelle*gű cséphadaró, a *felületjellegű* [313](#)lófej és fehér kör (a nyomtató henger) minden további magyarázatot feleslegessé tesznek.[31\(103\)](#)

A 2. ábrát nézve, bizonyára feltűnik mindenkinek, hogy a jelek milyen sűrűen helyezkednek el. Nem lett volna célszerű nagyobb méretben rajzolni? Jelen esetben nem volt lehetséges, mert a cél nemcsak a jelek, hanem a budapesti egyetemi Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet kartográfiai kiadványai alaptérképének szemléltetése is volt.[32\(104\)](#)

A kérdés azonban rávezet a harmadik fontos kérdésre: a *méretarány* kérdésére. A *térképek* méretarányának meghatározásánál elv, hogy azt a legkisebb méretarányt válasszuk, amelyen a jelek még megkülönböztethetők. Ez a térkép 1:1,000.000 arányban készült. A figyelmes szemlélő megállapíthatja, hogy melyik jel melyik négyzetfok területére esik: tehát céljának megfelel. Nagyobb méret már a térkép használhatóságának rovására esne, hiszen az egész történelmi Magyarországot feltüntető térkép így is 70 ×

100 cm²-nyi papirost vesz igénybe.

3. ábra

A méretarány megválasztásánál tekintettel voltunk arra is, hogy a térképet más külföldi térképekkel könnyen össze lehessen hasonlítani, mert így a nagy tájegységek közötti kölcsönhatások vizsgálatának lehetősége is fennáll, ami pedig végső célunk.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Dr. Weger Imre: Néprajztérképek módszere. / Dr. Imre Weger: Die Methode der Volkstumskartographie.

Dr. Imre Weger: *Die Methode der Volkstumskartographie.*

Nach der Erörterung des volkskundlichen „Raumgedankens“ bespricht der Verfasser die geschichtliche Entwicklung der in- und ausländischen Bestrebungen. ³¹⁴Hinter Deutschland an zweiter Stelle hat Ungarn den Gedanken eines Volkskundeatlases aufgeworfen. Im Jahre 1930 wurde im *Germanischen Seminar* an der Universität Budapest eine Volkskundliche Abteilung gegründet. Sie begann unter Leitung Prof. *Elmar von Schwartz* schon im selben Jahre die Stoffsammlung zu einem „Deutsch-ungarischen Volkskundeatlas“. Schwierigkeiten verschiedenster Art haben die Arbeiten verzögert. Die volkskundliche Abteilung wurde im Jahre 1938 zu einem selbstständigen *Institut für deutsche Sprachwissenschaft und Volkskunde* umgestaltet. Hier konnte die Grundkarte des Atlases im September 1941 zur Vollendung gelangen, Die Auswertung der Probefragebogen und die Zeichnung der ersten Karten ist im Gange. Figur 2 (2. ábra) gibt einen Ausschnitt aus einer solchen Karte. Das *Hungarologische Institut* der Universität Budapest beschäftigt sich auch mit der Sammlung volkskundlicher Stoffe, die von ausgesandten Fachmännern gesammelt werden. Das Institut will diesen Stoff später in Form eines Volkskundeatlases veröffentlichen. Einer eingehenden Besprechung der Sammelmethode, besonders des Fragebogens folgen die Probleme der kartographischen Darstellung. Der Verfasser gibt einen kritischen Überblick der verschiedenen Lösungsversuche und stellt fest, daß nur jene Lösungen einwandfrei sind, welche die Ortsbestimmung in einer solchen Form ermöglichen, die im Bilde nicht störend wirken. (Z. B. Karten, die auf einem Raster gezeichnet sind.)

Literatur: Zur Geschichte der ungarländischen Atlasbestrebungen vgl. die Anmerkungen 15, 17, 18, 19.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Csatai Endre dr.: Kinek a műve a soproni régi színház

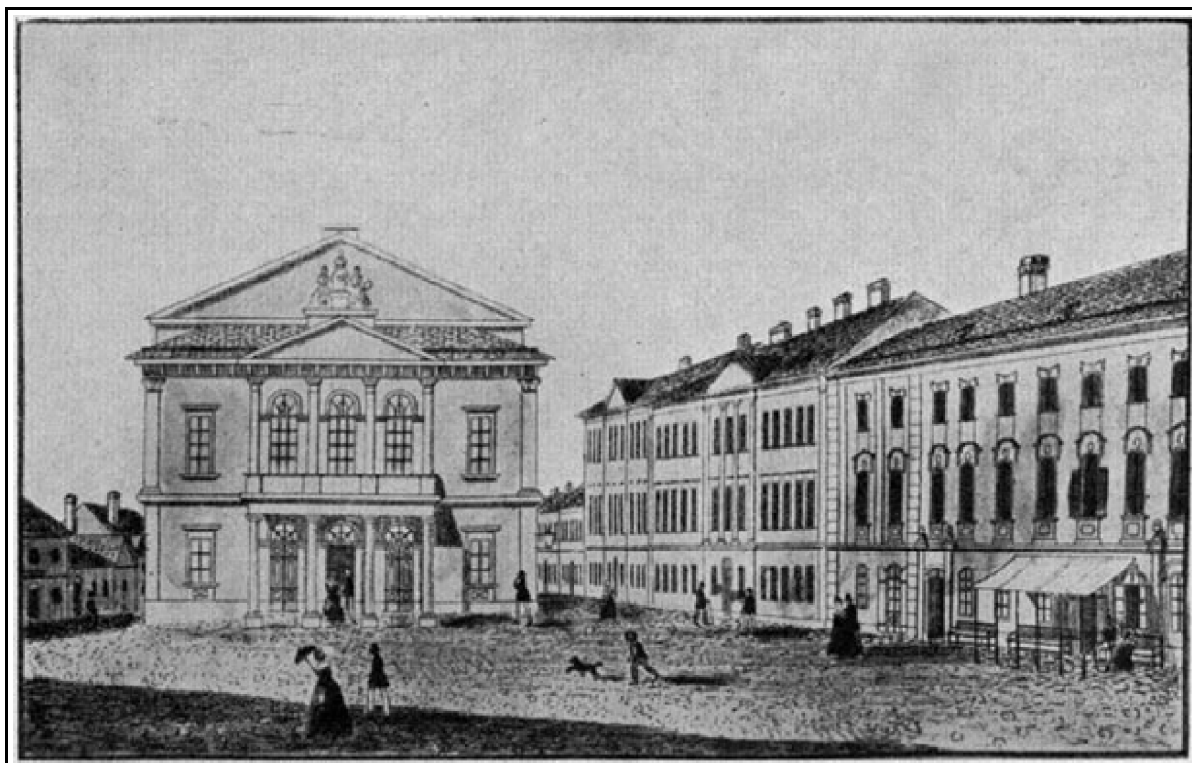
Csatkai Endre dr.: Kinek a műve a soproni régi színház oromcsoportja?

A múlt század soproni művészettörténetének egyik legkimagaslóbb eseménye kétségkívül 1841-ben a színház építése volt, a révén több értékes művészember kapcsolódott bele a város művészeti életébe. Az egyes pályázatok folytán egész sereg szobrász és festő neve fűződik az építéstörténethez, természetesen csak igen kis hányaduk jutott a kivitelezés dicsőségéhez, nem mindig épen az eredménynek is nagyobb dicsőségére.

A városi levéltárnak Fasc. XXV. 6584. számú ABCD jelzésű négy kötege óriási gyűjteményét tartalmazza az idevonatkozó terveknek is főleg a művészleveleknek. Szinte megható Lössl Ferenc bécsi műépítész leveleinek hosszú sora, hogyan őrködött az épület apró részleteinek helyes megalkotásán. Nemcsak magát az épületet, de a berendezést is ő tervezte.

1909-ben teljesen átalakították a régi, kedves, meghitt hangulatú [315](#)színházat; négy oszlopa és oldalfalai maradtak csak meg, továbbá az oromcsoport három nagy kőalakja: Apollo és a színjátszás két műzsája. Egy nagy művészeti teljesítmény egyetlen megmaradt emléke lévén, a szerzőség megállapítása a fent jelzett iratok alapján, nem meddő munka.

Még nagyon a kezdet kezdetén állt a tervezgetés, amikor 1837 október 14-én az építő bizottságnak Dietrich Antal bécsi szobrász tervezetet mutatott be az oromcsoportra: Apollót ábrázolta a rajz a két műzsával. Dietrichről a lexikonok [1\(105\)](#) elmondják, hogy 1799-ben született és 1872-ben halt meg. Magyar vonatkozásairól annyit tudnak, hogy Festetich László sokáig foglalkoztatta és többek közt két hatalmas kőszobrát készíttette el vele szent királyainknak. Ezen a nyomon sikerült ezt a két művet meg is találni. Ott állnak emberfeletti nagyságban a simasági templom bejárója előtt. [2\(106\)](#) Az egykori Felsőség tudvalevőleg ősi Festetich-birtok és a Georgikon híres megalapítója is ott született.

A soproni Kaszinótér 1850-ben. (Reim V. metszete.)

A kivített Sopronban nem bízták Dietrichre. Ennek a gesztusnak olyan jó hivatalszaga van. Pályázatot hirdettek több ujságban és versenytárgyalás alá bocsátották a többi művészeti feladattal együtt ezt is, 1840 február 15-én járt le a pályázat és erre a következő művészek vonultak fel:

3161. *Dietrich Antal*, a tervező. Pályázatában hangoztatja, hogy ő a tervező és az eredeti költségvetést újítja meg, azaz 2050 váltóforintot kér.

2. *Herzog György*. 1811–20 közt növendéke volt a bécsi akadémiának, mondja a pályázat; 1836-ban díjat is nyert Bécsben. 1827–30 közt az esztergomi főszékesegyházban dolgozott. Egyébként 1832 óta állandóan Bécsben él. 1949 forintot vállalja a munkát. Valóban ismeretes is neki az esztergomi munkája. Ferenczy István Szent István-szobra alá díszes talapzatot készített két mezítelen angyalkával.³⁽¹⁰⁷⁾

3. *Schrott András*. Meglehetősen ismert nevű osztrák szobrász Magyarországon igen tevékeny volt. Fel is hozza, hogy Esztergomban 18 esztendeig dolgozott, megelőzőleg 1816-ban a bécsi akadémián díjat is nyert. Még Metternich herceg bécsi palotájában való tevékenységét és I. Ferenc az Arzenál számára faragott mellszobrát emeli ki pályázatában. A lexikonok szerint 1791-től 1865-ig élt; munkálkodott Pannonhalmá számára is. 1600 forintot kér az oromszoport elkészítéséért.

4. *Dialer József*. Pályázatát nem is maga írta, hanem a nevében Pölt Antal aranyozó és festő. Őt sor az egész. A fontos, hogy a legkevesebbet ajánlkozik. 1500 forinttal beéri. Egyébként 1815–23 közt volt a bécsi akadémia tanulója, 1824-ben a Neuling-, 1833-ban a Reichel-díjat kapta. A lexikonok azt tudják róla, hogy 1797-ben született és 1846-ban halt meg.⁴⁽¹⁰⁸⁾ Egy Dialer Tamás a 18. században festő volt és 1809-ben a fertőféregyházai Nep. szent János oltárképét festette.⁵⁽¹⁰⁹⁾ Dialert sokat emlegette Mayr

Mihály kismartoni festő is naplóiban, amíg Bécsben élt. Igen jólelkű embernek festi és őszintén örültek sikereinek a művésztársak. Pályájának emelkedése közben halt meg.

5. *Güttner Ignác*. Pályázata szerint Bécsben élő akadémiai szobrász. 1803-ban az akadémián mint tanuló díjat nyert. Hát valami ifjú ember 1840-ben már nem lehetett, Ajánlata 1600 forinton volt.

6. *Birkmayr Ignác*. Győri szobrász és aranyozó, az egyetlen magyar pályázó. Néhány bizonyítványt hozott csak munkáiról, tanulmányalt hallgatás borította. Így a győri tanács a színházban ³¹⁷és a Megváltó templomában⁶⁽¹¹⁰⁾ végzett fadaragásait, kőmunkáit és aranyozását dicséri, Sütő József kanonok a székesegyházban végzett műveit és még egy bizonyítvány a Megváltótemplomban való tevékenységét méltatja. 1700 pengőt kért. A lexikonok az 1816-os születési éven kívül alig említenek valamit is róla.⁷⁽¹¹¹⁾ Pályázatának pecsétje épségben maradt. Urna és tört oszlop mellett női alak, minden görögös felfogásban, az oszlopnak kőlap támaszkodik B betűvel.

A város tanácsa a legolcsóbb ajánlkozóknak, tehát Dialernek adta ki a pályázat kivitelét. Mellékesen említve elég szomorú világot vet a kor viszonyaira, hogy jónevű művészek más tervezgetésének kivitelét elvállalják, másfelől hogy nem az eredeti tervező kapja a megbízást. Az összegek különbsége tán önmagában nagy, de nem feltűnő az épület hatalmas tételeinek teljességében! Egy szóval 1840 április 14-én maga Dialer is megjelent Sopronban és megkötötte a várossal a szerződést, amelynek értelmében 1840 szeptemberének végén a szobroknak az épülő színház előtt kell állni. Az oromra az építés kivitelezője és a kőfaragómunka vezetője juttatja már fel.

A Geiger-krónika értesít rólunk, hogy ez a nagy nehézségekkel járó elhelyezés az év októberének 15. és 16. napjain meg is történt. Ezzel azonban a szoborcsoport még nem fejezte be történelmét. Nemsokára jelentkezett Pölt aranyozó és a város támogatását kérte pörnek megindítására, mert ő aranyozta a szobrokat és Dialer nem fizet neki. Ehhez persze a városnak már semmi köze nem volt.

Fent ért meg a szoborcsoport évtizedet évtized után, míg 1909-ben szó esett az épület átalakításáról. Akkor akadt egy elég hangos csoport a város közvéleményében, amely azt kívánta, hogy az értékes szobrokat a stíluskülönbség ellenére is az új homlokzatba illesszék bele, éppen mert értékesek. Csak akkor lett halálos csend, amikor Dialer műve az átalakítás során lekerült a földre. Akkor derült ki, hogy a szobrokat alaposan kikezdte az idő, de ezt a magasban nem lehetett látni. Ilyen módon semmi értelme nem lett volna annak, hogy ismét felhasználják őket. Ott álltak évekig a kevéssel előtte még nagy értéknek minősített alkotások a Petőfi-tér egyik sarkában elhagyottan és kitéve az utcagyerekek játéka, míg végre a múzeum megnyitásával annak kertjében talált végső állomáshelyre a Dietrich Antal terve szerint Dialer József faragta hármas csoport.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopronkörnyéki barlangok.

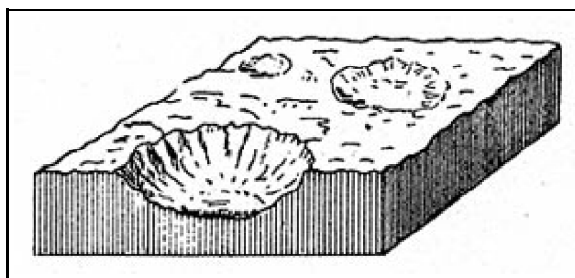
³¹⁸Sopronkörnyéki barlangok.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopronkörnyéki barlangok. / Szárhalmi üregek.

Kotsis Tivadar: Szárhalmi üregek.

Legtöbb mészkővidéken megtalálni a karsztosodás jelenségeit. A lajtamészkő és lajtahomok üledékek, amelyben a sopronkörnyéki barlangok kifejlődtek, a Fertőrákos közelében lévő Gödölyebérc táján kezdődnek.^{*(112)} A Rétimalom táján ez az üledék megszakad, keskeny holocén réteg választja szét, majd folytatódik a Tómalmi-fürdő feletti Tómalmi-dombon $\Delta 208.9$ – $\Delta 258.1$ vonalban,

Petrografiailag változatos kifejlődésű üledékek ezek, helyenkint nehezen különválasztható szarmata üledékekkel. Az üledékek: marin agyag, márga és homok, mészkövek és mészhomokok, mind ugyanazon tenger üledékei gyanánt foghatók fel. (1.) A helvétienkorú üledékek dűrvák, a tortonien azonban nagyobb finomságával tűnik ki (mészkő és mészhomok).

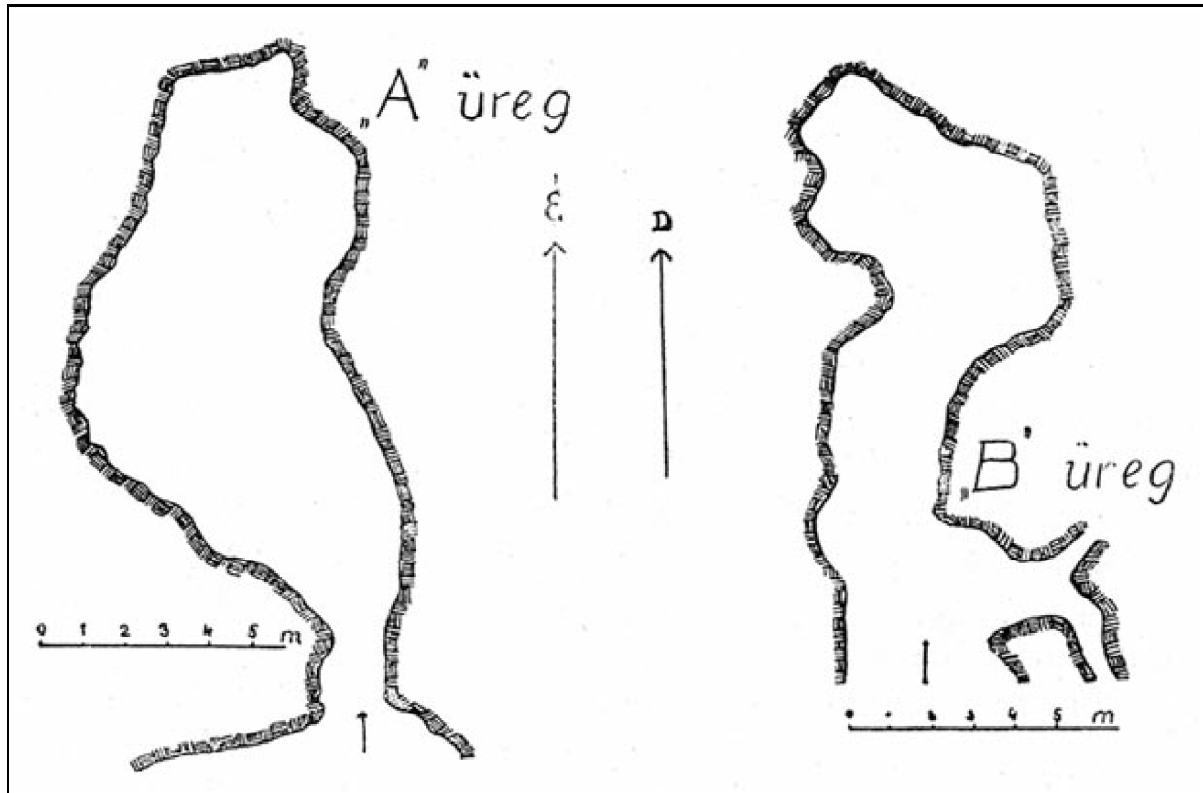

A dolina tömbszelvénye (Cholnoky után).

Mivel az üledékek sekély tengerben rakódtak le, ennél fogva kevésbé alkalmasak a karsztosodásra, minthogy homokos és agyagos rétegekkel váltakoznak. A lajtamészkő nem tiszta, temérdek iszapmaradványt, szerves és szervetlen anyagokat tartalmaz. Mállása is erősebb, mint az egyenletes tömörségű, tiszta mészkőé. A barlangok ugyan gyorsabban fejlődnek ki benne, de nem oly tartósak és ellenállóak.

Az említett karsztos jelenségeket, bár csak nagyon kis mértékben, leginkább a Kistómalom feletti dombon tanulmányozhatjuk. Kisebb-nagyobb gödrök, beszakadások láthatók itt, melyeket sűrű lombok takarnak. Az ilyen kör alakú mélyedéseket a mészkővidéken dolinának nevezik. (6.) Ahol a mészkő repedezett, vagy dűrván rétegzett, ott a víznek temérdek útja van. Átjárja a hézagokat és ezeknek kitágulása következtében könnyen berogy a mészkő felszíne és előáll a dolina. Ilyen berogyásokra, dolinaképződésre alkalmas területen csak nagyon ³¹⁹nehezen képződhet barlang (8.), mert amint a mélyben nagyobb üreg támad, a fölötte levő kőzettömeg nem elég állékony és könnyen berogy.

A kistómalmi mélyedések is ilyen berogyásokra vezethetők vissza. Sok kisebb üreg van itt egymás mellett, csupán egy nagyobb barlang képződött, ezt tavaly Szárhalmi barlang néven, ismertettük. A járatok és üregek mind merészen törnek a föld alá, legtöbbnek 20 fokon felül van a lejtése. Részint ez az oka, hogy a gyorsan lefutó vizek aránylag gyorsan alakítják ki és rombolják össze a barlangokat.

A tómalmi erdő vége felé megszűnik a dolinás alakulat és üregekkel sem találkozunk. A lajtamészkövet legközelebb a balti országút mentén, a Pihenőkeresztől mintegy 200–250 méternyire érjük el a 226.2 táján, ahol kisebb, ritkán fejtett kőfejtő van, kb. 4 méter mély feltárással. Ettől ÉÉK irányban találjuk a 253.7-nél telepített városi kőfejtőt, amelyben a dűrva mészkő jól tanulmányozható. (1.)

Itt kell megemlítenünk a legújabban felmért két üreget is. Ellentétben az előbb ismertetett barlangokkal, itt kisebb üregeket és odukat találunk.

Az „A”-val jelzett üreg hosszú és keskeny járat, melynek hossza 17.60 méter. Legnagyobb teremmagasság 4.50 méter, Gyakori kövületei:

320 *Pecten malvinae* DUB.

Pecten (*Macrochlamys*) *latissimus* BROCC.

Ezek mellett *Ostrea* héjak és Bryozoák találhatók.

Vele szemben van a „B”-vel jelzett alacsonyjáratú üreg. Teremhossza 14.70 méter. Legnagyobb magassága a bejáratnál, 1.80 méter. Ennek az üregnek két oldalsó rövid járata is van, ezek a felszínre futnak ki, azonban törmelékkel eltömődtek.

A Szárhalmi üregek is, hasonlóképpen a tómalmiak, erős mállást mutatnak.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopronkörnyéki barlangok. / Szárhalmi üregek. / Irodalom.

Irodalom.

1. *Vendl Miklós dr.*: Sopron környékének geológiája. II. rész. A neogén és a negyedkor üledékei. Erdészeti Kísérletek, 1930. XXXII. kötet, 1. szám, pp. 1–74; 2. szám pp. 267–354.
2. *Vendl Miklós dr.*: Geologische Übersicht der Umgebung Soprons. (Zusammengestellt für die Informationsreise des III. Komitees der Internationalen Bodenkundlichen Gesellschaft.) 1926.
3. *Vendl Miklós dr.*: Die Geologie der Umgebung von Sopron. I. Teil. Die kristallinen Schiefer. A m. kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola bányászati és kohászati osztályának közleményeiből. 1929.
4. *Telegdi Róth Károly*: Magyarország geológiája. 1929. Tud. Gyűjtemény.
5. *Szádeczky-Kardoss Elemér*: Geologie der Kleinen Tiefebene. 1938.
6. *Kadic Ottokár dr.*: Mit kell tudnunk a barlangokról Budapest, 1939.
7. *Jaskó Sándor*: Morfológiai megfigyelések és problémák a gömör-tornai karsztvidék délkeleti részében. Földr. Közl., 1933. LXI. köt., 9–10. füz. 245. stb. oldal.
8. *Jaskó Sándor*: Barlangtanulmányok. Földr. Közl., 1933. 9–10. füzet.
9. *Cholnoky Jenő dr.*: Barlangtanulmányok. Barlangkutatás, V. kötet: 3–4. füzet.
10. *Cholnoky*: A földfelszín formáinak ismerete (Morphológia). Budapest.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / NAGYJAINK

321 NAGYJAINK

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / NAGYJAINK / Németh Sámuel: Ribini János 1722–1758. a soproni ev. gimnázium rektora 1747–1758.

Németh Sámuel: Ribini János 1722–1758. a soproni ev. gimnázium rektora 1747–1758.

A soproni ev. gimnázium érdemes, tudós rektora volt Ribini János; a 18. században a protestáns egyháztörténet egyik legkiválóbb munkása, a magyar nyelv művelésének, érvényesülésének korát megelőző harcosa.

Nyitra megyében, Krencsen született 1722 január 22-én. Édesatyja a Gosztonyi-családnak volt tótnyelvű jobbágya. Hétéves korában elvesztette atyját; ekkor házról-házra járva, bibliai versek recitálásával tartotta fenn magát. Megismerkedett a Gosztonyi-család nevelőjével, s amikor ez két tanítványával a magyar nyelv gyakorlása céljából a nemeskéri iskolába ment, ő is velük tartott 1732-ben. Itt tanulta meg jól a magyar nyelvet s itt szerette meg annyira, hogy lelkesebben harcolt érte, mint sok született magyar. Amikor visszatértek, Pozsonyon keresztül mentek s a nevelő ajánlotta az akkori rektornak: Beer Vilmosnak, hogy vegye fel Ribinit az alumneumba. Nem sikerült s ezért Nyitrára, majd 1736-ban Selmecbányára került. Itt a rektor: Blasius János a görög nyelvre tanította, s korának egyik legkiválóbb geometriai tudósa, térképrajzolója: Mikovinyi Sámuel a matematikára oktatta, amit pedig ez időben még nem sokra becsültek. Ez utóbbi tanára ajánlotta a pozsonyi ev. lelkésznek, Bél Mátyásnak, így került 1740-ben Pozsonyba, Bél házához, mint legkisebb fiának nevelője. A már 18 éves ifjúra rendkívül nagy hatást gyakorolt Bél Mátyás tudományos működése. Bél Mátyástól ekkor már több teológiai, történelmi munka jelent meg, kiadott magyar nyelvtant németek számára, s éppen mikor Ribini nála tartózkodott, jelent meg leghatalmasabb történelmi-földrajzi műve: *Notitia Hungariae 1735–1742*. 4 nagy kötetben. Ribini a mű nyomda alá készítésében sokat segédkezett. Itt kapott elhatározó irányítást magyarnyelvi és történelmi tanulmányaira. – Az 1741. évi országgyűlésre küldött zempléni követ: Szirmay Tamás résztvett a pozsonyi ev. iskola nyilvános vizsgálatain, s annyira megtetszett neki Ribini, hogy unokaöccse: Szirmay István Jób mellé, aki szintén Pozsonyban tanult, mentornak hívta meg. Ribini el is fogadta s [322](#)Szirmay úgy óhajtotta, hogy tanulmányaikat itt fejezzék be. De a bajor háborús veszedelem miatt Ribini Pozsonyt tanítványával együtt elhagyta s az 1742. évet Késmárkon töltötte. De még ennek az évnek őszén visszatértek Pozsonyba s még két évet töltöttek itt. Hazai tanulmányait 1736–1744-ig befejezve, Jénába távozott s itt két és fél évig egyetemi tanulmányokat folytatott. Amikor 1747-ben haza jött, három állás is kínálkozott számára. A Szirmay-család is, a Zay-család is meghívta nevelőnek, s meghívta a soproni ev. konvent is az iskolájában Hajnóczi Dániel halálával megüresedett rektori állásra. Ez utóbbit fogadta el, s 1747 június 17-én Sopronba érkezett; az iskolába ünnepélyesen Oertel lelkész vezette be. Állását 11 évig töltötte be nagy buzgalommal és szép eredménnyel. Méltó utóda volt kiváló elődeinek: Frideliusnak, Deccardnak, Hajnóczinak. A soproni ev. lelkészekkel s a pietista Szeniczai Bárány Györggyel folytatott teológiai vitái annyira elkésérítették, hogy 1758-ban Lőcsére távozott mint lelkész. Alig érkezett Lőcsére, az egyik soproni lelkésznek halálával megüresedett állásra a soproniak őt hívták vissza. Nagy elégtétel volt ez számára az előző viták után, de állhatatos maradt, s a meghívást visszautasította 1759 februárjában. Ezzel Sopron végleg elveszítette ezt a kiváló egyéniséget. A pozsonyiak meghívását elfogadta, s 1759 május 6-án foglalta el hivatalát. Sopronnal azonban még egyszer összeköttetésbe került. Éppen annak a lelkésznek leányát vette el, akivel leghevesebben vitázott, t. i. Oertelnek Anna nevű leányát. Pozsonyban 29 évig működött, meghalt 1788 augusztus 6-án 66 éves korában.

Nem számítva nyomtatásban megjelent több kisebb teológiai értekezését, különösen két nevezetes irodalmi alkotását kell megemlítenünk;

1. *Joannis Ribiny Oratio de cultura linguae Hungaricae Sopronii Calend. Jan. MDCCLI* Typis Joannis

Josephi Siess. A magyar nyelv nemzeti jelentőségét s vele szemben való kötelességünket ez időben még nagyon kevesen ismerték fel. A magyar nyelv pusztán egyike volt az országban beszélt nyelveknek, s maga a művelt magyar társadalom is inkább latinul, németül, franciául beszélt, mint magyarul. Ribini a beszédet tanítványaihoz intézi. Ajánlja báró Hellenbach György, Jeszenák István és János, Tóthprónai Prónay László, Nándori Bene Ádám és Pál, Szandai Sréter Pál, Karcsay Antal Lajos, Mikovinyi Tamás, Toperczer János, Koltai Vidos Zsigmond és Nándor, Tóthprónai Prónay Pál, Korponay László és Pajor Miklós tanítványainak. A beszéd három részből áll: az elsőben a magyar nyelv jelességéről szól, a másodikban a magyar nyelv iránt tartozó kötelességeinkről, s a harmadikban arról, hogy mimódon kell a nyelvet kiművelni. Csak egy-két megjegyzést művéből: „Mert akár az értelmességet, a beszédnek ezen legfőbb ékességét vizsgáljam, úgy találom, hogy ezzel a mi nyelvünk sok egyebeket felülhalad, – akár a beszéd egész járásából következő méltóságot veszem fontolóra, *semmit sem találok a mienknél felségesebbet!*” A nyelv művelésére inti tanítványait: „Tartoztok ezzel a hazának, melynek teljes joga van tőletek ezt kívánni, s mely tinéktek azt mondja, hogy a **323***régi ősoktól nyert nyelvet elmellőzni nemes lelket alacsonyító méltatlanság; a külföldieket csudálván a hazaiakat megvetni illetlenség, – és saját nyelvek természeti szépségeit által nem látni tudatlanság.*” – A magyar nyelv kiművelését elősegítő eszközök gyanánt említi, ajánlja a magyar könyvek olvasását, az írásbeli gyakorlást, s a kiváló idegen írók fordítását. *Ribini ezzel a lelkes beszédével szinte fél századdal megelőzte korát s büszkeségünk, hogy ez a beszéd Sopronban hangzott el.* Csak az kár, hogy – a korra jellemzően – nem magyarul, hanem latinul mondta. Gamauf jegyzete szerint 1830 január 26-án Zsolnay doktor a nyilvános vizsgálatok alkalmával ismertette ezt a beszédet, s mindenki csodálkozott, hogy már 80 évvel azelőtt hogyan vélekedtek Sopronban a magyar nyelvről!

2. Ribini fő műve: *Memorabilia ecclesiae Augustanae Confessionis in Regno Hungariae. Posonii I. 1787. II. 1789.* Munkája a magyar protestáns egyháztörténelemnek kiváló alkotása, s értékét még ma sem

vesztette el. Ugyanaz a jellemző tulajdonsága van, mint a 18. század nagy történetíróinak: Praynak, Katonának, Bélnek: a hiteles forrásanyag, okleveleknek összegyűjtése, kiadása. Ezért van értéke e munkának ma is. Látszik, hogy már Sopronban is gyűjtögette anyagát, mert a Sopron egyháztörténetére vonatkozó okmányok különös bőséggel találhatók művében. Okmányok, kéziratok gyűjtése és másolása úgylátszik általában szenvedélye volt az ev. gimnázium rektorainak: Deccard, Hajnóczi, különösen pedig Wietoris Jónathán buzgón foglalkoztak a történelemmel és gyűjtögették az okiratokat. Az ő kézírataik főrésze a Széchenyi-könyvtár közvetítésével a Nemzeti Múzeumhoz került.

324Ribininek nyomtatott művein kívül tekintélyes kézirati hagyatéka volt a történelem, egyháztörténet, dogmatika, homiletika, logika, metafizika és természeti jog köréből, ezek legnagyobb része elveszett. *Dogmatikája kéziratban megvan a soproni ev. líceum könyvtárában.*

Fia: János is követte apja tudós hajlamát s örökölte tehetségét. Gróf Széchenyi Ferencnek volt a titkára s vele utazta be Magyarországot. 1793-ban a nagyhatalmú Kaunitz hercegnek volt titkára, majd az, osztrák tudományos akadémia tagja. A magyar irodalmi élettől elszakadva, művei német folyóiratokban jelentek meg.

Források:

Kis János: Emlékeztetés Ribinyi Jánosra s különösen annak érdemeire a magyar nyelv eránt. Tud. Gyűjt.

1830. III., 103 l.

Gamauf–Gradt: Auszug aus der ausführlichen Geschichte der ev. Kirche Augsb. Conf. in Oedenburg. 53 l. Kézirat a soproni ev. líceum könyvtárában.

Schmidt–Markusovszky: A pozsonyi ág, hitv. ev. egyház község története. II. 67 l.

Gamauf Theophil: Oedenburger Kírchengeschichte III. B. 547–561. l. (Kézirat.)

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kisebb közlemények.

Kisebb közlemények.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kisebb közlemények. / Szent László király ereklyéje Sopronban.

Cs. E.: Szent László király ereklyéje Sopronban.

Szabadi Béla értékes tanulmánya¹⁽¹¹³⁾ Telekesi István egri püspökről ismeretlen adatot hoz arról is, hogy Szent Lászlónak a győri székesegyházban őrzött ereklyéje és a híres herma rövid ideig Sopronban is tartózkodott. 1683-ban az egyesült török-tatár és kuruc sereg elől Telekesi István, akkor még győri kanonok, a püspöki levéltárral és a többi kincs között Szent László ereklyéjével is június 27-én elindult Sopron felé, amely város Győr elfoglalása után 1594-ben is hosszabb időre vendégül látta a káptalant. De mivel (Csányi János krónikája szerint) július 10-én Thököly levélben hódolásra szólította fel a várost és 12-én valóban ki is tüzték a város tornyára a fehér zászlót, sőt 15-én ünnepélyesen fogadták Thököly kiküldötteit, ezért Telekesi is tovább menekült a kincsekkel Bécsújhelynek. A jezsuiták 15-én igyekeztek kimenni a városból, de letartóztatták őket a falakon kívül. Persze Bécsújhelyt sem voltak a becses ereklyék és okmányok biztonságban, így Telekesi Borostyánkő, Léka, majd Kőszeg várában húzta meg magát velük és 15 hónap után szállította vissza mindet épségben Győrré. Telekesi egyébként a soproni jezsuiták növendéke volt és az ott nevelt nagyságok közt is egyik legkiválóbbnak nevezhető.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kisebb közlemények. / Szakál Ernő Széchenyi-emlékplakettje.

Csipkés Kálmán: Szakál Ernő Széchenyi-emlékplakettje.

Mint a helyi lapok már közölték, Szakáli Ernő, a tehetséges fiatal soproni szobrászművész értékes emlékplakettet faragott kelheimi márványból [325a](#) Legnagyobb Magyar születésének 150. évfordulója alkalmából. Tekintve az Ábrázolt emberfeletti, fenkölt alakját és a nagyjelentőségű jubileumot, a komoly tudásról, előkelő felfogásról tanuskodó munka megkívánja, hogy róla bővebb ismertetést és méltatást adjunk.

A téglalapalakú, 10.8 × 14.8 cm méretű plakett négy oldalán, keretképen, a síkból kiemelkedő betűkkel, folytatólágosan, Széchenyi Naplójából vett idézet: LENYESIK SZÁRNYAIMAT, LÁBAIMON JÁROK,

LEVÁGJÁK / LÁBAIMAT, KEZEIMEN FOGOK / JÁRNI, S HA EZEKET IS KISZAKITJÁK,
HASON FOGOK / MÁSZNI: CSAK HASZNÁLHASSAK! A kereten belüli mező felső, négyzetes
szakaszán, mélyített alapon, Széchenyi István baloldali arcképe; a nyak mögött apró, vésett betűkkel:
Szakál. A mező alsó szakaszán a síkból kiemelkedő betűkkel négysoros felírat: GRÓF SZÉCHENYI
ISTVÁN / SZÜLETÉSÉNEK 150. / ÉVFORDULÓJÁRA / MDCCXCI–MCMXLI.

Tehetséges művészünk az éremkészítés mesterségbeli és művészeti ismereteit az Orsz. Magyar
Iparművészeti Iskola felsőbb évfolyamain Reményi József tanártól, hazánk egyik legkiválóbb és igen
termékeny éremművésztől sajátította el, majd állami ösztöndíjjal fél évet töltött Rómában, hol a reneszánsz
nagy éremművészeinek halhatatlan remekein nevelődött; jelenleg Sidló Ferenc szobrásztanár növendéke az
Orsz. Magyar Képzőművészeti Főiskolán.

Mielőtt jelen művének megalkotásához fogott, gondosan elolvasta Szekfü Gyula kitűnő
Széchenyi-antológiáját (A mai Széchenyi), alaposan tanulmányozta a sok Széchenyi-arcképet, számos
vázlatot készített; remeke a Szellemóriás kívánta ihletettségben fogant. A Legnagyobb Magyar képmásai,
mint ismeretes, több-kevesebb mértékben egyúttal azon korszak művészi felfogását is tükrözik, amelyben
alkottattak. Szakál korszerű fogalmazásban, a mindig időszerű s így örök, a hazájáért és a magyar fajért
sajátmagát feláldozó Széchenyit állítja eléink eszményi valóságban. A kereten szereplő idézet is, találóan,

erre utal; szövegének betűi úgy hatnak, mintha drága ékkövek volnának. Kifejező erő és formaszépség a legtökéletesebb összhangban. A méltóságteljes fej mesteri módon van a négyszögű mezőben elhelyezve. A pompásan kirajzolódó arcélen van a hangsúly; beszédes a szem, szobrászilag tökéletesek a formák síkjai; hajzat, szakáll stb. díszítő jellegű, nyugodt elrendezettségben. A viszonylagosan kisebbméretű mű, mindezen értékes [326](#) tulajdonságokkal rendelkezvén, szinte nagyarányúnak mutatkozik s rendkívül vonzó, felejthetetlen hatással van a szemlélőre. Elhivatott művészünk egyik legsikerültebb alkotása.

A nagybecsű plakettet Sopron sz. kir. város múzeuma megvásárolta, s a Széchenyi-emlékszoba éremszekrényében helyezte el.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kisebb közlemények. / Színháztörténeti adatok soproni anyakönyvekben.

Csatkai Endre dr.: Színháztörténeti adatok soproni anyakönyvekben.

Mária Terézia korában még nagyon kevés becsületnek örvendtek a színészek, maga a nagy uralkodónő mondta róluk, hogy mindig banda maradnak, és Sonnenfels, kora nagy emberbarát írója megjegyzi, hogy éppen csak az utolsó kenetet adja meg nekik az egyház, egyébként nem tartja őket gyermekeinek.

A soproni Szent Mihály-plébánia néhány korai anyakönyve arról tanuskodik, hogy mind a királynőnek, mind az írónak igaza volt. Az egyház eltemette ugyan az itt elhalt színészeket, de nem egyszer a nevüket sem sikerült megállapítani, és nem egyszer az anyakönyv lapjairól züllött életek végére tett utolsó pont kerekedik felénk.

Néha egyéb tanulság is rejlik az egyszerű bejegyzés mögött. A legkorábbi a halálozási könyvből való. 1756-ban február 17-én temettek el egy Erzsébet nevű színésznőt, akinek vezetékneve helyén az N betűt olvashatni. Születési helyének a felsőausztriai Effertin (Eferding, Linz közelében) nevezik meg. Az Oroszlán-kocsmában halt meg.[1\(114\)](#) Mai ripacs szokás még, hogy amely kocsmában felüti sátorfáját a vándorszínész, ott is húzza meg magát szállásra így hát valószínű, hogy az Arany Oroszlán kocsmája tanuja volt a soproni színészet legkorábbi jelentkezéseinek. Nem számítva ugyanis emlékezések gyakran megbízhatatlan, sommázó felsorolását, hogy ez, vagy az az igazgató hol fordult meg, 1754 a legkorábbi időpont, amikor a hívatásos színészet megjelenik és a város használaton kívül álló szárazmalmában, a mai zsidó templom tájékán, több hónapig előadást tart. 1764-ben újból igénybe veszi egy másik társulat ezt az épületet. Mivel pedig egyébként városi vonatkozása a színészeknek nem volt és így a városi levéltár a közbeeső tíz évről adatokkal nem szolgálhat, az anyakönyv feljegyzése a kutatásnak egy korai évet nyújt, amelyben szintén volt tehát színészet.

1784. augusztus 26-án Heill Anna Mária színésznő haláláról emlékezik meg az anyakönyv. A 40 éves személy soproni születésű volt; az évszázados balítélet a színészekkel szemben tehát mégis csak kezdett e városban engedni.

1786-ban azonban ismét zilált viszonyokra világít rá az anyakönyvi bejegyzés: július 4-én egy komédiásgyereket, Károlyt, temetnek el, kinek szülei megszöktek. A kisdéd mindössze 11 napos volt.[2\(115\)](#)

De akadtak jó keresztény szülők is. 1791. augusztus 9-én Hasenhut [327](#)Fülöp keresztelteti meg fiát. Táncos volt a sokat szereplő Wilhelm társulatnál és később mint bécsi színész nagy hírnévre tett szert.[3\(116\)](#)

Erkölcös magaviselet és színészhetség tehát egyáltalában nem zárta ki egymást.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kisebb közlemények. / Vargha Ferenc dr.: Az ötéves Soproni Nyári Egyetem.

Vargha Ferenc dr.: Az ötéves Soproni Nyári Egyetem.

A budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem ötödik nyári tanfolyamának sikeres befejezésével kétségtelenné vált, hogy a Soproni Nyári Egyetem hézagpótló intézménye Sopron város kulturális életének, melynek ma már oly szerves részévé fejlődött, mint a Frankenburg Irodalmi és Művészeti Kör, vagy a Liszt Ferenc Zeneegyesület.

Ha ennek a fejlődésnek mélyebb rúgóit vizsgáljuk, hogyan cáfolt rá ez a nagy látogatottság a borúlátók aggodalmaira, akik attól féltek, hogy a soproni nyaraló közönség nem lesz arra kapható, hogy napsugaras pihenőidejét az egyetem „dohos tantermeiben” töltsse: országos távlatokat kell keresnünk. A magyar műszaki gondolat térfoglalását jelenti a soproni tanfolyamok fejlődése, hogy a művelt magyar közönség érdeklődése ma már nem áll meg a humanisztikus tudományok határánál, nem elégszik meg irodalmi és művészeti előadásokkal, mert figyelme az új országépítés felé fordul. A nagy magyar sorsalakulásnak elsősorban gazdasági és műszaki kérdései várnak arra feleletet, hogy megnagyobbodott hazánk hogy oldja meg a szellemi és gazdasági újjárendezés végzetes problémáit a kialakuló európai munkarendben és hogy őrzi meg történelmi vezetőszerpét a Kárpát-medencében. Ezek a mai háborús korszak magyar mozgató eszméi és a mai ifjúság, a Soproni Nyári Egyetem hallgatósága, ezekre a kérdésekre vár feleletet! Az a magyar ifjúság, amelynek egyes csoportjai már ízelték a kisebbségi sors keserű kenyerét és amely összességében érzi, hogy kemény küzdelem, felelősségteljes munka vár rá és korán kell felkészülnie erre a küzdelmesebb életre. A Soproni Nyári Egyetem pedig, vezetésének elgondolása szerint, a tudomány fegyverét adja ennek az ifjúságnak a kezébe.

Az ötéves munkaterv során ezidén Nyári Egyetemünk közgazdasági karának jutott a vezetőszerp és így párhuzamosan a Bányász- és Kohász Továbbképző Tanfolyammal, a legjobban meg tudott felelni hallgatói várakozásának. A meghirdetett több mint félszáz előadást európai hírnű egyetemi tanárok és a magyar gazdasági élet vezető egyéniségei: elsőrangú szakemberek tartották és így a hallgatók első kézből kaptak értesülésüket a rohanó technika és a magyar gazdasági élet új mozgató eszméiről és berendezkedéséről. Nyári Egyetemünk előadásainak különös értéket adott az a körülmény, hogy a feltárt európai távlatokat ízig-vérig magyar szellemiség hatotta át, mely az új európai vívmányokat úgy ülteti be a magyar közgazdaság talajába, hogy abból ígéretes magyar élet fakadjon.

Az eszmei céltudatos vezetés mellett a Soproni Nyári Egyetem tanulmánya bizottsága mindent elkövetett arra, hogy a soproni napokat feledhetetlen üdüléssé tegye a résztvevők számára. Ezért a munkarend nem terhelte meg túlságosan a hallgatókat, viszont maradandó értéket hagyott lelkükben emlékül. Az előadásokat a Bányászati és Erdészeti Főiskola világhírű botanikus kertjében álló főépületben, az angol-amerikai kertés kollégiumok mintájára, az első évtől kezdve rendszeresen augusztus 1–18-ig tartottuk délelőtt és délután, ebédszünettel. Délutánonként gyakorlatokat, vagy tanulmányi kirándulásokat iktattunk be, a teljes szünnapokon pedig a Fertőre, vagy az Alpesebbe rándultak ki a hallgatók. A soproni közönség szerető szívvel karolta fel idegenből érkező hallgatóvendégeinket és mindjárt az első ismerkedési estétől kezdve befogadta őket a város társadalmi életébe. Sopron sportberendezései négy subalpin strandfürdőjével és a fertő tavi vitorlázásokkal sok hallgatót vonzottak, a Soproni Lovas Egyesület előzékenysége még

lovaglásra is alkalmat nyújtott, városunk nagykiterjedésű lombos- és tűlevelű erdei pedig a turisztika barátait üdítették. Akik városunk történelmi multja iránt érdeklődtek, azoknak szakavatott vezetéssel mutattuk be a kétezerévi város barokk és reneszánsz építészeti műemlékeit. Az Egyetem vezetőségének kellemes tapasztalata, hogy a hallgatók nagy része évről-évre visszatér. A tanfolyamokkal párhuzamosan ezidén is megrendeztük a Mérnöki Továbbképző Intézet tanfolyamait, szintén kiváló eredménnyel.

Ha az elmúlt ötéves időszakot vizsgáljuk, a látogatók megoszlása a következő volt:

	1937		1938		1939		1940		1941	
		%		%		%		%		%
Soproni résztvevők	404	81	380	56	563	66	564	63	526	49
Budapesti résztvevők	60	12	181	26	209	24	246	28	332	31
Egyéb belföldi résztvevők	35	7	106	7	66	8	81	9	225	20
Külföldi résztvevők	1	0	17	3	14	2	1	0	1	–

A táblázaton erősen meglátszik a háború hatása, amellyel a Nyári Egyetem vezetőségének állandóan küzdenie kellett; sokszor bizony kockán forgott, hogy az utolsó pillanatban nem kell-e lefűjni az előadásokat. Érdekes, hogy míg a soproni résztvevők száma megállott, addig a budapestiek száma az első év négyszeresére nőtt. A külföldi arányszámokat majd csak a háború befejezése után fogjuk elbírálni. A résztvevők Magyarország 86 városából, ill. községéből kerültek ki.

Beszámolónk nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk azokról a férfiakról, akik a háborús Európa kellős közepén ezt a magas színvonalú kulturális vállalkozást csendes, szívós munkássággal létrehozták és továbbfejlesztették, ezzel is tanubizonyosságot téve Magyarország dunamedencei szellemi felsőbbisége mellett: dr. Czettler Jenő, a Tanulmányi Bizottság elnöke, dr. Márffy Ede, annak budapesti igazgatója, dr. Romwalter Alfréd, a Nyári Egyetem soproni igazgatója és Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanárokról.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni irodalom.

329 Soproni irodalom.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni irodalom. / Dr. Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig.

Dr. Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig.

Fenti címen értékes helytörténeti könyv jelent meg városunk boldogemlékezetű és nagyérdemű díszpolgára sokoldalú munkásságának mintegy méltó befejezéseként. Szerzője életének utolsó időszakában is sok szeretettel foglalkozott szülővárosának multjával s erre vonatkozó, hangyaszorgalommal és példás lelkiismeretességgel évtizedeken át gyűjtött adatalt könyv alakjában tárja elénk.

Egy város fejlődésének külső képét elsősorban annak házat alapján ismerhetjük meg. A háztulajdonosok a város birtokos társadalmának legszámottevőbb tényezői közé tartoznak. A házak száma, a házbirtokosok változása a város fejlődéstörténetének fontos, kiegészítő részét alkotják.

A házak számára, tulajdonosaiknak nevére vonatkozó adatokat a városi levéltárban találhatjuk meg. Legrégibb adatunk 1379-ből való; Sopron város házainak száma ebben az időben összesen 195 volt. 1734-től kezdődőleg a házaknak és tulajdonosaiknak sorozata a legújabb időkig hiánytalanul megtalálható. A házak száma 1700 körül 500, 1784-ben 782, 1850-ben 977, 1880-ban 1226, 1900-ban 1837 volt; ez a szám 1930-ban 2752-re emelkedett. Az ezt követő utolsó 10 esztendőben a házak száma még lendületesebben gyarapodott.

A legrégebbi időben a házak bizonyára földszintesek voltak, de már a 18. században a Belváros házai túlnyomórészt emeletesek. Az 1930. évi összeírás szerint a földszintes házak száma: 2007, az egyemeleteseké 579, a kétemeleteseké 158, a háromemeleteseké 8. Ugyanakkor a cserép-, pala-, vagy bádogtetős házak száma: 2699, a zsindeletetősöké 38, a zsuppal fedetteké mindössze 15. Az utolsó 10 esztendőben ez az arány is megváltozott.

A szerző adatai elsősorban a Belváros épületeire vonatkoznak és a régi értelemben vett külvárosra, vagyis a város külső falai által övezett területre. A város falain kívül keletkezett városrészek épületeire, pl. a Kossuth Lajos-utcától jobbra és balra fekvő részekre, a Deáktérre, Lövér-negyedre nem terjeszkedte ki. Ezek a városrészek még csak a 19. század második felében, sőt a 20. században keletkeztek. A Lövérek alján elterülő ú. n. Lövérnegyed éppenséggel alig néhány évtizedes.

A soproni városi levéltárban 1734-től kezdődőleg a múlt század közepéig őrzött régi telekkönyveknek több mint 100 kötetre rúgó sorozatából minden egyes ház tulajdonosának névsorát felsorolni oly munkát igényelne, amelyet egy ember egymagában elvégezni képtelen. Hogy mégis megközelítően hű képet nyújtson, szerzőnk az 1734-től 1850-ig terjedő esztendőkre vonatkozóan 14 évnek (1734, 1736, 1740, 1748, 1757, 1766, 1776, 1784, 1798, 1816, 1820, 1830, 1840 és 1850) anyagát dolgozta fel, 1869-től kezdődőleg részben a város által kiadott jegyzékekből, részben az országos népszámlálás házgyűjtőíveiből merítette adatait, kiegészítésül Heimler Károly dr. Sopron topografiája c. [330](#) munkáját is felhasználta. Az elmúlt két évszázadról összesen 22 év adatait dolgozta fel. A közölt adatok nem nyújtják a házak összes változásainak képét és a háztulajdonosok teljes névsorát, mégis értékes anyagot szolgáltatnak és elég világos képet nyújtanak a birtokoscsaládok és nemzetségek változatos feltűnéséről és eltűnéséről. A mai nemzedéket kiváltképpen érdekelheti ez a kép, hiszen alig akad soproni „bennszülött”, akinek neve, közeli vagy távoli rokona ne szerepelne. A szerző mintegy 2000 házbirtokos nevét sorolja fel munkájában, kiknek javarésze a polgári társadalomhoz tartozik, de fordulnak elő elég szép számban főrendű családok nevei is. (Amade, Ambrozy, Auersperg, Bajalits, Bartalotti, Bezerédy, Brauch, Caraffa, Csáky, Cziráky, Eggenberg, Esterházy, Festetich, Grassalkovich, Jankovich, Laszberg, Löffelholz, Mendorff, Mesko, Metzburg, Muffel, Nádasdy, Niczky, Pejachevich, Somogyi, Starhemberg, Steger, Stegner, Stipschitz, Schilson, Széchenyi, Ugróczy, Viczay, Wickenburg, Zay, Zichy stb.).

A könyv szerzője a külső várövezeten fekvő 51 utcában 1000-nél több házat ismertet és ugyanakkor

felsorolja azoknak tulajdonosait 1734-től kezdődőleg napjainkig. Áttanulmányozva ezt a nagy fáradsággal, türelemmel és pontossággal összegyűjtött és feltárt anyagot, érdekes megállapításokra juthatunk. A közületeket (város, egyházak) kivéve, alig találunk olyan házat, mely 150 éven át ugyanannak a családnak birtokában maradt volna. 1784-ben még 45 főrangú háztulajdonos van a városban, ma mindössze 3 (herceg Esterházy: Templom-utca 2–4, 17. század óta; gróf Széchenyi: Széchenyi-tér 1–2, 1798 óta; gróf Zichy-Meskó: Kolostor-utca 11, 1715 óta). Alább felsoroljuk azokat a magánházakat, amelyek 100 éven át ugyanannak a családnak birtokában vannak: Élőkapu 5, illetőleg Várkerület 15 (Roth-család, 1840 óta); Müller Paulin-u. 2 (Ihász-Caesar, 1820); Orsolya-tér 2 (Lunkányi, 1840); Templom-u. 22 (Töpler, 1830); Újteleki-u. 9 (Bruckner, 1820); Újteleki-u. 10, 12, 14, 16 (Rupprecht, 1830–1920, Ujhelyi 1920-tól); Újteleki-u. 34 (Zehetner-Tschurl, 1830); Újteleki-u. 42 (Frank, 1840); Újteleki-u. 31 (Unger, 1840); Balfi-u. 42 (Edlinger, 1784); Balfi-u. 26 (Démy, 1840); Bécsi-u. 26 (Heimler, 1810); Fövényszerem 9 (Friedl); Wieden 22 (Wolfbeisz, 1766–1935); Magyar-u. 7 (Leyrer, 1840); Magyar-u. 8 (Hauer); Magyar-u. 10 (Kluge, 1820); Szentlélek-u. 3 (Finck); Várkerület 18 (Szöllősy, 1734–1900, ma Sostarich-ház); Várkerület 60 (Fehér ló-fogadó, 1715–1844 Stark, 1850-től Tschurl); Várkerület 69 (Tschurl, 1820); Ógabona-tér 1 (Krausz, 1820); Ikva-híd 3 (Heiszler); Ikva-híd 2 (Spiesz-Schwarz, 1810); Széchenyi-tér 6 (Pfeiffer-Félix, 1840); Petőfi-tér 6 (Pejachevich, 1784–1920, ma Mitzger). A legrégebb belvárosi házak egyike a mai Storno-ház a 17. században az Ákosházi Sárkány-család, 1698-tól 1872-ig a Festetich-grófok tulajdona volt, s csak ekkor került vétel útján a Storno-család birtokába.

Érdekes képet nyerünk, ha a házak tulajdonosaik változása szerint vizsgáljuk. Vannak házak, hol a lefolyt 200 év alatt harmincszor is változott a tulajdonos, tehát átlag hét éven át maradt egy kezén, vannak, 331 amelyek részházakra oszlottak, vannak, hol a tulajdonosok neve változott ugyan, de a ház mindvégig rokon ágon maradt. A részházak közül a legérdekesebbek közé tartozik a Matschaker-Hof-nak nevezett Újteleki-u. 18. sz. ház, melynek ma is tizenhárom résztulajdonosa van; lakások száma 24, szobáké 28, lakóké 116.

Ugyancsak változatos kép tárul elénk, ha a háztulajdonosok nevét tanulmányozzuk. A legtöbb név természetesen ismerős, de találunk neveket, melyek kihaltak, melyeknek neve egészen szokatlan (Breitschödel, Danschachner, Duriguzi, Eisenkübel, Fingerlos, Gradwohl, Grienschenk, Hafenschem, Hiernschrodt. Köfejő, Pfendesack, Rathknecht, Kiernschopf, Schwabendegen, Schwingenschlögel, Urbauer stb.).

Általában azt tapasztalhatjuk, hogy a városunkban élő polgári családok élete rövidebb, mint a vidéken lakó nemeseké és főrendeké. A családok élete egyenes ágon rendszerint átlag 300 esztendő. A soproni polgárcsaládok közt ilyen csak kevés akad. A városi polgárságnál a vagyoni jóléttel kapcsolatos társadalmi helyzet is 2–3 nemzedék múlva legtöbbször megváltozik. Különösen látjuk ezt a változást az iparos és kereskedő családok utódainál, kik ritkán maradnak meg az ősök foglalkozásánál, hanem jóléthez jutva vagy a régi nemesi osztállyal keverednek, vagy pedig a hivatalnoki pályát választják élethivatásul. Ugyanezt a folyamatot találjuk, ha a soproni családok átalakulását vizsgáljuk, a háztulajdon szempontjából nézve a helyzetet. Különösen az utolsó száz esztendőben ment végbe ez a nagy átalakulás. A földműves, illetőleg gazdapolgár osztálynál a vagyoni helyzet változása szintén gyakori, különösen ahol a családtagok nagy számánál fogva a vagyon részekre oszlik, de a gazdapolgár-elem kitartóbban folytatja ivadékaiban az ősök foglalkozását, mint az iparos és kereskedő osztály sarjadékai.

Dr. Thirring Gusztáv könyve a benne foglalt adatok bőségénél fogva nem a legkönnyebb olvasmány, de akit Sopron város utolsó kétszáz esztendő múltja érdekel, és régi birtokos társadalma iránt nem közömbös, sok értékes adatot fog találni benne, ha azt elolvassa; nemcsak ismereteit bővítheti, de kegyeletérzése is

fokozódni fog a város iránt. A könyvet Névmutató egészíti ki, amelyet Heimler Károly dr. állított össze. Családtörténeti kutatásnak bőséges forrása ez a könyv, amely tudtunkkal az első ilyen irányú munka Magyarországon és valóban értékes ajándék Sopron számára, Íróját hála és elismerés illeti haló porában is.

L-r E-ő.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni irodalom. / Emlékezés Dr. Thirring Gusztávra.

Emlékezés Dr. Thirring Gusztávra.

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az Ethnographia (Népelet) LII. évfolyamának (1941) 2. számában (157–159. l.) kegyeletes megemlékezést találunk Sopron nemrég elhunyt nagy fiáról és díszpolgáráról, Dr. Thirring Gusztávról Gunda Béla tollából. A kedvesemlékü elköltözött sokoldalú munkássága a néprajzi tudományt is felöleli; a M. Néprajzi Társaságnak Dr. Thirring Gusztáv egyik megalapító tagja volt s ügyei iránt áldásos élete végéig élénk érdeklődést tanosított. A magyar néprajz hálás tisztelettel ápolja emlékét.

Cs. K.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni irodalom. / Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 8°, 83 l, Baross-nyomda, 1941.

332 Németh Zoltán: *Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 8°, 83 l, Baross-nyomda, 1941.*

Sopron, ez a határszéli város a maga magyar-német lakosságával sohasem töltött be vezető szerepet a magyar irodalom életében. Hiányoztak itt ahhoz, hogy jelentős irodalmi kör alakuljon ki, a nagy írói egyéniségek. Legélénkebb kapcsolatba a város kétségtelenül 1808–1846. közt került irodalmi életünkkel, vagyis abban az időben, amikor a maga korában országos nevű költő, író és műfordító, Kis János lakott falai közt, s nemcsak sűrű egymásutánban megjelent munkáival, hanem kora irodalmi vezéreivel folytatott, kiterjedt levelezésével is szerte az országban jó csengésűvé tette Sopron nevét. Kis János írói munkásságának egyes ágaival különféle szempontok szerint eddig is foglalkozott irodalomtörténetünk, gazdag egyházi működése is talált méltatóra, munkásságának egészét azonban, beleillesztve kora irodalmi életébe, tudományos gondossággal első ízben Németh Zoltán vizsgálja tanulmányában.

Kis János irodalmi pályafutása 1790-ben kezdődik és 1846-ban bekövetkezett halálával ér véget. Mint a soproni líceum tanulója már húszéves korában nagy célt tűz maga elé: szolgálni akarja abban az időben még nagyon elhanyagolt nyelvünk és irodalmunk ügyét s néhány lelkes társával megalapítja a Líceumi Magyar Társaságot, az első iskolai önképzőkört az országban. Ezután ötvenhat évig nem teszi le kezéből a tollat, amelyet tiszteletreméltó buzgalommal forgat irodalmunk szolgálatában. A maga korában nagyra értékelték működését, s Kazinczy, sőt még Kölcsey, a szigorú kritikus is legnagyobb költőink közé sorolta, ez azonban nem homályosította el Kis János tisztánlátását s nem befolyásolta önismeretét: kérlelhetetlen bíróként elfogulatlanul állapította meg magáról az eredeti költői tehetség és alkotó erő hiányát, s ez az ítélet megegyezik az irodalomtörténet megállapításával. Rendkívül gazdag, sokágú és érdemes irodalmi működése a maga korában mindenesetre jelentős és értékes volt s nevet biztosított neki is és Sopronnak is

irodalmunk történetében.

Kis János egész irodalmi működése s szerepe irodalmunk akkori életében élénk tárul Németh Zoltán tanulmányából. Nem életrajz és nemcsak műveinek ismertetése s értéküknek megállapítása ez a munka. Több ennél; hű és pontos korrajzot nyújt irodalmunk akkori életéről, az eszmékről, amelyek felvetődtek s kifejezést kerestek az irodalomban, a hatásokról, amelyek kialakították Kis János írói egyéniségét, az írói körről, amelyhez kapcsolódott s amelynek irodalomszemléletét többé-kevésbé ő is magáévá tette. Széleskörű tájékozottsággal, szellemtörténeti módszerrel rajzolja meg a kor képét, melyben Kis János írói szerepét játszotta, nem a mások megállapításából, hanem mindig *ex fontibus* véve az ismereteket, amelyekből felépíti tanulmányát, nem szárazon tudományos, hanem könnyed, élvezetes előadásban nyújtva gondolatait. Híven tárja elénk a múlt század első évtizedeinek irodalmi életét, problémáit és harcait, megmutatja, hogy Kis János a maga szelíd, az ellentéteket kiegyenlíteni törekvő 333 egyéniségével milyen feladatot töltött be az irodalmi élet zajlásában, s helyes mértéket alkalmazva állapítja meg e nagybuzgalmú literátor költői, írói és műfordítói jelentőségét, műveinek forrását és irodalmi értékét. Pontos az a rajz, amit irodalmunk megújulásának e küzdelmes koráról nyújt, hű és találó az az írói arckép, amelyben élénk állítja „a magyar nemzet filozófus poétáját.” A szép tanulmány színvonala jóval magasabb a doktori értekezések megszokott szintjénél, s szerzője elismerésre méltó munkát végzett vele.

rj.

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopron bibliográfiája.*

Sopron bibliográfiája.⁽¹¹⁷⁾

Bán János: A soproni városplébánosok, (Soproni Kath. Élet, 1941. 5. sz.)

Csatkai E.: A soproni szappanosok és gyertyamártók története. A 150 éves „Első Soproni Szappan- és Gyertyagyár Kremser Károly” cég emlékfüzete (8°, 16 l., 4 képpel, Sopron, 1941. Röttig-Romwalter ny.)

- Az első soproni (Rupprecht-féle) cukorgyár sorsa. (Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 244. l.)
- A Legnagyobb Magyar és Sopron városa, (SH., 1941. IX. 28.)
- A soproni színház gróf Széchenyi István idejében. (USV., 1941. IX. 28. l.)
- Az „Operett” hősei Sopronban. (Soproni Mozi, XI. [1941.] évf., 20. sz.)

Csemegi József ifj.: Középkori kőlámpások Sopron területén, Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 185. l.)

Csipkés Kálmán: Céhedényeink. (Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 223. l.)

Deszkásy Boldizsár: A Széchenyi-szobor története. (SH., 1941. IX. 28.)

Gunda Béla: † Thirring Gusztáv 1861–1941. Nekrológ. (Ethnographia Népélet, LII. X1941.] évf., 2. sz., 157–159. l.)

Hamar Gyula: Die Kulturverhältnisse unserer Gemeinde vor 100 Jahren. Aus den Aufzeichnungen G.

- Gamaufs. (Sopr. Ev. Gyülekezeti Lap, IV. évf., 3. sz., 1941 szept. 28.)
- Hauer-Conrad Arnold báró:* A soproni báró Hauer-család leszármazásához. (Sopr. Szle, V, [1941.] évf., 3. sz., 241. l.)
- Heimler-Becht-Csányi-Mihályi:* Sopron ville d'art. I. La cité. 4°, I–VIII + 171 p. Sopron, 1941.
- Heimler H.:* Christian Serpilius (1672–1714). (Wehr u Waffe Kalender, 1942. évf., 44. l.)
- Jenei Ferenc dr.:* Frankenburg Adolf győri diákévei. (Győri Kisfaludy Irod. Kör évkönyve, 1934–1940 8°, 40 l.)
- Józsa Menyhért:* A Soproni Fogyasztási Szövetkezet 50 éve. 8°, 28 l., Sopron, 1941, Röttig-Romwalter ny.
- Kárpáti Zoltán dr.:* Érdekes és újabb növényelfordulások Sopron környékén. (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 195 l.)
- 334** *Massalsky Miklós herceg dr.:* Das Menschenopfer des Kaisers Julianus in Ungarn (Fertőrákosi mitreum.] (Ö. Z., 1941. VIII. 30.)
- Németh Sámuel:* Hajnóczi Dániel (Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 234. l.)
– Fridelius János. (Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 238. l.)
- Németh Zoltán:* Kis János szerepe kora irodalmi életében, (8°, 821., Győr, 1941.)
- Östör József dr.:* Valóban Canovától van-e a cenki Beatrice-szobor? (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 239. l.)
– A cenki Széchenyi-szobor keltségeit ki viselte? (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 241. l.)
– Crescence, Széchenyi István hitvese. (USV., 1941 szept. 28.) Rádióeladás 1941. szept. 23.
– Gróf Széchenyi István magyarsága. (Bpesti Szle, 1941. szept.)
– A legújabb Széchenyi-irodalom. (Magyar Szle, 1941. okt.)
– Az élő Széchenyi (Tükör, 1941, szept.)
– Széchenyi István és vármegyéje. (Sopr. Szle. 1941. nov.)
- Radó Polikarp:* A magyar középkor kótás kéziratai. [95: a soproni városi levéltárban felfedezett árpádkori graduale-töredékről.] (Magyar Zenei Szle, I. [1941.], 93–101. ll.)
- A Seemann-házaspár művészete.* (Kivonat Horváth J. előadásából.) (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 217. l.)
- Schneller Károly dr.:* Thirring Gusztáv 1861–1941. (Miskolci Jogászélet. Új sorozat, 62, sz., 8°, 8 l.)
- Sch. E.:* Unser Stadtturm ver einem Viertel-Jahrtausend. (Ö. Z., 1941. XI. 15.)
- Storno Miksa:* A római amfiteátrum és nemeseum Sopronban, (Sopr. Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 201. l.)
- Szemerjai:* Két Schiller-eset Petőfi életéből. [Sopr. vonatk.] (SH., 1941 XI. 7.)
- Thirring Gusztáv dr.:* Adatok a soproni céhekről a 19. sz. első felében. (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 174. l.)

– Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. (8°, 293 l., Sopron, 1941. Székely-ny.)

Verbényi László dr.: A soproni ev. líceum bezárása 1849-ban. (Soproni Szle. V. [1941.] évf., 3. sz., 243.

1.)– Adalék a francia műveltség terjedésére Sopronban. (Sopr. Szle, V. [1941.] évf., 3. sz., 245 l.)

*

Józsa Menyhért †. Nekrológ. (A Soproni Fogyasztási Szövetkezet 50 éve. Sopron, 1941.)

Széchenyi István temetése. (USV., 1941 szept. 28.)

Egy elfeledett soproni szobrászművész. [Lapicz Antal.] (SH., 1941. nov. 1.)

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK

Alapított 1841-ben kelt királyi szabadalomlevéllel

Bármely ügyben készséggel ad felvilágosítást.

Alaptőke és tartalékalapok

64,100.000 pengő.

Soproni fiókja: Várkerület 117. szám

Telefonszám: 92-132 – Sürgőnycím: COMMERZ

Soproni Takarékpénztár

a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank leányintézete

SOPRON, SZÉCHENYI-TÉR 19

Alapított 1842 – Telefonszám 23

Kölcsönöket folyósít ház- és földingatlanokra. Betéteket legjobban gyümölcsöztet. Foglalkozik a banküzlet minden ágával. Minden ügyben díjmentesen felvilágosítással szolgál.

Hackstock Károly

vaskereskedés, Várkerület 74. Telefon 33

Tűzhelyek, kályhák, zománcedények, építési anyagok!

RÖTTIG-ROMWALTER

NYOMDA R.-T.

KÉSZÍT NYOMTATVÁNYOKAT, KÖNYVEKET ÉS EGYÉB NYOMDAI TERMÉKEKET A
LEGKÉNYESEBB ÍZLÉST KIELÉGÍTŐ KIVITELBEN

SOPRON, DEÁKTÉR 56

TÁVBESZÉLŐ: 19

Pannonia-Szálló
A VÁROS KÖZPONTJÁBAN
Hideg és meleg folyóvíz
Központi fűtés
Garage
Klubhotel
TEELFONSZÁM 80

**A 110 éves „GENERALI”
TRIESTI ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT**

soproni főügynöksége
A SOPRONI IDEGENFORGALMI R.-T.
helyiségében Várkerület 44. sz. alatt működik,
A főügynökség vezetője
ZEITLER LAJOS úr,
aki a főügynökség egész szervezetével együtt készséggel áll a t. Ügyfelek rendelkezésére.

Sopron elitközönségének találkozó helye az

ITALIA-KÁVÉZÓ
Erzsébet-utca–Deáktér-sarok
Távbeszélő: 5-23

„HUBERTUS” VADÁSZLAK

Sopron legszebb kirándulóhelye!

Gyönyörű kilátás az Alpokra. – Télen-nyáron nyitva. – Üdülésre, nyaralásra kiválóan alkalmas!
Teljes napi penzió négyyszeri étkezéssel P 5.50. – Vasárnap és ünnepnap, valamint az előző napokon
autóbuszjárat.

EGYÜNK

Stauffer

SAJTOT – VAJAT

IZÜK ÉS TÁPÉRTÉKÜL FELÜLMULHATATLAN

Sopronban

elég nagy távolságok vannak ahhoz, hogy mindent gyalog nem lehet megtenni.

Ezért

utazzék

autóbuszon vagy autón.

Elegáns személyautók bel- és külföldi túrákra rendelhetők az Idegenforgalmi Irodában,

Várkerület 44. Telefon 379.

Autóbusz kirándulások rendezése.

Mindig nívós műsor

a Városi Moziban!

Telefon 424

LŐVÉR SZÁLLÓ

Elsőrendű szálloda a tizezer holdas városi erdő közvetlen közelében.

Bérlő: Horváth Imre
110 szoba
Központi fűtés
Hideg és meleg folyóvíz
Lift
Garázs
Bar
Tennisz pályák
Telefon 622 és 714

Minden házban igazi öröm a családi sör!

Tómalom Strandszálló

Egész éven át nyitva!

Étterem, penziórendszer. Polgári árak!

Strandfürdő, csónakázás. Autóbuszjárat a városba és a Lővérekbe.

Tulajdonos Kovács Vince

Telefon 152

Az új villamos árszabás mellett érdemes a

Lővérekben

villamos rezsót, tűzhelyet, vasalót, hőtárolót és szivattyút alkalmazni.

Az új gáztarifa pedig a

városbeli konyhák és fürdőszobák üzemét teszi olcsóvá!

1941. V. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / A SOPRONI SZEMLE KIADVÁNYAI.

A SOPRONI SZEMLE KIADVÁNYAI.

(Kaphatók a kiadóhivatalban.)

1. <i>Becht Rezső</i> : Az én városom	20 f
2. <i>Thirring Gusztáv dr.</i> : Az első soproni népszámlálás	30 f
3. <i>Varga Lajos dr.</i> és <i>Mika Ferenc dr.</i> : A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán	50 f
4. <i>Lauringer Ernő</i> : A rekonstruált capitoliumi trias-szobrok Sopron város múzeumában	30 f
6. <i>Payr Sándor</i> : Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban	30 f
9. <i>Romwalter Alfréd dr.</i> : Római-kori sajtolt üveg Sopronból	20 f

10. <i>Csipkés Kálmán</i> : Soproni órakiállítás	50 f
12. <i>Thirring Gusztáv dr.</i> : Sopron népessége a 18. század elején	30 f
13. <i>Breuer György</i> : A sopronmegyei madárvárták	30 f
14. <i>Szádeczky-Kardoss Elemér dr.</i> : Sopron vármegye Zsira környéki (délnyugati) részének geológiája és morfológiája	50 f
15. <i>Soós Imre</i> : Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez	50 f
16. <i>Storno Miksa</i> : Adatok a soproni festészet történetéhez I., II.	80 f
17. <i>Becht Rezső</i> : Soproni évszakok. Tél	30 f
19. <i>Zügn Nándor</i> : Soproni erdészeti régiségek	30 f
20. <i>Kolb Jenő</i> : Régi játékkártyák és kártyafestők Sopronban	40 f
21. <i>Leitner József</i> : Bredeczky Sámuel (1772–1812)	30 f
22. <i>Kárpáti Zoltán dr.</i> : Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén	20 f
23. <i>Csipkés Kálmán</i> : üveg- és keramiai kiállítás Sopronban	40 f
24. <i>Dr. Wiczián Dezső</i> : Payr Sándor (1861–1938)	30 f
25. <i>Becht Rezső</i> : Soproni évszakok. Tavasz	30 f
26. <i>Kapuy Vitál</i> : Egered, (Helytörténeti tanulmány)	30 f
29. <i>Főző Géza</i> : Soproni gesztenyések	20 f
30. <i>Becht Rezső</i> : Soproni évszakok. Nyár	30 f
31. <i>Thirring Gusztáv</i> : Sopron vármegye községeinek népesedési fejlődése az utolsó 150 év alatt	50 f
32. <i>ifj., Csemegi József</i> : Sopronbánfalva középkori templomai	50 f
33. <i>Veszélka László dr.</i> : A soproni rajziskola története 1778–1799. (Első közl.)	50 f
34. <i>Stornó Miksa</i> : Római-kori leletek Sopron Belvárosából	80 f
35. <i>Csipkés Kálmán</i> : Régi soproni egyházi ruhák	80 f
36. <i>Weinberger G. A.</i> : Ifj. Storno Ferenc (1851–1938)	30 f
37. <i>Csatkai E. dr.</i> : A gróf Szapáry-kastély Bükön	100 f

38. Kapuvári népviselet. I.	80 f
39. <i>Becht Rezső</i> : Soproni évszakok, Ősz	30 f
41. <i>Németh Sámuel</i> : A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok	60 f
42. <i>Verbényi László dr.</i> : A soproni rajziskola története (II. közl.)	50 f
43. <i>Énekes Kálmán</i> : A sopronhorpácsi kastély	80 f
44. <i>Kokas Kálmán</i> : A szanyi népviselet	80 f
45. <i>Varga Lajos dr.</i> : Nagyméretű darázsfészek a soproni Felsőlövérekből	30 f
48. <i>Vitéz Lenky Jenő</i> : Király József Pál	40 f
49. <i>Levárdy Rezső</i> : id. Storno Ferenc pannonhalmi működése	50 f
50. <i>Romwalter Alfréd dr.</i> : A Hallstatt-La-Tène korabeli vaskohászat Sopron környékén	30 f
51. <i>Verbényi (Veszélka) László dr.</i> : A soproni rajziskola története (III. közl.)	50 f
52. <i>Csatkai Endre dr.</i> : A zsirai (gyülevizi) kastély	1.– P
53. <i>Sandy Dezső</i> : Csornai népviselet	80 f
54. <i>Becht Rezső</i> : Soproni évszakok. 5 műmelléklettel és 12 szöveg közti képpel	2.20 P
55. <i>Ruhmann Jenő dr.</i> : Torkos László. (183–1939.)	30 f
56. <i>Vitéz Házi Jenő dr.</i> : A soproni plébániai iskola	50 f
57. <i>Verbényi (Veszélka) László dr.</i> : A soproni rajziskola története. (Negyedik közlemény.)	50 f
58. <i>Varga Lajos dr.</i> : Hat év előtti osztrák vita a Fertő tó sorsáról	50 f
59. <i>tóth-lipcsei Fabricius Endre</i> : Sopron és a Napoleon-i háborúk	50 f
61. <i>Csatkai Endre dr.</i> : A simasági kastély	50 f
62. <i>Neubauer Elemér</i> : Ágfalvi népviselet	50 f
63. <i>Csatkai Endre dr.</i> : Klieber József szobrász és a soproni régi kaszinó oromzata	30 f
64. <i>Becht Rezső</i> : Város és erdő	30 f
65. <i>Dr. Verbényi (Veszélka) László</i> : A soproni rajziskola története	50 f

66. <i>Bergmann Pál</i> : Sopron városfejlesztési terve	100 f
67. <i>Dr. Mollay Károly</i> : Sopron vármegye középkori történelmének nyelvészeti és történeti kérdései	30 f
68. <i>Csipkés Kálmán</i> : Régi soproni cégek	50 f
69. A fertőrákosi püspöki kastély	50 f
70. <i>Östör József</i> : Tévedések, ferdítések. Széchenyi István tudóstársasági alapítása. – Magyar nyelvtudása. Állítólagos gögje, Újabb a Karolina-ügyben	50 f
71. <i>Thirring Gusztáv</i> : A Széchenyi-család soproni házai	50 f
72. <i>Lauringer Ernő</i> : Széchenyi István gróf az érmészetben	50 f
73. <i>Thier László</i> : Széchenyi- emlékek	50 f
74. <i>Csatkai E.</i> : Széchenyi-műemlékek Nagycenken	50 f
75. <i>Berecz Dezső</i> : Moller Ede 1853–1882	50 f
76. <i>Radó István</i> : A soproni Széchenyi-könyvtár	30 f
77. <i>Adalékok a soproni Széchenyi-irodalomhoz</i>	100 f
78. <i>Verbényi (Veszélka) László</i> : A soproni rajziskola története. (Utolsó közlemény.)	50 f
79. <i>Schindler A. dr.</i> : Városszéli telepítés	50 f
80. <i>Storno M.</i> : Néhány sopronmegyei régi templomról. Képekkel	100 f
81. <i>Csatkai E.</i> : A dénesfai gróf Cziráky-kastély	50 f
82. <i>Thirring Gusztávné Waisbecker Irén</i> : Emlékek viharos időkből, amikor a Széchenyiek megszerették Sopront	50 f
83. <i>Benkő László dr.</i> : A soproni Nemes Magyar Társaság. A legrégebb magyar önképzőkör	30 f
84. <i>Bergmann Pál</i> : Sopron városrendezésének kérdései	80 f
85. <i>Hárs György</i> : Csákányút a belvárosban	50 f
87. <i>Kotsis Tivadar</i> : Barlangok a tóalmi erdőben	30 f
88. <i>Csipkés Kálmán</i> : Régi bábsütő emlékeink	50 f
89. <i>Csatkai Endre dr</i> : A röjtöki kastély	100 f

90. <i>Soproni krónikák: I. Petz Dániel és fia krónikája</i>	200 f
91. <i>Massalsky Miklós herceg: Volt-e Julianus Apostata császár Sopronban?</i>	1.– P
92. <i>Vajk Artúr: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna</i>	1.20 P
93. <i>Csatkai Endre dr.: A nagylozsi báró Solymossy-kastély</i>	1.20 P
94. <i>Németh Sámuel: Mértékletességi Egyesület Sopronban 1619</i>	80 f
95. <i>Storno Miksa: A soproni kulcsleletek alaki változásai</i>	1.20 P
96. <i>Csipkés Kálmán: Vitnyédi fejfák</i>	1.– P
97. <i>Thirring Gusztáv dr.: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez</i>	1.– P
98. <i>Storno Ferenc: Régi soproni borsajtók, hordók és mércékről</i>	1.20 P

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* Bemutatta 1941. szeptember 23-án Sopron vármegyének Széchenyi István emlékezetére tartott díszközgyűlésen.

2 (Megjegyzés - Popup)

A mostani megyeház 1834-ben épült, a régit már 1812 óta kiürítették, de csak 1829-ben bontották le. A levéltár a bencésrendházban volt, a tisztviselők saját lakóhelyükön dolgoztak. A régi megyeház II. József rendeletéből 1793-ban létesült, úgy, hogy gróf Széchenyi Ferencről megvették a Főpiacon, vagyis a mai Városháztéren lévő házát és ezt átalakították. Kétemeletes volt ez az épület zárt udvarral. Ezt a régi épületet kellett hamarosan kiüríteni (1812) és csak 1829-ben bontották le, 1834-ben építették újra.

3 (Megjegyzés - Popup)

László és nem Lajos, mint Viszota véli, mert utóbbi csak 1836-ban lett főbíró, előbbi pedig 1810–29 között volt az, később másodalispán.

4 (Megjegyzés - Popup)

1812–20 második aljegyző, 1820–21 első aljegyző, 1821–36 főjegyző, 1836–42 első alispán, utána kir. táblai ülnök.

5 (Megjegyzés - Popup)

A döblingi Önismeretben is visszatér erre: „Számptalan szövevényes tárgy e világon nem azért sikerül és leszen csúffá, mert nagyon is sok pedantizmussal volt az kezdve, hanem *éppen ellenkező okból*, miszerint t. i. annak tárgyalásában elmúlhatatlanul szükséges pedantizmus, mint valami divatból kiküszöbölt unalmas és az igazi lángeszsmékhez nem illő haszontalanság hiányzott.” (Döblingi hagyaték. III. 592.)

6 (Megjegyzés - Popup)

Majd 1845-ig alispán, utána főispáni helytartó Esterházy Miklós herceg mellett.

7 (Megjegyzés - Popup)

1841-ig aljegyző, 1841–45 főjegyző, 1845–49 első alispán, 1849–60 kir. biztos, majd megyefőnök, 1861–67 főispáni helytartó.

8 (Megjegyzés - Popup)

Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és Sopron Vármegye. (Budapesti Szemle, 1900. 2. füz.)

9 (Megjegyzés - Popup)

Így: Hómann–Szekfü. VII. 219, sőt Kovács Lajos ismert munkájában: Széchenyi István közéleti működése. I. 217.

10 (Megjegyzés - Popup)

Viszota: Naplók. VI. 650.

11 (Megjegyzés - Popup)

Néhány nap múlva Széchenyi róla ezt jegyzi be Naplójába: „Franck, ein Spitzbube.”

12 (Megjegyzés - Popup)

Zichy Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. II. 30–51.

13 (Megjegyzés - Popup)

Viszota: Gróf Széchenyi István és Sopron Vármegye. 47. l.

14 (Megjegyzés - Popup)

A soproni törvényszék 7/1853. sz. irata. Érdekes, hogy gondnokság alá tulajdonképpen nem lett helyezve sem nálunk, sem Bécsben. Ennek ellenére feleségét törvényes gondnokává nevezték ki.

15 (Megjegyzés - Popup)

Soproni oklevéltár I. rész, 1. kötet, 7. l.

16 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 10. l.

17 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 17. l.

18 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 29. l.

19 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 33. l.

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 55. l.

21 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 56–7. l.

22 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 41. l.

23 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 123. l.

24 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 142. l.

25 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 147. l.

26 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 258. l.

27 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 104. l.

28 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 115. l.

29 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 183–90. l.

30 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. rész, 2. kötet, 316–37. l.

31 (Megjegyzés - Popup)

Soproni levéltár, Lad. IX et I. nr. 3., 8. l.

32 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 388. l.

33 (Megjegyzés - Popup)

Soproni oklevéltár II. rész, 2., 285–91. l.

34 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város levéltára, Prot. mandatorum anni 1774., 485–92. l.

35 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város levéltára, Rathsp. prot. anni 1785. 548. l.

36 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár, Archivum palatinale. Conscriptiones regnicolares anni 1828.

37 (Megjegyzés - Popup)

1811–1884. Író és szerkesztő. A szabadságharc előtt a pesti magyar irodalom egyik harcos szervezője. A 70-es évek során Sopronban a magyar kulturális életet lendíti magasra.

38 (Megjegyzés - Popup)

Machatsek Lúcia: Frankenburg Adolf.

39 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.

40 (Megjegyzés - Popup)

Fővárosi Lapok, 1884. júl. 4.

41 (Megjegyzés - Popup)

Olasz baritonista, tanár a bécsi konzervatóriumon, 1822–1908.

42 (Megjegyzés - Popup)

Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története

43 (Megjegyzés - Popup)

Lesi Viktor: A Frankenburg-féle Életképek.

44 (Megjegyzés - Popup)

Rédey T.: A Nemzeti Színház története.

45 (Megjegyzés - Popup)

Hollós Kornélia, 1846–1862 közt a Nemzeti Színház operaénekesnője.

46 (Megjegyzés - Popup)

A bécsi adatok a bécsi National-Bibliothek igazgatóságától, a pesti vendégszereplések adatai Hajdu Algernon Lászlótól, a Nemzeti Színház titkárától származnak. Szívességüket megköszönöm.

47 (Megjegyzés - Popup)

Mindkettő a Nemzeti Színház tagja. Pauliné koloraturszoprán (1839–1915), Balázsne koloratur és drámai (1846–1904).

48 (Megjegyzés - Popup)

Ellinger József tenorista 1820–1891.

49 (Megjegyzés - Popup)

A Fővárosi Lapokat 1864-ben alapította Tóth Kálmánnal együtt és 30 éven át szerkesztette. 1832–1902.

50 (Megjegyzés - Popup)

Bizonyára Erődi Dániel bencés tanár, a Soproni Irodalmi és Művészeti (ma Frankenburg Irodalmi) Kör első főtítkára.

51 (Megjegyzés - Popup)

Kőszegen született 1772. jan. 13.

52 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ev. egyházközség tulajdona.

53 (Megjegyzés - Popup)

Szül. 1770. szept. 22. Rábaszentandrás, megh. 1846. február 19. Sopronban.

54 (Megjegyzés - Popup)

„Kis János superintendens Emlékezései Életéből.” Második kiadás. Budapest, Franklin-társulat, 1890.
Előszó 5–9. sor.

55 (Megjegyzés - Popup)

„Aber noch mehr hielt ers – so wie schon vorher auf der Schule – mit den Schätzen der gründlichen Bücher-Weisheit, wovon er... den reichsten Vorrat fand, Voll des Willens, überall selbst zu bauen, sehnte er sich immer mehr nach Materialien, als nach Bauleuten. Und so war's auch hier.”

56 (Megjegyzés - Popup)

„Kis János superintendens” Emlékezései Életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopronban, 1845. Özvegy Kulcsárné' betűivel.” 211–212. l.

57 (Megjegyzés - Popup)

Kis János a toronyépítés miatt 1862-ben lerombolt Schubert-féle házban (a mai Templom-u. 12. sz. ház északi szomszédságában), Gamauf pedig az 1862-ig mellette állott Kramapfel-féle házban lakott.

58 (Megjegyzés - Popup)

Kisch ist ein geborner Unger und war zwölf Jahre ungrischer Prediger; und ist doch ein vortrefflicher deutscher Redner. Es kann nur für eine Uebereilung gelten, wenn der äußerst seltene Fall eintritt, daß er gegen die Sprache verstößt. Nicht einmal dem Accente merkt man es sonderlich an, daß er kein geborner Deutscher sei. Wer dieß zu beurteilen im Stande ist, wird wohl wissen, was es sagen wolle, das es der Redner nicht viele gibt, die in zwei Sprachen, gleich fertig – gleich richtig – gleich angenehm zu sprechenn

im Stande wären. Kisch erfreut sich dieses Vorzugs; und er wurde daher nicht nur Bogschens Nachfolger im Amte, sondern auch sogleich der Erbe seiner Achtung und Liebe... Was müßte man auch von Oedenburg denken, wenn es den Mann nicht schätzen sollte, den sein ganzer District, ja selbst das gesammte übrige Vaterland so hoch erhebt!"

59 (Megjegyzés - Popup)

„Niemand dachte bei seiner Erhebung zur Würde eines Oberhirten (1812. 23. Juni) an ein adeliges Blut, das bisher immer in den Adern eines ungrischen Superintendents fließen mußte; und es war gewiß nicht die glückliche Zeit allein, sondern auch der adeliche Geist und das adeliche Herz des zu Erwählenden, was dießmahl diese Rücksicht ganz überfließig machte."

60 (Megjegyzés - Popup)

„Er erwarb sich diese hohe Achtung durch das Verdienst um seine Muttersprache, zu deren Förderung er durch seine vielen Schriften ungemein viel beitrug. Zwei deutsche Predigten und einige Recensionen in Gelehrten Zeitungen ausgenommen, sind sie alle in ungrischen Sprache geschrieben, und machen bereits eine kleine Bibliothek aus "

V. ö. „Kis János superintendens' Emlékezései Életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Sopronban, 1846. Özvegy Kulcsárné betűivel." 135–136. l.

61 (Megjegyzés - Popup)

„Dem Prediger-Amte konnte er hiebei freilich nicht mehr die ungetheilte Sorgfalt widmen; noch weniger, als dazu auch noch die Superintendenten-Würde kam, die ihn zu oftmaliger Abwesenheit, selbst auf mehrere Wochen nöthigte. Es blieb nichts übrig, als sich durch Kapläne vertreten zu lassen..."

62 (Megjegyzés - Popup)

E számot 1840-ben állapította meg Gamauf.

63 (Megjegyzés - Popup)

„Als Superintendent wußte sich Kisch das Candidationsrecht für alle erledigte Predigerstellen zuzueignen, führte in seiner ganzen Diöcese nützliche Schulbücher ein, größtentheils durch ihn selbst bereitet, hielt zahlreiche Visitationen und ordinierte bis jetzt bereits 173 Individuen zu Predigern und Kaplänen."

64 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Kis János Emlékezései, II. közl. 1846. Ötödik rész, 142. és 187. l.

65 (Megjegyzés - Popup)

Lajos és János.

66 (Megjegyzés - Popup)

„Kisch dürfte wohl, wie wenigstens jetzt die Actien stehen, der letzte Prediger Oedenburgs seyn, der reich sterben wird. Er hat sich durch seine Wirthschaftlichkeit und sein Bücherschreiben, ein bedeutendes

Vermögen gesammelt, das sich durch Zinsen und neuen Zufluß immer mehr vergrößerte. Er hat bereits jedem seiner beiden Söhne 21000 Gulden W. W. gegeben, und so viel dürfte wohl noch jeder auch nach seinem Tod' erhalten. Ueberhaupt ist kaum ein glücklicheres Prediger-Loos denkbar, als Kisch gefallen ist. Vom Söhne des ländlichen Pflügers emporgehoben bis zum Oberhirten von 135 Gemeinden und zum Erwerber des ungrischen Adels, und zum Assessor von 6 Comitaten, und zum Mitgliede der ungrischen Societät, so wie zum königlichen Rathe, frei von jeder Nahrungssorge, die den Geist in so schwere Fesseln schlägt; obwohl in geschäftvollen Ämtern lebend, doch sich so viel Musse zu seinen Lieblingsstudien schaffen können, als ihm nur gefällig ist; seine Kinder wohlgestaltet, wacker, glücklich wissen; und bei diesem allen noch ein ruhiges, von keiner tobenden Leidenschaft bestürmtes Gemüth besitzen: was ist es noch weiter, das sich ein Erdensohn in solchem Stande vernünftiger Weise wünschen könnte! Und dieses Allen erfreut sich Kisch in reichstem Maaße."

67 (Megjegyzés - Popup)

„Mit seinem Collegen Gamauf hat er nur einmal sich entzweit, und auch da ging die Sonne nicht unter über den gegenseitigen Zorn."

68 (Megjegyzés - Popup)

„Kis János' Versei. Kiadta Kazinczy Ferencz. Első Kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815." A címlap előtti lapon Kis János arcképe rézmetszetben. Az arckép 1812-ből, tehát Kis János 42 éves korából, ill. püspökké történt megválasztása esztendejéből való; Niedermann festette, Neidl véste. A kép alatt olvasható: Kis János született 1770. Septemb. 22 d. Superintendenssé választott 1812. Jún. 23 d.

69 (Megjegyzés - Popup)

„Von sämmtlichen Gedichten Kisch's besorgte im J. 1815. sein Freund Kazinczy, eine Ausgabe in drei Bändchen bei Trattner zu Pest, unter dem Titel: Kis János Versei. Kiadta Kazinczy Ferencz. Dem ersten Bändchen ist das wohlgetroffene Bildniß Kisch's beigefügt."

70 (Megjegyzés - Popup)

1810 óta.

71 (Megjegyzés - Popup)

Kis János Emlékezései Életéből. I. közl. Sopron, 1845, 213. l.

72 (Megjegyzés - Popup)

Kis János Emlékezései Életéből. II. közl. Sopron, 1846, 116–117. l.

73 (Megjegyzés - Popup)

Érdekes, hogy a francia néprajztudomány, abban az értelemben, ahogy azt mi értjük, csak rövid ideje létezik. A nép szellemi javainak (népdal, népmese, hiedelmek, stb.) vizsgálatát a *folklore* tűzte célul maga elé, az anyagi műveltség vizsgálata az emberföldrajz (*géographie humaine*) feladata volt. Ez foglalkozott a település, házformák, földművelés, háziipar, étel, ruházatkódás, stb. kérdéseivel. Művelői, *Jean Brunhes*, *Vidal de la Blache*, stb. a fentemlített kérdések térképen való ábrázolásával is kísérleteztek.

74 (Megjegyzés - Popup)

Beitl, Richard–Erich, Oswald: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig, 1936, 680. l.

75 (Megjegyzés - Popup)

Bach, Adolf: Die nassauische Sprachlandschaft. Bonn, 1930, 11. l.

76 (Megjegyzés - Popup)

Bach, Adolf: Deutsche Volkskunde. Leipzig, 1937, 73. k.

77 (Megjegyzés - Popup)

Néprajzi térképen az általános szóhasználat a nemzetiségek megoszlását feltüntető térképet szokta érteni. Ez helytelen, mert a néprajzi térkép népi jelenségek kartografikus ábrázolása. Amit eddig általánosan néprajzi térképnek neveztek, azt helyesen *nemzetiségi térképnek* kell nevezni.

78 (Megjegyzés - Popup)

A nagyobb szabású és központi irányítás mellett folyó anyaggyűjtés még régebbi. 1855-ben kezdte meg *W. Mannhardt* néprajzi jelenségek gyűjtését kérdőívek segítségével. 1865–68-ig pedig kiadta eredményeit, jóllehet még csak könyvalakban. – V. ö. *Böhm, Fr.:* Volkskunde. Dem Atlas der deutschen Volkskunde zum Geleit. Berlin, é. n., 42. l. – *Röhr, Erich:* Die Volkstumskarte. Leipzig, 1939, 130. l.

79 (Megjegyzés - Popup)

Bach, Adolf: Deutsche Mundartforschung, Heidelberg, 1934, 16. l.

80 (Megjegyzés - Popup)

Deutscher Sprachatlas. Herausgg. v. *G. Wenker* und *F. Wrede*, Marburg a. L., 1926.

81 (Megjegyzés - Popup)

Röhr, Erich: Der Atlas der deutschen Volkskunde, Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde, XIV (1936), 167. l.

82 (Megjegyzés - Popup)

Német földön természetesen nem ez az egyetlen ilyen törekvés. Számos eredmény között legjelentősebb *Peßler, Wilhelm.* Volkstumsatlas von Niedersachsen, Hamburg, 1932. – A német néprajzatlasz történetére, a vele kapcsolatos módszertani kérdésekre vonatkozólag kitűnő bibliográfiai összeállítást ad *Röhr, Erich:* Das Schrifttum über den Atlas der deutschen Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde, XLVII (1938), 52. ll. A 291 művet felsoroló összefoglalás mint különlenyomat is megjelent.

83 (Megjegyzés - Popup)

Gilliéron, J., Edmont. E: Atlas linguistique de la France. Paris, 1903–10.

84 (Megjegyzés - Popup)

Varagnac, André: La méthode cartographique dans le folklore Revue de Folklore Francais (Paris), III (1932), 224–233. ll.

85 (Megjegyzés - Popup)

Soulas, J.: Travaux cartographiques en France, Travaux du 1er Congrès International de Folklore, Paris-Tours, 1938, 284. l.

86 (Megjegyzés - Popup)

A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter 1930. június 30-án kelt 41.080/96–1930. számú leiratával a tervezetet jóváhagyja és a vezető tanárokat megerősíti. Az erről szóló kari végzés a Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet irattárában van.

87 (Megjegyzés - Popup)

Schwartz Elemér: A hazai német néprajzatlasz és adattára. Budapest, 1931, 10–11. l. V. ö. még: *Schwartz Elemér:* Eine volkskundliche Abteilung des „Germanischen Institutes“ an der Universität Budapest, Deutsch-ungarische Heimatblätter, II (1930), 333. ll., valamint *Schwartz Elemér:* Vom Deutschungarischen Volkskundeatlas. Deutschungarische Heimatblätter, III (1931), 338. l., IV (1932), 347. l.

88 (Megjegyzés - Popup)

Ugyancsak ő tette lehetővé, hogy mint intézetének gyakornoka a német néprajzatlaszt Berlinben tanulmányozhassam.

89 (Megjegyzés - Popup)

A budapesti K. M. P. P. T. E. Bölcsészettudományi Kara Magyarástudományi Intézetének működése az 1939/40. tanévben. Budapest, 1940, 3. l.

90 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott, 5. l.

91 (Megjegyzés - Popup)

Gunda Béla: Emlékirat a Néprajzi Atlasz elkészítése ügyében. Budapest, 1940, 11–26. l. – *Gunda Béla:* A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. A Néprajzi Múzeum Értesítője, XXXI (1939), 294–300. ll.

92 (Megjegyzés - Popup)

Tájékoztatóképpen megemlítem az eddig ismertetett törekvéseken kívül a részint már kiadott, részint még feldolgozás alatt álló olasz-délsvájci, holland, dán, svéd, lengyel és braziliai néprajzi, valamint az olasz, román, katalán és észti nyelvatlaszokat.

93 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Dickmann, A.: Germanisch-heidnische Sitten und Gebräuche in unserem schwäbischen Volksleben, Deutschungarischer Volksfreund, 1907. X, 12., 18., 25. – Deutsche Nachtwächtersprüche, Der Landbote, 1903, II. 1. – Eine sinnreiche Inschrift, Deutschungarischer Volksfreund, 1910. I. 14., stb., stb.

94 (Megjegyzés - Popup)

Értékes adatokkal szolgált e tapasztalatok gyűjtésénél:

Jaberg, K.–Jud, J.: Der Sprachatlas als Forschungsinstrument, Kritische Grundlegung und Einführung in den Sach- und Sprachatlas Italiens und der Südschweiz, Halle, 1928.

Röhr, Erich: Die Volkstumskarte. Leipzig, 1939.

Ugyancsak felhasználtam saját tapasztalataimat, melyeket, mint az Atlas der Volkskunde munkatársa 1937-ben; mint a francia állam ösztöndíjasa az 1937/38. akadémiai évben a párizsi Musée National des Arts et Traditions Populaires kötelékében végzett munkám során szereztem.

Az Orléanstól délre fekvő *Sologne* vidéke vallási néprajzi problémáinak felkutatása során pedig mind a két módszert magam is kipróbáltam. V. ö. Weger Imre: Au berceau d'un musée. Revue Montalambert, Paris, No. 248 (Mars, 1938).

A kérdőíves módszert még a K. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézetében is módomban volt tanulmányozni. Az itt készülő doktori értekezések ugyanis az intézet igazgatójának, Schwartz Elemérnek ösztönzésére előszeretettel használják a ma is élő anyag gyűjtésére a kérdőíves módszert. Érdekesebb ebből a szempontból Kiss Edit tapasztalatai (Stille Nacht, heilige Nacht... Egy karácsonyi ének magyar változatai. Budapest, 1941. 67–68, 11.).

95 (Megjegyzés - Popup)

Nagyszerű tanácsokat és útmutatásokat tartalmaz erre vonatkozólag Saintyves, Paul: Manuel de folklore, Paris, 1936, 77–108. II. – Figyelemreméltó az a helyszíni kutatók előképzésére vonatkozó tervezet, amelyet Gunda Béla ismertet. (Emlékirat a Magyar Néprajzi Atlasz elkészítése ügyében. Budapest, 1940, 12–13. II.)

96 (Megjegyzés - Popup)

Házformák, dallamok, táncok stb. gyűjtésére azért nem alkalmas a kérdőív, mert a válaszadóktól nem tételvezetünk fel ilyen anyag gyűjtéséhez szükséges készségeket. (Hangjegyzés, koreográfiai ismeretek, stb.)

97 (Megjegyzés - Popup)

Az Atlas der deutschen Volkskunde pl. toborzóiratot adott ki (Boehm, Fr., id. m.), a munkálatok állásáról pedig időnként díjtalan folyóiratban tájékoztatta munkatársait. (Mitteilungen der Volkskundekommission. Berlin, Hefte 1–5 (1930–35).

98 (Megjegyzés - Popup)

Boehm, Fr., id. m. 26–29. II.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen például: Peßler, Wilhelm: Das altsächsische Bauernhaus. Braunschweig, 1906.

100 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Jaberg, K.–Jud, J.: Sach- und Sprachatlas Italiens und der Südschweiz. Zofingen, 1928 skk.

101 (Megjegyzés - Popup)

Rokontermészetű a mintául vett Atlas der deutschen Volkskunde helyjelölése is.

102 (Megjegyzés - Popup)

Bartoli, M.: Der italienische Sprachatlas und die Arealnormen. Zetschrift für Volkskunde, XLVIII (1939), 1, 68–69. ll.

103 (Megjegyzés - Popup)

A jelek ú. n. súlypontja (közepe) áll mindenkor a község földrajzi helye felett.

104 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Szemle legközelebb egy nagyobb méretarányú és a sopronmegyei kutatók céljainak megfelelő alaptérképet fog közölni.

105 (Megjegyzés - Popup)

Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Lyka: Magyar Művészet, 1800–50.

106 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei. III. kötet, 174. l.

107 (Megjegyzés - Popup)

Edvi Illés Gyula: Az esztergomi főszékesegyház. 1928, 25–26. ll.

108 (Megjegyzés - Popup)

Wurzbach, i. m. Érdekes, hogy ez a forrás azt állítja, Dialer fémszobrokat alkotott volna a színház számára. Ezen kívül eltérés van a méretben is, a pályázat szerint 7, Wurzbach szerint 9 láb volt a csoport magassága.

109 (Megjegyzés - Popup)

Mayr naplója szerint még Kramer, Schwemminger neves festők és Hyrtl Jakab grafikus tartoztak társaságukba. Dialer igen rosszul keresett, de nagyon tisztességes ember volt. 1833-ban egy Sappho című szobra felett igen eltértek a vélemények, Mayrnak igen tetszett: 1834-ben Bécsben kiállításon két szobrot sikerült eladnia, egy Krisztust is. Raimund híres színműíró és színművész fejét mintázta.

110 (Megjegyzés - Popup)

Az Újvárosban; ma Szent József templomnak hívják.

111 (Megjegyzés - Popup)

Lyka említett művében Jánosnak írja. 1843-ban egy polgárlajstrom is Ignácnak említi (Győri Szemle, 1932. 252. l.), ahogy egyébként saját aláírása sem János.

112 (Megjegyzés - Popup)

* Lásd: Sopron környékének geológiai térképe, szerkesztette Vendl Miklós dr. egyetemi ny. r. tanár.

113 (Megjegyzés - Popup)

Győri Szemle. Telekesi István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. 1941. Első szám.

114 (Megjegyzés - Popup)

„Elisabeth N. ein Ledige Weibs Persohn von Effertin aus Ober Oesterreich, welche sich bey einer comedianten Panda befunden und im Leben Würts Haus gestorben.” Az Oroszlán-kocsma 1780 körül átváltozott Fekete Sassá. A mai Sastéren állt és a mult század utolsó negyedében tűnt el. Sasos cégére a Városi Múzeumban látható.

115 (Megjegyzés - Popup)

„Carolus, eines Comedianten Kind, dessen Eltern durchgegangen.”

116 (Megjegyzés - Popup)

Vatter Ilona: A soproni német színészet története. 40. l.

117 (Megjegyzés - Popup)

* 1941. augusztus 15-től 1941. november 15-ig.